

kogumik artikleid

PEETER PÕLD

oma ajastu peeglis

PEETER PÕLD
oma ajastu peeglis

PEETER PÕLD

oma ajastu peeglis

TARTU ÜLIKOOLI
KIRJASTUS

Koostanud Helgi Muoni
Keeletoimetaja Leelo Jago
Kaane kujundanud Lemmi Koni

© Tartu Ülikooli Kirjastus, 1996

ISBN 9985-56-195-3

Tartu Ülikooli Kirjastuse trükikoda
Tiigi 78, EE2400 Tartu
Tellimus nr. 413

SISUKORD

Jaan Tõnisson. Peeter Põld (1878–1930)	7
Aulis Aret. Peeter Põld — eesti hariduse teenäitaja	9
Alfred Koort. Professor Peeter Põld pedagoogina	42
Aleksander Elango. Peeter Põld teerajajana eesti pedagoogikas	64
Hillar Palamets. Peeter Põld ja tema ajastud	73
Valve Rehema. Peeter Põld ja ENKS Tütarlaste Gümnaasium	78
Halliki Harro. Peeter Põld esimese eestikeelse pedagoogikaajakirja toimetajana	86
Karl Laagus. Mälestusi Peeter Põllu tegevusest eestikeelse Tartu Ülikooli rajamisel	91
Maie Tuulik. Eesti Vabariigi esimene pedagoogikaprofessor ja tänapäev	113
Maria Tilk. Peeter Põld teoloogina	118
Lehti Kai Põld-Sherlow. Peeter Põld — eesti noorsoo kasvatajaid	124
Helmi Mäelo. Mälestusi Peeter Põllust ja tema perekonnast	134
Hoia Ronk (Karl August Hindrey). Peeter Põld	146
Peeter Põllu kirju Oskar Kallasele. Koostanud Rutt Hinrikus	148

PEETER PÕLD (1878–1930)

Jaan Tõnisson

Ei saa sõnades väljendada, mida tunneb süda.

Isiklik valu kaotatud sõbra ja kaaslase pärast täidab rinda. Ei oska enesele öieti ette kujutada, kuidas on see võimalik, et Peeter Põld on lahkunud jäädavalt.

Ometi kahvatab kõik isiklik valu ja kurbus selle kõrval, mis on kaotanud Peeter Põlluga need, kes temale kõige ligemal. Ei suuda lõpuni mõelda, mis peab saama nüüd raskes tüüfusepalavikus lamavast abikaasast ja lastest, kui ka neist alaealistest lastest, keda õnneks ei ole tabanud hädasohtlik haigus, kellelt aga see viinud armastava hoolitseja. Kardetavalt haige oma kümne alaealise lapsega ilma armastava abikaasata ja isata, — kas võib enesele mõelda veel suuremat õnnetust!

Vaevalt kümme päeva on sellest, kui Peeter Põldu võisime näha täis elujõudu ja tööhimu, pea täis mõtteid ja kavatsusi tuleviku kohta. Nüüd aga surnud!

Ei suuda endale veel öieti aru anda, mis meie kõik ühes leinava perekonnaga kaotame Peeter Põllus, — meie kõik, kes meie oleme temale elus ligemal seisnud, ühtlasi aga kogu meie rahva kultuurielu ja avalikkus oma avaldustega alates ülikoolist ja lõpetades rahvakooliga ning tema tegelastega, kellele Peeter Põld oli teenäitajaks, juhatajaks, õpetajaks, eeskujuks paleusliku isikuna ja aatelse töömehena.

Küll ei olnud Peeter Põld mitte lihtne erakonnamees, kes oleks rippuma jäänud ainuüksi oma vaadete otsa. Siiski on kaotus meile ja meie mõtteosalistele eriliselt valus. Sest Peeter Põld

on oma poliitilise mõtlemisega aidanud luua selle rahvuspoliitilise ideoloogia, mis meid kõiki ühendab ja edasi viib.

Ei mõista mõtelda, kuidas saadakse meie rahvuslikus elus täita seda tühja kohta, mille jätab järele Peeter Põllu lahkumine keset tööd paremas meheas. Süda kisub kokku mõteldes meie üldise kaotuse peale.

Ometi sunnib mõtet aukartuses seisatama see pilt, mis silme ees püsib sõbra lahkumise silmapilgust.

Surijaga ühes haigetoas tema kaks armsat last, vanem tütar Hele-Mall, kes nüüd ülikooli astumise asemel peab raskes palavikus heitlema elu ja surma peale hirmsa haigusemürgituse mõju vastu. Teises voodis keskmine tütar Mari-Liis, raskes palavikus sonides. Haigevoodi jalutsis arsti ja halastajaõdede kõrval kurvaltvaatav õde ja tema kõrval vana sõber.

Haigevoodi kõrval aga näoga surija vastu raskest palavikust hoolimata proua Helmi Põld. . . Tundlik nägu kurb surmani, silmad täis valu. Tema teab kõik. Teab, mis tulemas. [- -]

Kõigest ahastusest hoolimata ennast ära salates ja rahulikult end paenutades Kõrgema tahtmise alla jälgib naine palavikust õhetaval näol oma armsa abikaasa viimast heitlust . . .

See sunnib kokku võtma igaüht oma valus.

Nõnda peame ka meie vastu võtma saatuse löögi aukartlikus kannatuses.

Meie kaotuse suurust aga ei vähenda see mitte. See selgub alles õieti, kui meie enestele edaspidi aru anname sellest, mida on olnud meile kõikidele Peeter Põld kui sõber, inimene, õpetaja, juht, töömees.

PEETER PÕLD — EESTI HARIDUSE TEENÄITAJA

Aulis Aret

Kes ta oli?

Peeter Põld oli suur kõlbeline isiksus, Eesti suurimaid kasvatajaid, meie aatelisimaid mehi, sügav usumees, julge ning vankumatu võitleja paleuste-tandril, oma iseloomu ning eluga jääv eeskuju ja hää inimene. Oli oma elu kujundaja põhimõtete järgi, oli südametunnistuse hääleks, täie julgusega astudes võitlema elupahedega ning teed viidates väärtusisaldavama elu kõrgustele oma ligimeste truus teenimises, õhutades virkusele ning vähenõudlikkusele, eneseohverdusele ning puhtusele.

Maiste ametite ning aukohtade poolest oli ta koolidirektor, haridusminister, ülikooli kuraator, pedagoogika professor, Riigikogu liige, linnavolikogu juhataja, koguduse ja seltside esimees ja palju muud.

Kakskümmend viis aastat töötas ta väsimatult meie ühiskonna hüvanguks, juhina ning algatajana, ametite kandjana, kõne- ning sulemehena, kirjutades nii oma nime kustumatult eesti rahva kultuuripüüdmuste ajalukku.

Hiilgav ning kõrge, kuid ühtlasi puhas ning laitmatu oli ta elutee, mis traagiliselt katkes enneaegu; püsiv ning mõjuv oli ta künd ning külv tuhandeis nooris südameis, seepärast on ta elutee eeskujuks kõigile, kes tahavad elada ligimeste ning rahva hääks, elada täisväärtuslikku elu.

Puru koolimajas

Peeter Siegfried Nikolaus Põld sündis 30. juunil (12. juulil) 1878. a. Jõhvi vallas Puru koolimajas koolmeister Peeter Põllu ja ta naise Julie kolmanda lapsena.

Koolmeister Põld oli pärit lihtsatest oludest. Ta isa Tõnis oli tulnud Pilistvere Taadikvere küla popsisaunast kalevivabriku tööliste Sinti ja edasi Kreenholmi. Ta abiellus endast seitse aastat vanema, Vastseliinast võrsunud lesega. Nii seguneb ta kolmes pojas kahe eri mentaliteediga maanurgast tulnud vanemate omadusi: isa põhja-eesilisele kinnisele, tõsisele ja kaine-asjalikule loomusele seltsib ema lõuna-eesiline agarus ja muretu huumoririkas meel. Üks poegadest läheb madruseks, kaks jäävad isa kutsesse. Viimaste seas on Peeter. Edasipüüdlikku noormeest näeme varsti kangrutelgede tagant pagenuna Narva Peetri aguli saksa vaestekooli “vendade” majaisa abiliste seas, kes laste üle valvamise ja majatööde tasuks õpetust saavad. See kool oli asutatud Hamburgi “Rauhe Haus’ist” tulnud sisemisjoni tegelase Wichern’i õpilase Hahl’i poolt 1838. aastal. Hahl õpetab noormehe nii kaugele, et sel õnnestub õiendada elementaarkooli-õpetaja eksam Tallinna saksa gümnaasiumi juures.

Pada valla endisesse Pikaristi hobusepostijaama, mis raudtee avamisega jäi jõude, rajatakse 1870. a. saksakeelne kihelkonnakool. Noor Põld saab siia õpetajaks.

Varsti teeb ta kosjaretke Rakverre ja toob endale naiseks Rakvere mõisa kõrtsmiku Jüri Eriks’i tütre, kes isa poolt on Mahu kalurite tõugu ja ema poolt “rootsi priide” killast Rapla kandist.

Nii on Puru koolmeistril oma lastele kaasa anda nelja maanurga erineva tõu pärilikke omadusi.

Umbes aasta pärast (1875) siirdub noor abielumees Puru külasse, sest siin on palk lahedam. See koosnes 300 rublast, millest poole maksis mõis, poole küla, ja 22-tiinusest krundist, mis võimaldas pidada 2 hobust ja 5–6 sarvlooma. Pääle selle sai koolmeister 25 rubla vallakirjutaja kohuste täitmise eest.

Puru koolimajas asusid Põllud 37 aastat (1875–1912), üles kasvatades ja eluteele varustades kümme last (üheteistkümmes suri enneaegu) — viis poega ja viis tütart, kellest päälle Peetri on tuntuim vanim poeg Harald — endine Kose praost, piiblitõlkija, misjonitegelane ning eesti grammatikate autor.

Võrsumine suure pere süles arendab lastes varakult ühiskondlikku hingelaadi ja on kahtlemata kaasa aidanud, et lapsist on saanud head seltskonnainimesed ning töökaaslased. Üksindus on neile alati tundmata olnud, omataoliste seltskond on olnud tegevus- ning eduväljaks. Kohmetus, saamatus teiste kohtlemises ja raske kohanemine, mis iseloomustab väikestes perekondades kasvanud lapsi, pole neid vaevanud ega tõkestanud. Esinemine omandas maastmadalast vaba ning julge kindluse.

Väike Peeter, tulevane haridustegelane, kasvas üles kõigiti soodsas õhkkonnas. Juba hälli oli pärivus talle kaasa pannud häid eeldusi lootusrikkaks tulevikuks ja kodu meelsus ning vaim oli neid kõvendanud.

Isa oli keskmise kasvuga, punase näoga tõmmuvereline jõuline mees, kes armastas seltskonda ja rõõmsat laulu, väsimatu optimist ja rahvamees, kes külas omandas suure lugupidamise ning mõju. Ta oli muretu, ehkki mitte hooletu.

Peeter oli juba näojoonilt enam ema poeg. Emalt on ta saanud ka oma tundelaadi, isalt tahteomadused.

Ema oli keskmise kasvuga kõhnapoolne tõsine naine. Suur pere tegi ta murelikuks ning haiglaseks. Ta oli tolle aja kohta hea hariduse saanud — lõpetanud Rakveres kõrgema tütarlastekooli, oskas võõrkeeli ja oli hea kasvataja. Ta armastas lugeda usulist kirjandust ja arutella usulisi probleeme. Oma kirjavahetuses juba täisealiste lastega avaldub ta elutarga ning ülla eesti naisena. Ta hindas kõrgelt korda ning puhtust. Igal laupäeval poleeriti lampe, ukselinke ja kööginõusid pimestav-puhtaks. Kõik pidi olema parimas korras. Riistad olid nii puhtad, et külas üteldi: “koolimajas viiakse sigadele rokka veepangedes”. Oma suurele perele õmbles ta kõik riided ise, kuni tütreid juba suutsid abiks olla. Ilutikandites avaldas ta peent maitset.

Puru koolimaja korraldamata ümbrus ei meeldinud ilumeelsele noorele naisele põrmugi. Koolmeisteri-paar asus agarasti tööle. Talupoeg ei tundnud koduümbruse korraldamist ega kaunistamist ja koolimajast tuli äratusi taludesse. Põld istutas koolimaja ette vahtraid, saari, niini ja tammigi. Maja otsa rajati avar aed, kuhu juurutati mitukümmend hääd õunapuud ja marjapõõsaid. Aed sai koolmeisteri silmateraks. Akende alla istutati kolmelt-neljalt realt kauneid roose ja lilli, nii et suvel kujutas alandliku halli koolitare ümbrus endast väikest ilu-paradiisi. Porilomp, kus

enne küla harjasloomad väherdasid, kaevati nägusaks tiigiks, mis suve läbi oli vett täis allikase maa tõttu. Tiigi keskele saarekesele ehitati linnulaut ja aedik. Partide ja hanede kodune häälightsus täitis tiigi kaldaid. Maja tagunegi kaunistati puudega ja korraldati koplit. Kahtlemata oli Puru koolimaja ümbrus tol ajal meie koolimajade seas esirinnas.

Kuna see kõik oli päämiselt ilumeele rahulduseks, siis toitu andis põld, kus koolmeister kasvas eriti kartuleid, mis saadeti viinavabrikusse ja pealinna. Otsest puudust majas ei tuntud, saadi kuidagi otsad kokku, sest töötati usinasti.

Koolmeister ise ei põlanud ühtki tööd ega sallinud teistegi jõudeolekut. “Ennem panen poisid kivihunnikut ühest kohast teise kandma, kui et nad ula vallatust teevad,” tavatses ta sõnuda.

Ometi oli peres söövaid suid nii palju, et seemnevilja kevadel tuli laenata magasiaidast, — hea, et see oli ainult mõnikümmend sammu eemal (hilisem seltsimaja). Sügisel laenuvilja tagastades naljatas Põld: “Las jääbki kotti, eks ma võta koti laenuks jälle”.

Talvel, kui sulast polnud, tegi ta rängemad tööd ise. Hommi-kuhamaruses küttis ta ahjud ja talitas loomad.

Õppus algas palve ja manitsussõnaga kantslist. Siis istusid lapsed, kelle arv vahel sajani küündis, vagusi pikisse pingesse, vanemad ette, nooremad taha.

Kuna Põld oli visa püüdlikkusega ja tugeva elujõuga mees, siis avaldus koolitööski ta visadus hää õppimise ja korraliku käitumise nõudmises. Ta õpetas elavasti ja seletas, kuni kõik olid aru saanud. Kõneles selge häälega, õigete rõhkude ning mõõduka kiirusega. Kes õpilasist kõrvale kaldus, sai sõrmil tunda joonlauda. Lapsi kasvas ta valju käega, oma lapsi mitte säästes. Vanemad õpilased pani ta nooremale repetiitoreiks ning hooldajaiks.

Kaugemalt tulnud lapsed ööbisid klassitoas. Öhtul, mängust ning jooksupäras väsitud, koguneti hämaras klassis pinkidele kobasse ja vanemad ning sõnaosavamad jutustasid muinasjutte ja imelugusid, küll kuningapoegadest, küll sõdadest, libahuntidest ja viirastustest.

Koolmeisteri lapsed viibisid alatasa teiste seas. Rõõmsas mänglemises ja usinas töös, ergas vaimses muljeterohkes õhkkonnas möödus lapsepõlv. Koplis mängiti jahimehi ja indiaanlasi, tunti ka murumänge. Peeter armastas veel 16–17-a. noormehe-

na mängida. Mäng pakkus seiklusi. Lähem ümbrus, tihedasti-asustatud kaine-asjalik lagendik, andis kujutlusele toitu vähe. Põldude kujutluslaad ongi üldse asjalik ning realistlik. Alatine suur seltskond aga arendas vaimu liikuvaks ja loomuse ühiselule sobivaks.

Peeter oli erakordselt vastuvõtlik erk poisike, keda iseloomustas varaärganud teadmisjanu ja huvi inimeste tööde ja toimetuste vastu. Loomult oli ta üsna elav ning liikuv, ometi tagasihoidlik ning mõtlik. Koerustükke ei teinud ta kunagi ega halba kellelegi. Ta oli kõhn, hapravõitu kehaehitusega ja haigustele vastuvõtlik, mis müntis loomusele teatava leebuse ning humaansuse. Usaldavalt ning sõbralikult vaatasid suured pruunid silmad kõigile otsa. Varakult armastas ta juttu vesta ja vaielda-väidelda. Koguni kõnemehe-*na*gi esines juba — ronis koplis lepale ja pidas teistele kõnet. Kuna tolleaegses koolis puudus õpilaste omavalitsus elava seltskondliku elu koldena, siis said Peetri organisaatori- ja kõnemeheanded kuni noormehe-põlveni õieti vähe toitu.

Koolipoiss

Koolmeister, kes raskete pingutustega end on üles töötanud haritlaseks, tahab oma lapsi kaugemale aidata vaimsete kutsete alal. Haraldist ja Peetrist peavad saama pastorid — see oli aste edasi maisel redelil, kuid ka igaviku-teerajal, sest kuigi vana Põld polnud norutav vagatseja, oli ta ometi usklik mees. Otsustava tähtsusega aga oli vististi ema sügav-religioosne meel.

Kümneaastane Peeter pannakse algul Rakvere linnakooli. Kui mõni aasta hiljem sureb emaema, kelle kostil ta oli, viiakse poiss üle Narva.

Juba koolipoisina teeb Peeter koolmeistri poja nimele au. Kui ta Narvas esimese tunnistuse sai, suudles koolijuhataja teda. 1893. a. lõpetas poiss selle kooli ja astus meesgümnaasiumi IV klassi.

Vali klassijuhataja, kes kasvandikke kergel käel tituleerib “saadanaks”, “eesliks” jne., on Peetri vastu lahke. Talle meeldis tagasihoidlik ja teadmisterikas ning haruldaselt virk ja viisakas poiss. Gümnaasiumi äsja astunud Põllu üle naljatati: tuli, nägi, võitis.

Kuna tavaliselt kaasõpilasis valitseb parimate vastu teatav kadedus ning vaengi, võitis Põld lahke ning abivalmis olekuga kõikide südamed ja klass oli uhke oma tubli liikme üle, kelle auks lauldi Vene hümni perifraasi:

Boože, Pelda hranii!
 Utšis na slaavu nam,
 Peld-ljuteranin!*

Ometi oleks eksitus pidada Peetrit suurtuupuriks, elukaugeks raamatukoiks ja viietaotlejaks. Kuigi ta õppida armastas, ei saanud ta sellele pühendada kogu aega.

Juba teisel gümnaasiumi-aastal hakkab ta andma eratunde. Nende arv paisub ruttu. Teenitav tasu läheb poekraami ja õppevahendite ostmiseks, kuna "leivakott" tuuakse neljale kooliskäivale lapsele kodunt järele. Noor eraõpetaja teenib kuus 20–30 rubla — alama ametniku palga. Isiklikke mõnuseid ta sellest ei saa, sest rublad sulavad nelja lapse ühiste vajaduste rahuldamiseks. Põllu eratundidel on linnas hää kuulsus. Nii koormub talle palju tööd.

Koolist koju, vaevalt lõunastanud, jookseb ta mööda linna tunde andma ja jõuab oma agulikambrisse Rakvere tänava kanti alles õhtupimedas. Siin puruväsinuna poolpimedas õlilambi paistel valmistab, ei — vaatab ta üle oma õpiülesandeid. Hää mälu võimaldab kiire omandamise. Enim aega nõuavad muidugi keeled. Kui selg istumisest valusaks jääb, tehakse laetalast kinni hüpates mõned rippharjutused, ja jälle kihku-kähku igavate venekeelsete "utšeebnikute" kallale. Nii saab öötöö talle harjumuseks. Hiljem, kasvatusteaduse õppetoolilt kurdab ta sageli selle üle, kuis hilisõhtune ärkvelolek õpilasi kurnab, ja manitseb sellest hoiduma, ise aga on ta kogu eluaeg sunnitud organismile vajalisest öisest kosumisajast tunde varastama keskendatud vaimseks tööks. Päev on askeldusi tulvil ja öö on vaikne, rahulik aeg, millal ei segata.

Vähesel vabaajal Peeter tavalisest loeb, suutes teistegi juuresolekul loetavale keskenduda.

Oma enese segamatu töönurk on tal jäänud eluaeg saavutamata igatsuseks. Ikka on ta olnud teistega koos, nõ. tihedasti rahvastatud ümbruses — hällist hauani.

* Jumal, Põldu kaitse sa! Õpi meie kuulsuseks, Põld — luterlane!

Peale lugemise harrastab noormees flöödimängu, olles kooli-orkestri liikmeks. Tol ajal õpilaste koondumised ühiseiks oma-ettevõtteiks olid valjusti keelatud. Pool- ja päris salaja koguneti üksteise poole. Ka Põldude toake oli sageli poisse kubinal täis. Läbikäimist viljeldi elavasti. Koolivennad avastasid Põllu iseloomus "vea" — mitteduutmise keelduda palujat aitamast — ja mõnigi kasutas seda koduste kirjandite puhul, viies Peetri kirjandi materjali saamiseks kaasa, omal volil. Sügisel ja kevadel tehti jalutuskäike Narva toredasse ümbrusse. Huvi jalamatkade vastu säilitas Põld surmani, olles oivaline lustakas ning abivalmis seltsiline, ikka rõõmsa lauluga ja sädelevas naljatujus raskusi kandes, mille üle ta ial ei torisenud. Kord, kui poisid olid kogunenud ühte hoovi, et minna mööda Oudova teed välja, tuli äkki inspektor, kes oli haisu ninasse saanud, ja poisid pistsid laiali. Öhtul tegi inspektor läbiotsimise ka Põllu toas, sorides raamatuid, kuid ei leidnud midagi keelatud.

Heasse kirja jäi Põld kooli lõpetamiseni 1898. a. kevadel. Kooli arhiivis võime lugeda ta kohta kirjelduse: "Evis häid vaimuandeid. Paistis silma suure usinusega ja luges palju; iseloomult end valitsev, tagasihoidlik, töökas. Oli vabastatud õppemaksust. Käitus hästi; kiriklikesse kohustusisse suhtus alati armastusega ..."

Viimasel õppeaastal, kui poiste ette selgemini kerkib kutsevaliku ja edasise tee küsimus, ütleb direktor Põllule: "Olete andekas noormees, peaksite minema Peterburi ja õppima juristik. Teil avaneks hiilgav karjäär".

"Lähen Tartu ja õpin teoloogiks," vastab Põld lühidalt.

Seepeale olla direktor vihastunud. Noormees saab igatahes kuldmedali asemel, mis teda ootas, ainult hõbemedali. Selle ohverdab ta hiljem isamaa-altarile mingil Vabadussõja-aegsel korjandusel.

Üliõpilasseltsi liige

Sama aasta augustikuus viib rong noore Põllu Tartu. See on oodatud, põnevusega igatsetud elu, mis teda siin valdab — astumine hoopis uude maailma. Välja saksa ja vene võõrastest ristsurvetest! Milline õhkkonna vahe! Narvas puhtvene vaim, olemusele võõras, Tartus aga oma inimesed — eestlased. Oli ka gümnaasiumis üksikuid eesti poisse, ometi ei moodustanud nad mingit omaette elamusrühma. Tartus seevastu oli Eesti Üliõpilaste Selts — eestluse istandik. Noor Põld ei taha oma rahvust häbelikult salates puggeda kõrki baltisaksa korporatsiooni selle kommersside- ning õllelauaromantikaga ega vene vaidlusalarmikasse üliõpilasringi eluvõõralt “põhimõtteliselt” targutama. Ta astub eesti noormeeste kilda.

Organiseerumine on määratu võit noorurile, kes on disponeeritud ja lapsepõlve-miljöölt soodustatud karjäärile seltskondlikul alal.

Seltskondlik töö ja aatlemine täidab noormehe üliõpilasaastate vabade harrastuste aja.

Õppimine ei ole talle raske. Ta töötab aga pikkamööda, süvenedes igasse üksikasjasse. Sageli ütleb ta: “Üht raamatut põhjalikult lugeda on enam kui mitut lehitseda”. Oma raamatuisse armastab ta teha ääremärkusi. Hiljem professorina annab ta nõu teha olulise esiletõstmiseks ning hõlpsamaks meeldejäamiseks allakriipsutusi, ka värviliste pliiatsitega. Usuteaduse õpperaamatute kõrval luges ta rohkesti filosoofilist, eriti eetilist kirjandust ja vaidles elufilosoofilistel teemadel. Oma stuudiumist rääkis ta sõpradele vähe. Teda näivad veetlevat teoloogilises õpingus need osad, mis on ajaloolist ja eetilist laadi.

Noormehe sõnaosavus areneb jõudsasti. Varsti nähakse teda seltsis sagedamate sõnavõtjate seas. Seejuures ei tõuse kunagi tüli, sest ta võtab sõna ainult asja pärast ja ei tungi kellelegi isiklikult kallale. Põhimõtteid sõeludes võib ta küll ägestuda, kuid mõistetakse, et vaidleja kõneleb tuliste veenetega, südamepõhjast. Sellele ei saa pahane olla. Vastasrindlust põhimõtteis ei kanna ta kunagi üle isiklikele suhteile — ta on ühtlaselt heatahtlik kõigi vastu ega tarvita oma võimu “vastastele” liigategemiseks.

Põld on ilus ja elurõõmsus poiss, kõigi poolt meeleldi tervitav kaaslane. Elurõõmsus ei väljendu aga pummeldusis, ja alles

1904. a. seltsis kaotatud joomasundust täidab ta ainult moepärast. Seltsis väga ägedates vaidlustes joomasunduse kaotamise ümber küpseb temast veendunud täiskarsklane, V. Reimani ja J. Tõnissoni kaaslane, kelle kõrval tast kujuneb meie karskusliikumise kandvamaid jõude. Põllu lustakus avaldub cantuses. J. Kõpp, A. Simm, J. Laur ja P. Põld moodustavad kvarteti, kes käib koguni kontsert-ringreisidel mööda kodumaad. Lauluarmastuse oli Põld kaasa toonud Purust, kus suveõhtuil koolmeistri pere kogunes trepile ja laskis kajada võimsalt laule üle küla. Kus Põld kaasas oli ekskursioonidel või väljasõitudel, seal pidi ka laulu olema otse lakkamatult. Lauluarmastus kerkib ainult lahkest hingest, kuri inimene laulab vähe ega armastagi seda.

Vaba lahket laulu kuulsid ka vaikselt Emajõe kaldal, kui jõel käidi "bootpartii". Siia kuulusid J. Kõpp, L. Olesk, A. Hanko, J. Laur, H. Rebane, A. Lüüs ja teised.

Meeldivate käitumisvormide kõrval paistis Põld silma ka hea riitusega.

Väliskombeid lihvisid tublisti seltsi tantsukursused, millest ta osa võttis. Daamide seltskonda ta eriti ei otsinud, kuid suhtus neisse viisakalt ning puhtameelselt. Kogu eluaja jooksul on ta siiras meel ja kõlbeline isiksus pälvinud naissoo seas austajaid ning poolehoidjaid. Ta suhted on olnud teoloogile vääriliselt ausad ning puhtad.

Noormehe tuum on sügavam, paljas seltskondlik elu teda ei rahulda. Õiglane, erapooletu ning asjalik, vastutulelik ja heatahtlik, igal pool agarasti kaasa lööv, kuid ettetükkimatu — sellisena võidab ta kaasvõitlejate lugupidamise ja etendab seltsis juhtivaid osi, mõni aeg esimehena.

Ta püüab ligineda nooremaile ja neid rakendada seltsi ettevõtteisse. Gümnaasiumest äsja saabunud ärksamaid noori tudengeid kutsus ta seltsi liikmeks, neid kodus külastades.

Kõik noored peavad läbi tegema eesti keele kursuse. Sel ajal eesti keelt koolis ei õpetatud, koguni keelati rääkida. Eesti haritlasperekonnas kõlas saksa keel. Seepärast taheti seltsis noori äratada võitlema eestluse õiguste eest. Kursustel lektoriks oli Põld koos vend Haraldiga. Uuriti grammatikat ja loeti "Kalevi-poega".

Peeter oli enese ülikooli-ajaks vabaks teinud teenistumuredest, tehes rahalist laenu. Seda lootis ta hiljem tasuda. Ta aeg kulus nüüd täiesti omile harrastusile.

Imevastuvõtliku loomusena kogub ta rikkalikult muljeid ja edeneb jõudsasti. Ta nii-öelda imeb endasse kõiki häid püüdeid, mis tol ajal valdavad meie paremate poegade südameid.

Rahvuslaste kooskäimistel

Maailmavaatelise küpsmise järgus viibiva noormehena satub Põld Seltsis V. Reimani ja J. Tõnissoni õnnistusrikka mõju piirkonda ja kasvab neile ustavaks kaaslaseks.

Tuline täiskarsklane, vali moralist, isamaale pühendunud rahvuslane, algatusvõimeline tegelane, värvikas kõne- ja sulemees — eks ole need jooned omased kõigile kolmele!

On mõistetav, miks neid ka jääv sõprus liidab: kes suudab paremini mõista teist kui sugulashing! Jaan Tõnissonil meenub, et Põld on talle meeldinud esimesest kohtamisest peale.

Esimesest küllakutsest tihenevad sidemed ja pea näeme Põldu tavaliskülalisena Tõnissoni korteris. Mida seal kõike ei arutelda! Haritud jõudude vähesus tingis noorte meeste universaalseid huve ja tegelusi. Igal pool tuli käsi külge panna. Põllumajanduse edendamine, näituste korraldamine, ühistegevuse rajamine, E. Rahva Muuseumi ja E. Kirjanduse Seltsi asutamine, eesti oma koolide rajamine, rahvaluule kogumine, võitlus kõrtside vastu, poliitilised päevaküsimused — vene ümberrahvustuspüüete ja saksa parunite tegevuse jälgimine jne. — selles paleuste tuiskeavas keerises valmis Peeter Põld ja omandas avara silmapiiri ning võime mõtelda suurtes mõõdetes.

Sagedamad arutluskaaslased olid O. Kallas, H. Koppel, V. Reiman oma linnaskäikudel Kolga-Jaanist, J. Kõpp, hiljem K. Parts ja nooremad, kelle kilda ka Põld kuulus.

Aatlejate peapüüdeks oli eesti rahva organiseerimine, küll majanduslikeks, küll puhtideelisteks koondusiks, et vastukaalu luua vene ja saksa püüetele eesti rahvast kui niisugust kaotada ja oma alandlikuks teenijaks muuta.

Kui 1905. a. rahutustes ülikool oma ukсед ajutiselt suleb, vaatab Põld ringi, millega täita stuudiumi vaheaega.

Ta ei pruugi tööd otsida. Sel ajal oli iga agar kaasatöötaja kallis. Talle surutakse ajakirjaniku sullepea pihku. Sellest haarab ta kinni meeleldi.

Ta saadetakse Tallinna toimetama ajalehte "Sõna". Elav, mitmekülgne kirjutustöö teritab noormehe sulge vahedamaks ja vahedamaks. Ka "Meie Aastasaja" veergudel esineb noor harjutlev sulg.

Varsti näeme teda istumas Tartus "Postimehe" toimetusalua taga. Ajakirjanduse veteran K. A. Hindrey mälestab teda oma "Elukroonikas": "Ta oli puhas, selge, otsejoones aus inimene, idealist, kel raskegi oli kriitiliselt vaadelda isikuid, keda arvustama pidi, ja seepärast salliv ... Abivalmis üle oma jõu, seltsimees, kellele alati võisid toetuda ... Põlluga üldse ei saanud tülitseda, kes oma olekuga relva ära võttis kergemakski nöökamiseks".

Rahvusliku hariduse rajamine

Tõnissonil ja ta sõbral oli ammu selge, et senisel viisil teotsedes estofiilsusest kõrgemale ei pääse. Eestluse kaitseks ümbervenestamise vastu tuli appi võtta mõjusaim relv — noorsookasvatus.

1906. a. 19. aprillil andis Vene valitsus määruse, millega lubati asutada erakoole kohalike keeltega õppekeelena. Muidugi mingit toetust ega õigusi neile koolidele ei antud.

Tõnissoni "tafelrundes" tekkis vaidlus, kas asutada kool poisitele või tütarlastele. Kooli rajamisega loodeti eesti noori välja kiskuda võõraste mõjude alt. Eriti kurb olukord oli eesti perekondades. Enamjaos eesti haritud perekondades helises saksa keel. Eesti keeli rääkimist peeti harimatuse tunnuseks.

Kuna naistest oleneb kodu meelsus ning laste kasvatus ja kuna nad on kergemini võõrastele mõjudele alistuvad, otsustatakse asutada eestikeelne kool tütarlastele, et need hiljem, olles koolis omandanud eesti meelsuse, oma tulevasis kodudes paneksid maksma eesti keele ning vaimu ja oma lastest kasvataksid eestlased.

Juba sama aasta juunis kutsutakse ellu Eesti Noorsoo Kasvatuse Selts, kes peab saama kooli kandjaks.

Sõprade killas töötab Põld elavasti kaasa. Järjest selgemini avalduvad ta huvid kooliasjade vastu.

Selts saab kooli avamise loa ja sügisel alustatakse tööd 48 tütarlapsena. Kooli juhatajaks on dr. O. Kallas. Kuid juba varem on selgitatud, et uue kooli väljaarendamise peab oma õlule võtma Põld. Esialgu puudub tal veel kvalifikatsioon. Tas endas on küpsenud otsus kirikuõpetajaks mitte hakata, kus ta rahvuslik töö oleks ülemuse poolt takistatud ja ta oma südametunnistuse järgi toimida ei saaks.

Ta viib järgmisel aastal stuudiumi siiski lõpule, esitab kaks kirikuajaloolise sisuga uurimistööd ja saab teoloogia kandidaadi auastme.

Professor J. Kvačala, tuntud Comeniuse-uurija, tšehh rahvuselt ja eesti püüete sõber, soovitab noormehel valmistuda professuurile, lubades hankida vajalised toetusrahad.

Agaga nagu gümnaasiumi lõpetades, nii ka nüüd otsustab noor Põld loobuda taotlemast hiilgavaid tõusuvõimalusi ja jääb truuks eesti kooli asjale. See aateline eneseohverdus tasutakse saatuse poolt talle hiljem, tõstes teda oma rahvuse tähtsamate meeste hulka.

Tal on idealismi ja usku ettevõttesse, mis karjääri ning tulu seisukohalt pakkus vähem kui harilikugi maapastori amet. Tulu aga ei taotelnud ta iial ega ihaldanud raha. Ta andus aadete teenistusse. "Aated on minu igapäevane leib," ütleb ta.

Mõte asuda koolipõllule polnud tal juhusest tõusnud. Juba üliõpilasena seab ta tulevikuplaaniks asutada oma eragümnaasium Rakverre. Kaasasündinud pedagoogiline anne lükkab sundivalt kasvatusalale, huvi teisi õpetada, rõõm viibida noorte seas ja nende hingi visa aednikuna ravida — see kõik määrab ta tulevase tööala.

Pedagoogika õpilane

Kohalik pedagoogiline kultuur on õige algeline, Lääne-Euroopas aga keeb elav edasitung, uuendused. Sääal kemplevad üksteisega moodsad voolud, sääal otsitakse ning katsetatakse, sääal asuvad kaasaegse kasvatusteaduse suurmeistrid.

Raske on seda kõike jälgida raamatute järgi. Peab isiklikult nägema ja kuulma!

Meie pedagoogika-õpilane hangib sõpradelt laenu ja sõidab 1908. a. veebruarikuus Saksamaale ja Šveitsi. Arvestamata viibimist kahel suvel Soomes, on see ta esimene välismaareis.

Berliin, Leipzig, Jena, Wickersdorf, Mannheim, Zürich — need kasvatusteadlasele paljuütlevad keskused läbib ta koguv vaim ning süda.

Julgesti palub ta kokkusaamist tähtsamate kasvatusteadlastega, kes mahajäänud idast tulnud õppijasse üsna hästi suhtuvad. Oma keeleõpimeetodit tutvustab talle B. Otto, koolikorralduse keerdkäike näitab A. Sickinger, entsüklopeedilise teoreetiku-na esineb W. Rein ja kaasaja kõlbelist probleemest jutustavad R. Eucken ja Fr. W. Foerster. Kahe viimase suureks austajaks on Põld jäänud eluaja. Foerster on saatnud talle hiljemgi pühendusega oma teoseid.

Need mehed ja rida teisi annavad matkajale rohkesti muljeid ning äratusi.

Ta jälgib rahvakooli õppetegevust, vaatleb hoolega koolimajade ehitust ja sisseseadeid, külastab abikoole ja ravipedagoogilisi asutusi, tutvub keskkoolidega, nn. Mannheimi süsteemiga ja muude katsetustega.

Ta matka tiivustavad tulevase teovälja avarad ideelised välja-vaated — esimese eestikeelse keskkooli ülesehitamine ja eesti naishariduse suunamine.

Aga veel midagi muud paneb kojusõitja südame kiiremini tuksuma ...

Abielu ja perekond

Õppematkalt kodumaale saabunud koolitegelane-aspirant laulatatakse sügisel Kosel, kus vend Harald on õpetajaks, noore rahvakooliõpetajanna Helmi Einbergiga (sünd. 1882), kes agara seltskonna- ning karskustegelaseks, avaldades tolleaegsete neidude kohta silmapaistvaid huve ning avarat silmaringi, aatlevale teoloogile aegamööda oli hakanud meeldima.

Noor vilgas abikaasa, tulihingeline karskuse, usu, rahvusluse ja kasvatusaadete kandja, loomult lahke ning ennastohverdav, saab talle hellaks sõbraks ja julgeks, optimismi ning hääd meeolu mitte kunagi kaotavaks, virgutavalt mõjuvaks mõtte- ning

võitluskaaslaseks, peale muu eriti karskustöö alal, kus ta esineb laste ja noorsoo karskusliikumise teerajajana Eestis.

Noored aatlejad ei alusta ühist eluteed sugugi roosilistes tingimustes. Nimelt on Peetri ülikooli- ja matkavõlad paisunud 6000 rublale, mis ootab tasumist.

Kindel lootus ning julgus ei lase noort paari kohkuda ja vapralt astub ta tulevikku.

Põldude perekond, kelle lasteõnnistus, nagu Peetri vanemailgi Purus, tõuseb aastate kestel üheteistkümnenele, kujuneb koduse kasvatus eeskujuperekonnaks oma usulis-kõlbelise meelsusega, töökuse, rõõmsuse ning heade kommetega ja kasvatuslike traditsioonide küllusega.

Kui palju päikest, puhast, ilusat ning aatelist, vaga ning püha, liigutavat ning armsat võis külastaja tunda hõljumas Põldude patriarhaalses kodus, ühekordses rohelises majakeses Gustav-Adolfi ja nüüdse Peeter Põllu tänava nurgal, kus ajuti asus usuteaduskonna seminar ja raamatukogu!

Oma perekonnast ammutab Põld suurt soojust ning leebust, mis läbib ta kirjutusi ning kõnesid emadepäevil, lastevanemate koosolekuil ja kasvatuskursustel.

Väsimatu, tuhandesse erinevasse üksiktegevusse lõhkikistav, kuid raudse iseloomukindlusega, seesmist keskendust mitte iial kaduma minna laskev töömees hoolitseb oma suure pere eest liigutava ennastalgavusega, olles isiklikult äärmiselt vähenõudlik.

Laud ja riietus on lihtne. See ongi eluterve ning õige. Mitme mehe eest tööd tehes jõuab pereisa sedavõrd teenida, et majas puudust tunda ei ole. Lisa teenib ka abikaasa töötades õpetajana.

“Kõik teistele, enesele ei midagi!” Need Pestalozzi hauakirja üllad sõnad iseloomustavad ka Põldu kui isa ja kaasinimest.

Kui ta on töö rohkuse all murdumas, kinnitab ta enesele: Ma pean veel oma tervist hoidma, sest lapsed on alles väetid.

Naisharidust suunamas

Sügisel hakkab Põld andma uues tütarlaste keskkoolis usuõpetuse tunde ja 1909. a. aprillist kinnitatakse ta kooli juhatajaks.

Selle ameti võtab ta õlale 30-aastase täisjõulise mehena. Ta pühendub koolile täiesti, teades, et vilja kannab ainult täielik andumine ülesandeile.

Virelnud ebasobivates eraruumides, saab kool viimaks 1915. a. omaenda koolimaja Viljandi tänavasse. See on gigantne, uhke ehitis, jääv monument eesti seltskonna ohverdustest emakeelse hariduse hääks, ülemlaul eesti inimese paleuslikkusele, neile tuhandeile tundmatuile kõigist rahvakihtidest, kes andsid oma veeringud. Sellest on Põld saanud veende, et kooli kandjaks olgu lastevanemad, seltskond, kes koolist on otseselt huvitatud, ja arvab, et kooli kaugeleminev riigistamine kahandaks rahva osavõttu koolist.

Noor koolijuhataja on ehituskapitali hankimisel koos teistega tegev. Kõhklejad, kes kahtlesid, kas koolimaja osatähti ka võetakse, julgustab ta: "Peab olema usku, et asi läheks. Kui teie näitate, et kardate, siis kardavad ka teised. Usku Jumalasse ja iseendasse ei tohi iial kaotada. Kui teile asi on armas, siis minge julgesti, siis panete uskuma ka teisi, et asi on hea".

Vaatamata sellele, et erakool kroonugümnaasiumi kõrval, võiks arvata, kedagi ei meelita, olles õigusteta, näeme siiski, et ta kasvab jõudsasti. 1916. a. on koolis üle neljasaja õpilase, kes eesti keeles ning meeles haridust saavad.

Oma kirjutustes ja võimaluste piires kooliski otsib Põld kümne aasta kestel tütarlaste-hariduse aluseid ja sihte.

Ta kooli alussambaiks kujuneb rahvuslus ja usklikkus, kasvatus peateguriks võimalikult lähedane isiklik kokkupuude iga üksiku õpilasega ja perekondliku õhkkonna loomine.

Põld arvustab tolleaegset naishariduse ideaali ja näitab teed õigemale. Tütarlapsed õpivad kõiksugu "ilusaid" aineid, nagu muusikat, tantsu, võõrkeeli, kuid puudub ettevalmistus perenaise-oskustes. "Daamide" asemel tuleb kasvatada perenaisi ja emasid. Ta laidab ka tungi ühekülgsel mõistuseharidusele.

"Perenaise töö on esimese järgu loov töö. Tema käes seisab suur osa rahva tervisest ja tulevikust. See amet nõuab sügavaid teadmisi, laialdast vaadet, rohket teguvõimu."

Perenaise kutsehariduse huvides tahab ta avada majapidamisklassi, kus õpetataks toiduvalmistamist, käsitööd, aiandust, tervishoidu, õmblemist jm. "Toiduolude korraldamise, toitmise

uuenduse alal avaneb ... lai tööpõld, täis tõsist sügavust, kõrget idealismi," veenab ta.

Kui madalalt tol ajal kodumajanduslikku kutseharidust hinnati, näitab see, et klassi astuda soovijaid oli mõni üksik.

Põld, olles kuulsa kutsehariduse-teoreetiku G. Kerschensteiner'i pooldajaid, rõhutab igal juhul kutsehariduse tähtsust, kuid viib selle tihedasse seosesse üldharidusega, olles üks meie päras-tise kutseainelise gümnaasiumi loojaid.*

Juba omas koolis püüdis ta õppust teha elulähedaseks, lähtu-des koduümbrusest ja tarvitades näitlikku õppeviisi. Tal hõljusid ees 17. sajandi suurpedagoogi J. A. Comenius'e manitsused.

Oma kooli peasaavutuseks peab Põld seda, et kool on tõesta-nud emakeele kui õppekeele sobivust, kuna tol ajal kaheldi, kas emakeelne kool suudab võistelda riigikeelsega. Selle kahtluse hajutasid eestikeelse tütarlastekooli õpilased, edukalt riigikooli-de juures eksameid õiendades.

Mainimisväärne on, et Põld rõhutab alati tervishoiulise kül-je silmaspidamist. Koolis seab ta sisse õpilaste tervislehed. Omal söögil olevate laste "kuivast leivakotist" tõusva kahju lee-venduseks asutatakse ühiskööök, mis aga vähe kasutamist leiab. Enam arusaamist leiab ortopeediline võimlemine, millega võidel-dakse koolipingis istumisest tekkiva selgrookõverduse (skolioosi) vastu. Püütakse arendada uisutamist ja lõppklassis katsetatakse aerutamisega.

Erilise huviga korraldab Põld ekskursioone, avaldades tubli juhina ning lõbusa kaaslasena. Ta oskab tähelepanu juhtida kõi-gele, mis tavaliselt jääb silmapaari vahele, tundes hästi taime- ja loomariiki.

Tütarlapsed kiindusid noore hinge usaldavusega oma kooli ja koolijuhatajasse. Nende hulgas koge-b Põld, kui viljakalt kiirgab mõju kasvandiku hinge, kui see on usaldavas armastuses ava-nenud. Isikliku läbikäimise tekitamiseks kutsub ta õpilasi enda poole kohvile juttu ajama. Siin ilmutavad noored oma soove ja küsivad nõu.

Head näpunäited on Põllul alati varuks. Kooli lõpuaktusel annab ta lahkujale tuumakaid õpetussõnu kaasa, noori südame-põhjani vapustades ning aatepalangus kaasa kiskudes. Aktusele

* P. Põld pooldas küll tööõpetust gümnaasiumis, kuid ei pooldanud, et seejuures valmistatakse mingile konkreetsele elukutsele.

järgnev lõpupidu kujuneb veelgi tundelisemaks. Kibe on neidudel minna ... Kui pidu juba vaibumas, õpetajad lahkuma hakkavad, istub koolijuhataja toolile, tüdrukud ümber, ja hakkab laulma soolot “Ma olen väike postimees”, mille oli valinud enesele juba tudengipõlves “leibkantuseks”. Selles laulus on palju idealismi. Kui ta jõuab viimse salmini, on tüdrukuil nutt varaks.

Koolijuhataja polnud solidaarne mitte üksi õpilastega, vaid ka õpetajatega. Neile oli rahulik töötamine koolis kindlustatud, kartuseta, et koolijuhataja neid ära kangutada püüaks. Mis oli vaja ütelda, ütles Põld otsekoheselt, varjamata. Ta oli nõudlik, kuid oli rõõm olla kohusetundlik ning täpne, sest seda oli eeskujuna ka ta ise — mitte külm, kauge “ülemus”, vaid sõber. Oma autoriteedi püstitamiseks ei vajanud ta kunstlikku distantsi. Ta evis kaasasündinud autoriteeti, mida paljud juhid alles vaevaga enesele loovad. Põld tahab olla teiste ligi. Igaüks, kes temaga kokku puutub, tunneb selgesti, et Põld võtab ta asjast osa, mõistab teda, pole ükskõikne, vaid püüab aidata. Jaatav suhtumine teise isikusse tekitab ta vastu armastust ning austust.

Õpetajate seas püüab ta külvata pedagoogilist huvi ja muuta õppenõukogu koosolekuid kasvatusteaduslike probleemide arutluskohaks, nõ. pedagoogiliseks akadeemiaks, mitte piirdudes paratamatute ametiasjade masindamisega. Kõneldes õpilaste omavalitsusest, õpilaste kohtust, õppeainete vabamast valikuvõimalusest jne., haarab ta oma ajast ette. Üle kõige kartis ta kivinemist ja šabloonistumist. Koolis pidi elu olema.

Kooli õppejõududena meile enam tuntud nimedest esineb kunstnik Kristjan Raud, “Kalevipoja” illustreerija, naiste karskustöö juht pr. Helmi Põld, kooliraamatute autor Mihkel Kampmaa, matemaatikaprofessor Jaan Sarv, ajalooõpikute koostaja Emma Asson, luuletaja ning Helsingi ülikooli eesti keele lektor Villem Grünthal-Ridala, Jõhvi õpetaja Jaak Varik, inspektriss pr. Eliisabet Luiga jt.

Valitseb idealistlik töömeeleolu ning südamlik vahekord. Koolijuhataja püüab kõik teha heade töötingimuste loomiseks ja võibab südameid oma haruldase lahkusega. Põldude vastutulelikkust iseloomustab seegi, et pr. Põld andis ära ühe kolmandiku oma tundidest isiklikult võõrale õpetajale, kes tuli paluma enesele tegevust koolis. Seda seika hinnates ei tohi unustada,

et samal ajal oli Põldudel iga kopikas marjaks suure võlakoorma kahanduseks. Aateinimesed aga ei ripu raha küljes.

Kui oli tarvis muretseda koolile abinõusid, sealgi ei vaadanud ta rahalistele kuludele. Kord oli füüsikaõpetaja Sarv pöördunud tema poole, et oleks vaja muretseda riistu katsete tegemiseks. Möödub mõni nädal. Põld küsib: "Aga kus on siis see abinõude nimestik, ma pole seda veel saanud". Abinõud ostetakse kiires korras.

Õpetusliku külje kõrval rõhutab koolijuhataja igal sammul kasvatust — tulusate harjumuste ja sotsiaalse meelsuse loomist. Ta ise pääseb noorile lähedale usalduse kaudu. Ta usub igaüht. Seepärast ei julge keegi ta ees olla ebaaus.

Õpilaste kohta, kes istuma jäid, ütleb ta: "Tõde peab nad terveks tegema. Olgu nad uhked, armust vastu võtma ainult seda, mis nad on ära teeninud".

Sageli küsivad talt head nõu oma õpilaste vanemad ja kõrvalisedki isikud, kelleni on ta pedagoogi-kuulsus ulatunud.

Agas juba tol ajal levib ta mõju kaugemalegi. Venestuse kiuste leiab poolehoidu rahvusliku hariduse mõtte. ENKS asutab osakondi üle maa. Tal on 1911/12. a. 14 osakonda 6 emakeelse kooliga. Tartu keskkooli juhatajal paisub laialdane kirjavahetus teiste koolidega, kes ta poole nõusaamiseks pöörduvad. Seega saab Põld nagu eesti hariduse juhiks. Ta kandval kaastegevusel korraldatakse nõupidamisi, ta esineb üldisil hariduskoosolekuil ja hariduspäevil, tõustes autoriteediks.

Põhja-Balti komitees

Maaailmasõja kahurimürin sakslaste võidukal edasitungil hakkab varsti häirima õitselepuhkevat kasvatustegevust koolis ja kisub selle juhataja välja poliitika ärevale tandrile. Teist korda astuvad poliitilised küsimused pedagoogi teadvusse valdaval määral.

Seda J. Tõnissoni ja selle kaaslaste poolt asutatud Põhja-Balti komitee kaudu, mis oli loodud eestlaste kui rahva kooshoidmiseks sõjaaegse laialipaiskumise ähvardudes.

Kui sakslased juba Riia alla olid tunginud, tahtis Vene valitsus kogu Liivi- ja Eestimaaalt kõik elanikud koos nende vallasvaraga

viia Sise-Venesse ja hooned, metsad, viljelused, sillad ja ühendusteet hävitada, et vaenlasele midagi ei jääks peale lageda maa.

Eestlased, sõjapõgenikena laiali paisatud mööda hiigelsuure Venemaa kolkaid, oleksid varsti võõra rahva seas ümber rahvustunud ja seega eesti rahva nimi rahvaste nimekirjast kustunud.

P.-Balti komitee püüab seda vältida. Nimelt peab rahvas kokku jääma ning kohale, tulgu, mis tuleb.

J. Tõnissoni ja H. Luht'iga kaasas käib Põld 1916. a. frondijuhatajalt palumas, et see alatud evakuatsiooni seisma paneks. See jääbki ära. Rahvas jääb ootama oma kodus saatuse käiku ...

Algab segaduste aeg. Tsaar langeb troonilt. Eesti iseseisvuse koitmine. Enamlased ... Saksa okupatsioon ... Vabadussõda ...

Segaseil aastail teeb mõnigi mees rasvast äri. Ajal, mil "hakkajamad" jalgsi rikastusid, ütleb tuttav pangamees Põllule: "Sa, Peeter, oled vaene ja pere suur. Tee kursivahedega äri. Anname kapitali kasutada".

"Ma ei taha seda, mida ise oma isikliku tööga pole teeninud."

"Saksa Villemgi teeb ooberostidega äri, lõikab, kuhu pole külvanud."

"Villem, sa oled kelm, seepärast peaksin minagi kelm olema," naljatab Põld vastu.

Ise annab ta paljudele raha kõhklemata. Mõnigi kord tuleb tal lunastada veksleid, millele ta kaastundmusest käemeheks on olnud.

Eesti koolivalitsust loomas

1917. a. veebruarirevolutsioon avab täielise teotsemisvabaduse kooli alal. Ligi poolsada aastat soovisid õpetajad asutada oma ühinguid. Seda ei lubatud. Nüüd kutsub ENKS Tartusse kokku esimese rahvahariduskongressi. See otsustab koondada kõik eesti õpetajad ühte organisatsiooni — õpetajate liitu. Selle asutamiskoosolek peetakse 27. mail Rakveres. Arvestades Põllu juhtivat asendit, on päris loomulik ta valimine liidu esimeheks, kelle ülesandeid ta ei saa kaua täita, kuna siirdub avaramaile.

Ta kuulub Maanõukokku. Juulikuus valitakse ta Maavalitsuse Haridusosakonna juhatajaks. Sellena koostab Põld Eesti-maa Koolivalitsuse ajutise korralduse, mis väikeste muudatustega kehtib praegugi.

Alanud viljaka töö katkestavad novembri lõpul enamlased, kes eesti asutised enda kätte võtavad. Punakaartlased ajavad Maanõukogu laiali. Viimaste lahkujate seas on ka Põld. Ta sõidab Tartu oma perekonna juurde ja jääb ootama edasisi sündmusi.

Enamlased põgenevad Venemaale saksa vägede eest, kes 1918. a. veebruaris sisse marsivad ja meie maa okupeerivad. Okupatsiooni ajal viibib Põld Tartus, jälgides sündmusi ülikooli ümber ja seega nagu ette märkides oma tulevast teed ...

Kui sama aasta novembris sakslased, Maailmasõja kaotanud, meilt lahkuvad, alustab tegevust Eesti Vabariigi Ajutine Valitsus. Sellesse kuulub Põld esimese haridusministrina.

Aeg pole kooliasjade ajamiseks. Kaalul on noore riigi saatus, sest enamlaste laine tungib Eestisse tagasi. J. Tõnissoni seltsis käib Põld Soomes riigihoidja Svinhufvudilt Eesti sõjaväele relvi muretsemas. Saadakse 20 kahurit, 50 kuulipildujat ja 5000 püssi — meile esimesteks relvadeks. Kui Põld tagasi jõuab, selgub, et ta on vahepeal valitsuse koosseisu muutuse tõttu vabastatud haridusministri ametist, saanud sel kohal viibida kaks nädalat.*

Ta on määratud Tartu Ülikooli hooldajaks ning korraldajaks. Ta alustab tööd, mille katkestab enamlaste sissetung Tartu.

Perekonna Tallinna varjule viinud, astub Põld vabatahtlikult kooliõpetajate roodu ja läheb rindele. Tagasihoidlik, nagu ikka, on ta varustuse jaotusel saanud üsna nigela jope, kiivri ja püssi. Siingi "ei oska" ta isiklikku huvi silmas pidada, see on ta olemuse vastu.

Tagasihoidlikkust iseloomustab järgmine juhtum. Pärast Reola lahingut peatusid sõjalased lähemas külas. Talus, millesse Põld sattus, tungisid külmunud mehed ahjule lähemale. Põld ollä seisnud teiste taga ukse juures. "Noh, poisu, tule kah soojendama," kutsunud perenaine. Kui "poisu" kõheldes lähemale astunud, seletanud perenaise silmad, et see on ju ta tütre kooli direktor.

Mõne aja pärast saabub rindele pliiatsiga, nähtavasti põlvel rutuga kritseldatud teade, et reamees Põld kutsutakse ära uuesti ülikooli korraldama.

* P. Põld oli haridusministriks 24. veebr. – 27. nov. 1918; faktiliselt sai valitsus, mille koosseisu ta kuulus, töötada 11. dets. – 27. dets. 1918.

Organiseerija

Tartu Ülikooli muutmisega eesti ülikooliks on Põllu nimi lahutamalt seotud. Muidugi ei saa arvata, nagu oleks ta kõik üksi teinud. Vägagi raske on vaagida, mida ühe või teise tegelase teenete arvele kanda, sest kõik sammud astuti kollektiivselt või vähemalt teiste kaastegevusel. Ometi ei tule hooldaja osa alahinnata. Põlnud küll ühtki küsimust ülikooli keerulises korraldustöös, millest ta osa poleks võtnud ... Selgitati varanduse seisukorda, määrati asutistele juhte ning jõude, komplekteeriti õppekaadreid, korraldati ümber teaduskondi, asutati põllumajandusteaduskond, võeti vastu üliõpilasi, alati loengutega, töötati välja ülikooli põhikirja eelnõu, lahendati tuhandeid põhilisi küsimusi, kuni viimaks eesti ülikool pidulikult 1. detsembril 1919. a. avati, mille avaaktusel pidukõnes kuraator Põld valgustas ülikooli kui rahvusliku kultuuri istandiku tähtsust. See oli suur päev — välismaa ülikoolide, valitsuse, kultuuriasutiste esindajad, ülevad tervitussõnad, vaimustatud osavõtjad.

Järgmisel aastal läks osa juhtimisest prof. H. Koppeli kätte, kes määrati rektoriks.

Põld liitub ülikooliga lähemalt, kui ta kutsutakse kasvatusteaduse professoriks.

Ühtlasi jääb ta kuraatoriks kuni 1925. aastani, mil hakkab kehtima ülikooli seadus ja kaotatakse kuraatori koht, kuna ülikool on välja jõudnud rajamisjärgust.

Need aastad, eriti 1919–20, on ta elus kõige vaevarikamad. Lõpmatu arv koosolekuid, nõupidamisi, läbirääkimisi, suur kirjavahetus, igasuguste projektide koostamine, läbivaatamine ja -arutlemine — kõik see nõuab iga hetke enesele.

“Tuleb töötada,” lausub ta omaette, vannutades väsivat vaimu mitte nõrkema, “nüüd saab teenida suurt asja.”

Päeval koosolekul ja öösi töö kirjutuslaua taga, kurnav öötöö, ja puhkust nii vähe ... Kuid Põld pole end kunagi säästnud. Ta kirjutab küll kord oma sõbrale Varikule Jõhvi: “Pead olema ökonoomne. Meie põleme kahest otsast.” See on ilus soov ainult, aeg ei luba jõude hoida. Eluenergia loidab pillava heledusega.

Pärast kuraatori-aastaid, olnud ühe kuu filosoofiateaduskonna dekaaniks, saab ta samal aastal prorektoriks. Selles ametis peab ta administratiivkohustustest tulpinud meel vastu järgmise

aasta sügiseni. Lühike suvepuhkus ei suuda kosutada ületöötanud meest. Ta kirjeldab oma seisukorda järgmiselt: "Ei saa enam kuude kaupa küllaldaselt unerahu ega leia võimalust tervisele tarvilikuks korrapäraseks liikumiseks ega vahetegemiseks päevatöös, mis ennast tunda annab kasvavas närvlikkuses, jalga-de külmuses ja seedimisriketes jm. Pean aga tervisega kokkuhoidlik olema oma rohkearvulise lastepere pärast ... Edasi ... tahaksin ... enam aega vabaks teha kirjanduse lugemiseks ja otsekoheoseks uurimistööks ..."

Teda ei taheta ametist ära lasta. Vaatamata ülikooli valitsuse tungivatele palvetele edasi jääda ta keeldub siiski ja vabastatakse 1927. a. kevadel. Avaldatakse sügavat tänu tehtu eest. Ühtlasi tunnustatakse ta teeneid filosoofia audoktori kraadiga, esimese-ga, mille Tartu ülikool eestlasele on andnud.

Nüüd saab pedagoog anduda hääde lootustega oma armsale õppealale ja teaduslikule tööle. Ta tahab süveneda Eesti kooli ajalosse ja hakata kokku võtma oma kirjutustes ja kõnedes laiali pillatud veendeid ja sihtlusi.

Seltskondlikus elus aga lööb ta endise agarusega kaasa. Raske on tal tagasi tõmbuda sealt, kus teab end kasuliku olevat.

Armsakssaanud tütarlastekooli pidupäevadel näeme teda esinemas kõnedega. Sidemeid meesnoortega on tal Tartu NMKÜ kaudu, kelle esimeheks ta oli kutsutud.

Tal ei katke ka ühendus õpetajaskonnaga. Ta kõneleb õpetajate-kongressidel. Tartu Õpetajate Seltsis oli ta asutajaid, samuti Tartumaa Õpetajate Liidus ja Õpetajate Liidus, nagu mainitud, olnud üheks algatajaks ja esimeheks.

Usumehena ei saa ta keelduda koguduste elust. Olnud tegev Ülikooli koguduse rajamisel, on ta selle esimees, kellena võtab osa kirikupäevist ja muudest kiriku üritustest.

Koguni panganduse alal kohtame ta nime Tartu Ühispanga asutajate ja nõukogu liikmete seas.

Erilist viljakust avaldab Põld aga karskustöö alal. 1926. a. suvel korraldatakse Tartus tema juhtimisel 18. ülemaailmne karskuskongress, millest osa võtab rohkesti silmapaistvaid välismaa õpetlasi ja muid vaimuelu juhte. Põllu organisaaatori-võimed avalduvad siin parimast küljest. 1928. aastast on ta E. Karskusiidu esimeheks. Tema brošüürid "Karskustöö koolis", "Meie

haritlased ja karskusküsimus” ja “Eesti riigi tulevik ja karskus” on meie karskuskirjanduse klassikalisi lehekülgi.

Kodulinna elust võtab Põld osa linnavolikogu juhatajana, pälvib erapooletuse ja koosolekute asjaliku juhtimisega üldist rahulolemist.

Olnud Maapäeva ja Asutava Kogu liikmeks, võtab ta hiljem korduvalt osa Riigikogu töödest riigikoguliikmena. Siin äratavad laia tähelepanu ta suured kõned kooliküsimuste üle 1930. a., kus ta halastamatult paljastab meie hariduselu puudusi.

Lahutamata seotud Jaan Tõnissoniga sügava sõpruse sidemetega, on ta 25 aasta vältel ustavaks kaaslaseks Eduerakonna ja hiljem Rahvaerakonna tegevuses, olles autoriteediks haridusalal ja väljapaistvaks kultuuripoliitika ideoloogiks ja üldtaktikuks — erakonna sisukamaid päid, ideelisemaid mehi.

Teda kihundavad aated. Väärnähted täidavad teda kõlbelise vihaga. Ta tõuseb meie ühiskonna valjuks prokuröriks, arvustades julgelt ning otsekoheselt. Ta kõne on tuumakas ja värvi- kas. Parimaks dokumendiks ta aatetulvisest stiilist on suur kõne “Meie aja usulisest kriisist” (avaldatud eri raamatuna pealkirja all “Usuline kriis”), kirjutused “Meie rahvaarvu kahanemine ilma- vaatelise küsimusena”, “Mis meid aitab” jm. Hinnates sisukust ei improviseeri ta, vaid kirjutab kõne kodus valmis.

Paneb rõhku kõne ehitusele, rõhutades, et iga mõte kasva- gu orgaaniliselt eelmisest välja. Stiili ja keele alal märgib ta, et abisõnade tarvitamise liigse väljatõrjumisega kaotame palju väl- jenduse kujukusest. Ühes oma poollelijäänud artikli pealkirjas küsib ta “Millal jõuame keele “uuendamisest” välja keele asuta- misele?” Ta on emakeele innukamaid austajaid. “Meie rahvas on imelik,” lausub ta kord, “häbeneb võõrkeelt kõnelda vigadega, aga eesti keeles vigu teha meie inimene ei häbene.”

Eesti hariduse teenäitaja

Põld võtab sõna peamiselt kooli- ja usuküsimustes. Juba 1907. a. arutleb ta õppekavu, koolimajade kasvatuslikku väärtust ja töö- õpetust koolis. Pikemas artiklis “Kultura ja rahvahariduse kor- raldus” (Eesti Kultura I) esitab ta detsentralistliku koolikorra- ldu kava.

1917. a. hakkab ta välja andma ajakirja “Kasvatus ja Haridus”, aluse pannes meie pedagoogilisele ajakirjandusele. Selles valgustab ta hariduse ja emakeele suhteid ja püstitab meie hariduse paleusi. Varsti suleb ta ajakirja, kuna aeg vajab jõudu mujale.

Professori-põlves esineb ta kutsehariduse pedagoogina, nn. otsese karskustöö pooldajana, kaitseb usuõpetust koolis, selgitab rahvusliku kasvatuses vahendeid ja avaldab seeria maailmavaatelisi artikleid, milles peab kõigi pahede juureks hedoonilis-materialistlikku ellusuhtumist. Ka arvustab ta meie keskkooli, nõudes selektsiooni, kutsekeskkoolide asutamist, õppekavade kergendamist, suurema valikuvõimaluse loomist õpilasile ja kehatöö aussetõstmist.

Püüdkem mõne piirdega edasi anda kokkuvõtteid Põllu avaldusist hariduse ja kasvatuses küsimuse kohta, sest välise elukäigu kirjeldus üksi ei pildista ta elutööd.

Kasvatus — see on esimene sõna ta aadete-salvedes.

Kasvatuse peakoht on perekond. Siin rajatakse lapse meelsus, eluharjumused, iseloom. Ema arendab tundmuselu, isa mõistust ja tahtet. Otsustava tähtsusega on kodu kõlbeline õhkkond — aated, mis kodus valitsevad —, vanemate meelsus. Lapse tarbeelus peab valitsema lihtsus. Lapsi külluses kasvatada on vääri — see hävitab nende tahtejõu eos ja hiljem ei suuda nad pidada eluvõitlust. Kerge on tarvidusi kasvatada, raske aga kindlakskujunenud tarvetest loobuda, ilma et õnnetuks ei saadaks. Vanemad peavad pakkuma lastele head eeskujut.

Perekonnalt ja koduselt kasvatuselt loodab Põld eesti rahva kordkordset uuestisündi.

Perekonna õhkkond jätkugu koolis. See püüdku saada kasvatusasutiseks ja pangu rõhku maailmavaate kujunemisele. Koolil olgu selge maailmavaateline alus.

Põld on väheseid eesti pedagooge, kes väsimatult toonitavad meelsuse tähtsust. Sellele keskendub koolis kõik, selles juurdub hea distsipliin, täpsus ning hool, milles võrsvad tulusad harjumused tõketena loomusundidele, nende peenenduseks ning ülenduseks ennastmäärava ning vaba inimsuse kõrgusteni. See meelsuslik alus on religioon — kultuurilise edenemise põhijõude, millela pole kool kultuuri edasiistutamise asutisena mõeldav.

“Kogu koolitööd kandku teadvus, et töötatakse absoluutsele elule lähemale viiva ülesande kallal”.

Kui vene võim langes, püstitas Põld oma ajakirjas eesti haridustöö kolm ülesannet: 1) hariduse natsionaliseerimine, 2) demokratiseerimine ja 3) intensiivsemaks muutmine.

Esimesele ülesandele tullakse vastu õppeainete läbiimmutamise abil kodumaise ainekuga. Sageli võõraist maist ning rahvaist ja nende kultuurest nõutakse peensuste teadmist, samal ajal aga ei teata omaenda lähemast ümbrusest kuigi palju. Selle tõttu jääb õppeaine lapsele seemiselt võõraks, ta muutub pimedaks ja kurdiks reaalse elu vastu. Tuleb minna lähemalt kaugemale.

Teine ülesanne — võitlus hariduse demokratiseerimise eest — on Põllul kesksemaid probleeme. “Koolikorraldus oleks paleuseline siis, kui ta nõnda on seatud, et igale üksikule tema vaimuannete ... ja elukutseliste tarviduste kohane haridus osaks saaks”.

Igaühele avanegu tema loomulik arenemistee.

“Igast idioodistki peab see välja toodama, mis temas tema enese eluõnne ja ühiskondliku heakäekäigu kindlustamiseks olemas on”.

Demokraatlik kool moodustab ühtluskooli. See on ainuke demokraatia nõudeile vastav koolikorraldus.

“Tähtis on see, et kõik lapsed ühes õpivad, ühiskondliku rahu pärast. Lapsed ei tunne, kui nad õigesti on kasvatatud, seisuvahesid ja seda vahet ei tohi nendele ka mitte kooli läbi külge kasvatada, kui üht osa nagu “paremat” teistest ära lahutatakse ja eemal hoitakse. Lapsed peavad endid kõik ühe rahva ühesuguste liikmetena tundma, rahvakool ei tohi mitte vaeste-kool olla”.

Kooliastmed on korraldatud tõusvalt, andekusele vastavalt. Põld on selektsiooni tungivamaid rõhutajaid. Lapse eeldused määravad, kuhu kooliteele ta pääseb.

Veel oma viimseil esinemisel Riigikogus 1930. a. kevadel ütleb Põld: “Oled vaene või rikas, on sul pea — saad keskkooli, ei ole sul pead, ole nii rikas kui tahes, sind sinna ei võeta!”

Levinud väite vastu, et küll elu ise selekteerib, vastab Põld, et see maksab liiga palju nurjunud karjääre ja petetud lootusi. Muidugi ei tule selektsiooniga kooliteel lapselt võtta võimalusi veel

edaspidi katset teha, ometi oleks ta tõhusaks vahendiks noorte õigemal juhtimisel. Igäühele ta õige koht!

Ta ei hoia kokku kibedaid sõnu arvustades üldhariduselist keskkooli (7.–11. õppeaasta), mis võtab valikuta vastu kõiki ja kust õieti mingit түsedamat haridust ei saa. Keskkhariduse väärtus peab tõusma. Ta ei tohi võõrutada noori tööst ning raskuste kandmisest. Juba 1918. a. nõuab Põld, et alg- ja keskkharidus kokku moodustaksid 12-aastase kursuse. Seni on keskkool kasvatanud poolharitlasi. Mitte haritlaste üleproduktsooni pole meil karta, vaid poolharitlaste, s.o. inimeste, kes midagi teha ei taha ...”

Valikuprintsiibi kehtimapanemist peab Põld vajalikuks ka ülikoolis, sest siin on palju neid, kes ei suuda viljakalt õppida.

Haridus- ja kasvatustöö väli ei piirdu ainuüksi koolitubadega ega pole ainult kooliõpetajate asi, vaid kogu rahva, kogu ühiskonna tähtsamaid harrastusalasid. Niisamuti pole keegi pedagoog, kui ta on ainult pedagoog.

Mõteldes suurtes mõõdetes vaatab pedagoog üle kogu rahvaelu. Ta seab küsimuse, kuidas mõjuvad need ja need ühiskondliku elu nähted noorpõlvesse, ja leiab, et ümbruse kasvatustingimused on üpris kurvad.

Noori ja lapsi, nende hinge hoidmist ja nende juhtimist valguse poole arvestatakse vähe. Ümbrus on täis negatiivseid eeskujusid. Mida näeme?

Näeme kindlate juhtivate aadete puudumist, alkoholismi, lõbuiha, valehiilgust, ülejõu elamist, ühekülgset mõistuslikkust, kitsast erihuvilisust, kohusetunde nõrkust ja egoistlikku saama-meelsust.

Püütakse “võtta elust, mis võtta on” — “tulgu pärast meid või veeuputus!” Nii ei hoolita oma ligimesest. Raisatakse elu.

Perekond on hädaohus. Kuidas saab ta õitseda, kui katkuna mõllab elukäsitelu, mis näeb elu mõtet ainelistel varade nautimises, söömisel, joomises ja suguelus! Ihade ohjeldamatus, jäme egoism, kommete lodevus, teisalt aga vaesus, proletariseerumine — ei soodusta kodude õitsengut. Naine ja ema peab ausse tõusma. Naise toeks peab olema mees, kes ei ole “ümberhulkuja koer, vaid mees, kellel veel ausust üdis.”

Kasvataja ütleb mehele: “Kui emast räägin, siis asun vana-meelsel, alalhoidlikul alusel ... Maksab minule midagi ausus,

armastus, usaldus, kasinus, kainus, puhtus; maksab minule Jumal, siis maksab minule ka ema; siis ei ole minu vaates kohta sellele naisele-nukule, kes endale sihiks seadnud elu maitsmise ja meestele meeldimise ...”

Põld hüüab naisele: Tagasi emakutsele! Ta möönab, et naised võivad teotseda ka väljaspool kodu, kuid väidab, et naise suurim saavutus on ema olla selle täismõistes. “Alles emana ... suudab ta täita oma kultuurilist kutset. Kõik muu, mis ta võib saavutada, olgu see kuitahes kõrge, ei küüni selleni,” sõnab ta oma parimas kirjutuses “Emast kui suurest kultuuriloojast” (VII emadepäeva kavavihus a. 1929).

Põld analüüsib sügavasti väärtusi (“Usuline kriis”), ta vaatleb teaduse, kunsti, spordi, tehnika, sotsialismi, rahvustunde jne. alasisid ja jõuab tulemusele, et on iseseisev väärtusala, põhjenev erilisel kogemusel — religioon. “Selle kaudu leiab inimene mõtte oma elule, see teeb teda võimeliseks vastu astuma kõigile raskusile. Religiooni ei saa asendada millegi muuga ja temata ei saa inimene lõplikult elada.” Põllule on kristliku religiooni võiduleaitamine meie rahvaelus kõige rahvuslikum küsimus.

Usundis on Põllu viimne alus. Siit tuletuvad kõik vaated ning püüdmused. Selles leiab ta lahenduse meie-aja segadikule.

Põld on kahtlemata usklikumaid eestlasi. Oma elu lõpu poole kaldub ta järjest enam dogmasse. Dogma pole talle surnud ese, vaid elav, hingepõhjas läbielatu.

Aatleja veended omandavad aastatega järjest selgema, kindlama, otsekui terasest sõnastuse.

Ta oli jõudnud üle aastate viiekümnenenda künnise. Ainult ajaliselt. Kes võib arvata, et vilkate liigutustega, noore näoga rühikas ergas mees on juba kaldumas loojangule! Teade ta 50-aastaseks saamisest 1928. a. mõjus üllatavalt.

Mida mõtles ta möödunudle tagasi vaadates?

Kokkuvõtteid oma veendeist tahab ta laiadesse hulkadesse viia. Seni on ta esinenud võrdlemisi kitsale ringkonnale. Kes kuulsid ta kõnesid, kes lugesid ta kirjutusi? Kõnesid on kuulnud noored koolides, üliõpilased, lastevanemad, mitmesugused kursuselased ja kongreslased, riigikoguliikmed ... üsna piiratud ringkonnad. Ja kirjutused pääsesid peamiselt ainult “Postimehe” lugejate ette, kuna ta mõjuvamad artiklid ainult siin avaldas, just need, mis olid määratud laiematele hulkadele.

“Ideoloogia on kasvatusel päätegur,” väidab Põld. Ta teab, et maailmavaatelistel kirjutustel kasvatuslik mõju on suur. Neid tahab ta saata mõjutama ning seega kasvatama hingi.

Peale maailmavaatelistel õpetustel arutlemise tahab ta süveneda teaduslikus töös. Selle viljana on aastate vältel kujunenud ülevaade kooliolude arengust Eestis. See ilmus posthuumselt raamatuna “Eesti kooli ajalugu” (1933), niisamuti nagu ta loengute fundamentaalne osa — “Üldine kasvatusõpetus” (1932).

Teadusliku töö kõrval nõuab õppetegevus ülikoolis palju aega: loengud, seminarid ja ettevalmistus neile.

1922. a-st töötab noorte õppejõudude ettevalmistuseks didaktilis-metoodiline seminar, mille juhatajana toimus samuti Põld, olles ka kutsekomisjoni esimeheks. Õpetajakutsele pühendujailt nõuab ta pedagoogilist andekust, rõhutades valju selektsiooni, kuid ühtlasi selle õigeajalisust, et noort kutsele kõlbmatuks ei tunnistataks siis, kui ta ettevalmistus juba lõppenud, vaid varakult, et ta aja ning jõu turmata saaks turvalisele teele siirduda.

* * *

Oleme püüdnud kirjeldada eelnenuga Põllu tööalasid, kus ta on ajanud sügavaid vagusid.

Koorem on väga suur. Küll on ka teda kandva mehe vaimujõud tugev. Ta teotseb mitme-mitme mehe eest.

Aeg lendab edasi, kuid ikka veel näeme Põldu endiselt väga paljudes tegevustes.

Kord kõneluses selle üle, mis kellelegi meeldib, on ta avaldanud: “Kui saaksin teha vaikselt teaduslikku tööd”. Vaikne töö... seda on ta võtnud enesele sümboliski silmade ette — avades mõne oma raamatu, kohtab ta alguses oma *ex libris*’t, mis meenutab suundlust. Sel on kujutatud hälliv rukkiväli leinakase raamis, milles taamal paistab puudesse uppuv idülliline talumajakake. See on rahuliku töömehe *ex libris* — vaikne viljade valmimine eesti nurmel, kesksuvine idüll.

Vähe loominguine, vähe jäävaid väärtusi tootev on istumine igasuguseil koosolekuil, seltside juhatustes. Miks Põld ei kärista teda laiali kiskuvaid köitmeid?

Kallid tunnid tuiskuvad igavikku ja mees ei päästa neid endale, ei suundu täie jõuga ideoloogilisele loomingule, ehkki just selles annab ta oma parima osa, selle, mida saab anda ainult tema, kes oli haruldane mees selle poolest, et elas aadetes ja aadetele. Sügava sotsiaalse meelsuse tõttu annab ta oma jõu kõhklemata üldsuse teenistusse, oma huve silmas pidamata.

Tal on liig pehme, liig hää süda. Nagu ta ei saa jätta alla kirjutamata veksleile, kuigi teab, et seega enesele kahju teeb, samuti ei suuda ta keelduda tuhandeist pisiülesandeist, mille sooritamist talt palutakse. Tuleb koonduda väheesele, tuleb end kokku hoida — see seisab alatasa tal meeles. Teisal aga ümbritsev elu on täis nähteid, mis sunnivad reageerima; ta ümber on koondisi, kus ta abi on hädatarvilik, koondisi, millega ta on kokku kasvanud südames.

Ta valmidust aidata avaldab järgnevi juhtum, üksik näide lõpmatust sarjast. Üliõpilaste Karskusühendus tahtis teda paluda kõnelema oma õhtul, mis korraldati uutele üliõpilastele värske vere värbamiseks karskustöö rindele. Kuna teati, et professoril on erakordselt palju aega ja jõudu täiesti siduvaid toiminguid, saadeti ta jutule kasvatusteaduse üliõpilane, tagamõttega, et ehk sel õnnestub võita oma õpetajat. Põld olekski valmis tulema, ütleb aga, et ei jõua vist, sest tööd on palju, ja keeldub, lubab edaspidi abiks olla. Kui aga üliõpilane märkis, et õhtule tuleb palju noori, keda on vaja karsklaste hõredatesse ridadesse ja et professori mõjuvõimne ning südamlük kõne nende kaasakutsu-misel hädavajalik oleks, siis jäi Põld viivuks mõtlema ja ütles: “Ma tulen”. Lubaduse täitis, nagu alati. Täitmine polnud kerge, sest Põld oli oma esinemiste vastu nõudlik ja valmistus neile hoolikalt. Vaatamata tegevuse ekstensiivsusele ei muutunud ta kunagi pealiskaudseks lobisejaks, õõnsate sõnahülsside paugutajaks.

Nii on päris endastmõistetav, et jõudeaega pole Põllul õieti kunagi olnud, võib-olla ainult mõnenädalased kiired hingetõmbamised suvel. Neil hetkil on ta sädelevas tuju ja muretult noor. Heledas ülikonnas, lahtise kaelusega, palja päi liigub ta ümber. Nagu ta isa oli kirglik aednik, nii armastab poegki aias askeldada, küll kaevata, istutada, kasta ning kohendada. Aednik ja kasvataja ... kui sageli on ta nende töö sarnasust oma kuulajatele kirjeldanud! Ta armastab taimi ja jälgib nende kasvamist. Niisama

ettevaatlikult, õrnalt, hoolitsevalt nagu lilli, kohtleb ta võrsuvaid inimhingi, soojendades neid oma südameheaduse päikesega. Jalutuskäigud metsas ja aasadel värskendavad teda. Rõõmus laul, nali ja elav vestlus huulil, matkab ta oma kaaslastega väsimatult. Kaugele ja kaua pole ometi võimalik matkata looduse radadel, koormaid unustades — ei tohi liialt väsida ... ei saa jätta puhkuselgi laskumata mõnele kiirele tööle ...

Vägagi sageli kohtame Põldu lektorina mitmesugustel suvikursustel. Nii pole ta vaba suvelgi loengute valmistamisest.

Tuli muudki teha. Kooliraamatute komisjoni liikmena tuli tal kord suvevaheajal läbi lugeda 4000 lehekülge ...

Põld mõõnis küll, et kohustusi on kurnaval määral, kuid ei nurisenud kunagi. Just seevastu — ei kaotanud ka meelerõõmsust ega heatujulisust. See hoidis teda püsti.

Oma viimse haiguse voodil, ise alla jääv kurjale tööle, püüab ta avalduda lõbusanagi, et kergendada oma abikaasa meeleolu, kes on tema pärast mures. Selleks jutustab ta lustaka anekdoodi sellest, kuidas laatsareti kirjale, et härra koloneli ei saa veel välja kirjutada, sest ta on veel pisikutekandja, tehakse rügemendis resolutsioon: "Välja kirjutada! Pisikuid kandma panna võib mõne reamehe". Isegi oma isiklikus raskeimas eluheitluses mõtleb ta teise inimese hingerahule.

Naeratus lehvib sooja tulukesena eluaja ta silmis. Nii nakatab ta teisi oma värskuse ning elujulgusega.

Kuigi sügav usklikkus ta hingele kõigutamatu rahu ning vaikse rõõmsuse andis, et tule ometi arvata, et ta seesmist rahu maitset. Kaugeltki mitte.

Nimelt kannatab ta ühiskonnaelu väärnähete all isiklikult. Ta südametunnistus veristub. Sageli ei saa ta öösi und, vaeveldes mõtetes rahva pahede üle. Üha kasvav alkoholism, karsklaste ridade vähesus ning nende pilamine, tuimus kõlbeliste ning pedagoogiliste aadete vastu, jämematerialistlik saamaiaha, usu ning kiriku ulaklik irtvitamine ja tuhanded muud nähted haavavad teda raskesti ja paisutavad tuiskevaks raevuks kõlbelise püha viha, mida hiiglasliku võimsusega ja määratu hingekirega valusaid süüdistusi vulkaaniliselt leekivates sõnavõttudes avalikkuse ette paiskab, välguna maha löövalt ning äikesena õhku puhastavalt. Tõtt ta ei varjanud, halba ei salanud. Oma veendeid formuleerib ta terava selgusega ja võitleb nende eest.

Seetõttu omas ta palju veende-vaenlasi, ehkki oli vaba isiklikest vaenlasist. Kuigi tol ajal ajalehtedes poliitilisi vastaseid inest materdati ja ilma mingi sündsustundeta tõrvati, ei tungitud Põllule isiklikult kallale. Koosolekul temaga ägedasti vaieldes, ei muutunud vastased isiklikuks, ei saanud seda. Temast hoovas välja mõju, mis sundis end austama ka seal, kus teda südamepõhjast vihati.

Mõrusid etteheiteid teeb ta boheemlikule meelsusele ja ütleb “kunst kunsti pärast”-meestele: “Rippumatult igasugusest inimlikust ja jumalikust seadusest peab kunst oma enese normide järgi käima ... Selletõttu laiutab end kirjanduses ja kunstis vaim, mis ignoreerib moraali, mis ei tunne pühadust, mis taotleb elunaudingut ja -põletamist ...”

Ta lausub kibedusega:

“Ei ole meie juures erilist vastupanu leidnud “uue moraali” kuulutamine kunsti kaudu ja kunsti nimel, ja ei ole palju aega nõudnud, kui on hakatud teda ka laialiselt elama. Pea takisamatult on pääsnud meie juurde Lääne-Euroopa suurlinnade ööurgaste ja “boheemkonna” määndus, mille sünnitanud teiste vaevast ja higist elavate parasiitide lõbukirg” (“Mis meid aitab?” “Postimees” 1928 nr. 9).

Palju kokkupõrkeid on Põllul materialistliku ning loodusteadusliku elukäsitluse esindajatega, nii seda rahvusliku kasvatuses kongressil 1927. a., mille puhul ta väidab: “Ei saa loomakasvatuse (Züchtung) eeskujul rahvuslikku elutüüpi paremaks teha, vaid ainult kõrgemate vaimsete väärtuste kaudu”.

Poliitilistest ringkondadest ei meeldinud talle sotsialistid, peamiselt nende usu- ning kirikuvaenulise tõttu. Üldiselt oli ta isiklikult kõigi vastu salliv ja tunnustas ning nägi head ka seal, kus talle muu ei meeldinud.

Olles peatunud ta suhteil elavatega, tuleks mainida ka “suuri surnuid”, kellega ta armastas läbi käia — nende töid lugedes. Juba üliõpilasena loeb ta aukartusega Kanti ja küpseb vankumatuks põhimõtte-inimeseks suure kõnigsbergilase kategoorilise imperatiivi najal. Eetik ning usumees on Põld. Usulise maailmavaate rajamisel on ta abimeheks olnud R. Eucken. Hingelaadilt omasena tundub talle ka Fr. W. Foerster — “Euroopa südame-tunnistus”, kutsehariduse eestvõitleja ning haridusteoreetik G. Kerschensteiner, vana kristlik koolimees H. Scharrelmann,

klassikuist Pestalozzi ja Herbart paeluvad teda, moodsaist autoreist köidavad ta tähelepanu J. Dewey, E. Spranger jt. Mõnuga loeb ta populaarfilosoof R. W. Trine'i.

Pestalozzi 100a. surmapäevaks toimetab ta raamatu "Pestalozzi elavad sõnad". Samuti redigeerib ta raamatu J. J. Rousseau'st (A. Roosi tõlge "Emile'ist" ja ülevaade elust ning loomingust).

Saatust ei tahtnud, et Põld oleks veel kümmeaastat viljelnud vaimuvälja.

Lahkumine

1930. a. kevadpoolik on eriti töörikas. Jooksev töökoorem on tavalisest suurem.

Riigikogus peetakse parajasti suuri kõnelusi haridusküsimuste üle. Põld võtab sõna kultuuripoliitika, koolivõrgu, koolimajade, õpetajate töö, ülikooli kulude ja keskkooli seisukorra kohta.

Sõnavõtude ettevalmistus nõuab palju tööd. Öid istub toome kirjutuslaua taga ja kirjutab ... Kellaraag on juba kaugel üle kesköö ...

Samal kevadel võtab ta osa Akadeemilise Pedagoogika Seltsi rajamisest, kõneldes avakoosolekul 6. aprillil meie pedagoogika ülesandeist. Keegi ei võinud aimata, et see saab ta pedagoogiliseks testamendiks. Arvati, et tema juhtimisel seltsis hakatakse lahendama meie koolile vajalisi probleeme.

Samuti ei teatud, et kõne piiblipühäl kodukihelkonna Jõhvi kirikus 10. augustil kujuneb ta jumalagajātu-kõneks. Selles märgib ta, et on käimas suur taganemine Kristuse juurest. Kelle juurde siis minnakse? Kust tahetakse leida elu, õnne, rahu, mõtet ja juhti oma isikule ja kogu rahva tööle ja tegevusele? Teaduses? See viib sihitusele, näeme vaid igavest ringiratast. Kunstis? See viib iginäljasele maitsmisele ja egoismile. Moraalis? Selle mõõdupuud kõiguvad. Ja kasvatus ei tee inimesi ümber, nii kaua kui elu ja ümbrus ei ole ümber tehtud. Ainult usk ütleb, kuhu püüda. "Issand, Sinu juurde tuleme kõik."

Seda kõneldes, haruldane kõne, täis õrnust ning südamlikkust, kannab ta ise juba haigusemürki veres.

Salakavalad pisikud on Vösul, kus ta koos perekonnaga suvitas, arvatavasti piima kaudu organismisse hiilinud ja alustanud saatuslikku õõnestustööd väsinud mehe kallal.

Haiglasena ruttab ta Tartu pidama loenguid põllumajanduslike koolide õpetajate täienduskursustel. Loengul 19. augustil tunneb ta end nii halvasti, et katkestab loengu, tõttab voorimehega koju ja läheb sängi. Palavik ja valu vaevavad haiget.

25. augustil halveneb olukord nii, et haige viiakse Toomele sisehaiguste kliinikusse — korvis, sest ta ei talu põrutusi.

Ilmneb, et see on *typhus abdominalis* — kõhusoetõbi, ohtlik, ränk haigus.

Peagi haigla tõvevoodisse heidab ka teisi perekonnaliikmeid — abikaasa, rida lapsi, abikaasa ema ... Saatus lubab Põlule, oma senisele suurele soosikule, et ta ei näe kahe tütre ja naiseema surma.

Esmaspäeval, 1. septembril selgub, et haige ellu ei jää. [---]

Neljapäeval vajub Tallinnas Pikal Hermanil uhkesti lehviv rahvuslipp poolde masti ja Toompea valge saali aknail säravad küünlad ...

Tartus Pauluse kalmistule sängitatakse kaduv põrm tuhandete leinajate juuresolekul.

Kõned, laulud ... ja tõusev pärgade mägi ning madal valge ristike, millel Rooma 11, 36 märgib sõnu, mida kadunu oma elu juhtmõtteks pidas ja endale ristikirjaks soovis:

Temalt ja Tema läbi
ja Tema poole on
kõik asjad.

Ilmunud sarjas: Eesti rahvuslikud suurmehed, III sari, nr. 18, Tartu, 1936 (väikese kärpega).

PROFESSOR PEETER PÕLD PEDAGOOGINA

Alfred Koort

Peeter Põld oli kakskümmend viis aastat kandvamaid jõude Eesti hariduse korraldamise ja arendamise alal. Ta on põhjendavalt ja juhtivalt korraldanud emakeelset keskharidust, kaasa tõmmanud rahvakooli laeval ja sekka löönud rahvahariduse võitlustes. Ta on kauemat aega rakkes olnud kõrgema hariduse kujundamistöös iseseisva Eesti nõuete ja vajaduste kohaselt, pedagoogikaprofessorina hoolt kandnud õpetajate ettevalmistuse eest keskhariduse jaoks ja oma uurimustega rikastanud hariduse- ja kultuurilugu.

Kui ta nende alade kõrval on suutnud juhtivat osa etendada veel karskusliikumise, usuelu ja poliitilise elu alal, siis tähendab see mitmekesisus ainult välispidist killustumist. Tema juba varakult ühtsaks tervikuks kujunenud iseloomu ja ilmavaate jõud, mille keskuseks on elavasse usulisse tundesse juurdunud pedagoogiline suhtumine elusse, paneb ennast maksuma otsekohease kasvatus- ja haridustöö kõrval ka kaugematel aladel.

Askelduste rohkuses ja mitmekesisuses säilitas ta eneses paljudele saavutamatu hingelise rahu ja võis väiksemategi asjade toimetamist pidada eneseteostuseks. Ometi ei võtnud ta seda ühtsust vastu kingina, vaid pidas seda tasuks selle eest, et ta alati meeled valla hoidis aja nõudluste kuulutamiseks ja et ta ikka teravalt ning selgelt püüdis näha kui ka täita elu tarbeid ja ülesandeid. Ja küllap see elava inimese isikuline ühtsus kannatab ka kaugeneva perspektiivi valgust!

Kui Eesti pedagoogilise mõtlemise esimeseks arenemisjärguks pidada rahvuslikku ärkamisaega, mil tekkis Eesti Kirjameeste Selts ja liikuma pandi Eesti Aleksandrikooli mõte, siis

tuleb küll teise järgu algust arvata 1906. a. 19. aprilli seadusega, millega luba anti erakoolide avamiseks, kus õpetus võis sündida kohalikkudes keeltes. Juba mitmendat aastat Tartu seltskonnas J. Tõnisson'i ja dr. O. Kalda algatusel liikuma pandud emakeelse kooli asutamise mõtet võidi nüüd teostama hakata. Asutatakse Eesti Noorsoo Kasvatuse Selts ja otsustatakse rajada tütarlaste-gümnaasium. Sel ajal algab ka Peeter Põllu pedagoogiline tegevus.

Vaevalt kaks kuud pärast seaduse kinnitamist peetakse laiemate ringkondade kaasatõmbamiseks Tartus Eesti Põllumeeste Seltsi suures näitusehoones avalik koosolek, kus J. Tõnissoni ja dr. O. Kalda kõrval kõneleb "lõpueksami eel seisev üliõpilane, "Postimehe" äraoleva toimetaja asetäitja P. Põld" [1] emakeelsest koolist kui ainsast loomulikust koolist. Sama aasta sügisel avatud kooli pedagoogiliseks juhatajaks on 1919. a. kevadeni dr. O. Kallas. Alles 1908. a. sügisel saab P. Põld kooliõpetajaks, sest vahepeal peab ta sooritama ülikooli lõppeksami, on sunnitud töötama ühe aasta ajakirjanduse alal ja tutvuma haridusoludega välismail. Aga juba 1909. a. kevadel valitakse ta koolijuhatajaks ja peab seda ametit Eesti iseseisvuse aja alguseni. Tema hoolde jäid koolikorra ja õpetamisviiside uuendamise katsed.

Ent kui palju suutis see võitluskooliks mõeldud asutis pühendada puhtpedagoogiliste küsimuste lahendamisele? Mis sihte seati ja kuidas saavutati neid selles tütarlaste-keskkoolis, tulevase emasid ja naisi kasvatavas asutises? Millised eeldused olid selleks, et selle esimese teedrajava keskkooli juhatajaks valitakse põhihariduselt noor teoloog P. Põld? Ja kuidas suutis Põld temale pandud ülesannetega toime tulla?

Peeter Põllus pidi tekkinud olema tõsisemad sisemised kahtlused hinge-karjase-ameti vastu, kui ta oma eluplaani muutma hakkas. Küllap mõjus omajagu kaasa osavõtmine rahvuslik-poliitilisest võitlusest Eesti Üliõpilaste Seltsi ja "Postimehe" ringkonnas. Küllap ta nägi ka rahvahariduse ja koolipõllu viletsat seisukorda ja söödismaid. Aga kas ei oleks hinge-karjase-amet küllaldaselt võimalusi andnud neidki alasid harrastada? Kas oli selleks vaja loobuda kantslist ja kiriklast? Kas see ei oleks olnud põhjendamatuks rahvuslike varade raiskamiseks, kui loobutakse rakendumisest töösse vastavalt omandatud eriharidusele?

Paraku seltsis rahvahariduse vajadustega ja koolipõllu paranduspüüedega noore teoloogi sisemine kriis. See puu-

dutas eeskätt sõna kuulutamise viisi vastavalt uuele teoloogilisele vaatlusele ja inimeste muutunud arusaamisele usulistest küsimustest. Enne lõplikku vaate selgimist ei olnud võimalik astuda hingedarjase vastutusrikkale kohale. Põld jääb truuks omatundele ega kohku pikendamast oma õpiaastaid ettevalmistamisega pedagoogi ametile: "Juba ülikoolis ajaloolis-kriitilise teoloogia poolehoidjaks saades jõudsin otsusele, et ma mitte tegelikult õpetajaks ei hakka, vaid söödis olevale koolipõllule üle lähen," lausub ta üheks kandideerimise otstarbel esitatud eluloo-kirjeldises [2].

Oma teoloogiakandidaadi töö esitatud, algab intensiivne süvenemine kasvatusseadusse. 1908. aasta alul läheb Põld viiekuulisele õppereisile, kus ta tutvub selle aja tähtsamate kasvatusasutistega Saksamaal ja Šveitsis. Ikka silmas pidades kodumaa vajadusi õpib ta tundma rahvakooli õppetegevust, koolimajade ehitamist ja sisseeadet, abikoole, Mannheimi süsteemi, tütarlaste keskkooli ja ravipedagoogika asutisi [3]. Vastuvõtlikkus ja visadus kirjanduse jälgimisel võimaldavad suuri tulemusi, ja nii tunneb ta ennast küllalt tugeva olevat 1909. aasta kevadel koolijuhataja kohuste täitmiseks. Kooli etteotsa astudes pidi ta selle esimese eesti keskkooli välja arendama selleaegsete võimaluste järele täieliseks naisgümnaasiumiks. Kool pidi saama venestuse surve kiuste noorsoo kasvatuses keskkohaks ja haritud eesti naiste ettevalmistuskohaks eriti. Aga Eesti Noorsoo Kasvatuse Selts asutab osakondi ka väljaspool Tartut ja Tartumaad. Nii on 1911/12. aastal Seltsil 14 osakonda 6 emakeelse kooliga [4] ja Tartus asuva keskkooli juhataja muutub sagedasti ka mujal asuvate koolide asjatundlikuks juhiks ja nõuandjaks.

Tartu gümnaasium pidi olema emakeelne, täitma rahvusliku võitluskooli ülesandeid ja uuenduskoolina teed rajama eesti rahvuslikule pedagoogikale.

Kui Põld temale esitatud ülesannetega hakkama sai, siis ei tule seda panna mitte ainult tema kui avaravaatelise kultuuritegelase organisatoorilise võime arvele, vaid ta võlgneb seda eeskätt just pedagoogilisele annile, nagu ta sarnast andepärasust tarvilikuks pidas igale, kes valib endale õpetajakutse.

Kõige suuremaks raskuseks koolikorraldusel pidas Põld seda, et puudus pedagoogiline programm, mis oleks võinud toetuda eesti omapärase kooli traditsioonile. Aga puudus ka seltskond, mis oleks suutnud omalt poolt koolile teed näidata. "Sellepärast

valitses kooli eestvõtjate pedagoogilistes vaadetes rohkem tume aimdus, enam teisiti ning paremini teha tahtmine, kui seni tehtud, kui kindel teadmine ja eesmärk” [5]. Küll sai Põld õppereisil äratust koolikorralduse ja õppemetoodilistes küsimustes, küll võis ta selgitust leida pedagoogika klassikuilt kasvatusliku suhte kujundamisel. Aga kindlate õppesihptide ja kasvatusesmärgi määratlusel ei saanud eeskujuks olla ka välismaad, kus väärtuste relatiivistamine ennast tunda andis. Seda vähem suutis anda meie oma seltskond, mis “ise parajasti kujunemas, vormitusest välja selgumas. Kui ka kindlamasihilisi voolusid märgata võis, siis ei olnud nad veel mitte jõudnud selgete piirjoontega, suurte hulka-de poolt omakstunnistatud paleusi luua, mille kandjaks ka kool oleks pidanud hakkama” [6].

Aga ons meie pedagoogiline tänapäev üldiste kasvatusesmärgide suhtes paremal järjel! Ja Põld võis sama kaevata a. 1930. Ainult et Põllul tuli alul võidelda kõige primitiivsemate kommete ja arvamuste vastu, mis õigustada püüdsid alistumist ümberrahvustamisele kohalikkude võõrrahvaste poolt. Siin tuli Põllul poliitilisest põhimõttest juhitud Vene ametlikule koolile vastu seada kõigepealt emakeelne kasvatus ja haridus puhtpedagoogilise põhimõtte nimel, baltisaksa ja kadakasakste “haritud inimese” mõistele vastukaaluks arendada sügavam omakeelsel kultuuril põhjendatud arusaamine haridusest ja eesti seltskonnas levitada tütarlaste kasvatusel tarvidust, vastutusrikka emakutse tähendust ja haritud eesti naise kohustust rahva vastu.

Kui mitte arvestada neid primitiivseid arvamusi võõrkeelse hariduse suhtes, siis vahest tuli traditsiooni puudus lõppeks koolile ja Põllule kasuks, nagu ta säärast mõtet ise ettevaatlikult on avaldanud. See puudus on teatava määrani vabamalt lasknud talitada uuenduste teostamisel. Kui neid uuendusi siiski mitte küllalt ei teostatud, siis on süüdi küll erakooli kitsad elamisviisid ja kaastööliste vähesus. Põllule enesele tuli see kahtlemata kasuks, sest nii säilitas ta tasakaalustatud vahekorra teooria ja praksise vahel. See ei lasknud pedagoogilist tegevust tarduda “harjumuse teoorias” ega üle hinnata teooriat, vaid ikka uuesti tuli meelestada oma piiratud situatsiooni, selle raskusi ja lahendusi. Koolikorraldustöös ja sihtide määratlusel ei lasknud ta ennast mitte juhtida paljalt “praktilistest kogemustest või äranägemistest”, vaid sidus neid ühiskonna kultuuri üldsihtjoontega.

ENKSi tütarlastegümnaasium pidi olema rahvuslik võitlus-kool, sihitud Vene surve ja Saksa hingede püüdumistendentside vastu. Seda ülesannet ja ka eesti seltskonna valgustamist teostas Põld alati nii, et ta võimalikult selgesti nähtavale tõi pedagoogilise tegevuse omapära ja oma vastaseid lüüa püüdis asjalikkude argumentidega. Ja kas ei olnud rahvuslikkuskasvatust puhtpedagoogiline nõue? Rahvuslikkus ses mõttes, et kodumaa on kasvatusel lähtekohaks ja tulemuseks. Kus kool oma kodumaast, oma elust jõudu ammutab ja sinna jälle tagasi viib. Rahvuslikkus aga ka "sellises mõttes, et terve rahvas sellest kinni võtab, terve rahvas kohustab kasvatada, noorsoo eest hoolt kanda ja tema kujunemise eest vastutada tahab" [7].

Nii moodustab ka asutatud kooli võitluskülg ühe osa sellest üldisest ülesandest, mille oli kool enesele asetanud uuenduskoolina. Kooli emakeelsuse kõrval teostatigi paljud uuendused. Nad osutuvad küllaldaselt suurteks, kui neid võrrelda ametliku kooli seisukorraga. Nad puudutasid esiteks kooli organisatsiooni, kus rõhutati koostöötamist kodu ja kooli vahel. Teiseks taoteldi ligemat kontakti õpetaja ja õpilase vahel, et tekiks usaldusvahekord, mis põhjendatud pedagoogilisel armastusel. Siin võeti iga õpilast individuaalselt isikuliste hädadega ja otsiti igale juhule vastavat lahendust. Kolmandaks tõsteti õpilaste iseteadvust ja vastutusetunnet koolikorra alalhoidmisel. Need ei olnud pedagoogiliste põhimõtetenähtude mitte uudised. Aga nende teostamiskasvatuse ületamisel sammus ENKS kool esirindes. Kõigest sellest jutustavad kooli pedagoogika-nõukogu koosolekute protokollid. P. Põld pani neile koosolekutele erilist rõhku. Aga ka teostamises oli ta ise teenäitajaks, olles eeskujuks kaasõpetajaile ja mõjustades õpilasi ikka nii, et nad tundsid, "nende rõõm on ka tema rõõm". Kõik see kokku moodustas selle ehtsa kasvatusliku õhkkonna, mis tõstis teda kõrgemale teistest koolidest. Sellega võidab Põld laiema seltskonna poolehoidu, ja ta peab sagedasti pedagoogilise hingehoiu ametit täitma ka nende juures, kes tema kooliga mitte otseses ühenduses ei seisa ja ainult tema hea kuulsuse pärast talt abi lähevad otsima.

Ka õpetusmeetodiliselt juhib Põld asja nii, et kooli õppetöö arvestaks õpilase iselaadi ja individuaalseid tarvidusi. Küll ei saa Põld juba põhimõtteliselt pooldada Saksas tundma õpitut "vabakooli", "kus õpilaste individuaalsed iseärasused ja tarvidused kõik määravad", sest "et see liiga subjektivistlik ja silmapilguga

rehkendav on, mida ühiskondliku kultura nõuetega võimata lepitada" [8]. Aga igal pool püüab ta lapse hinge aktiivsusele äratada.

Algusest peale taotleb Põld õppemetoodikas "isetegevust", millise sihi ta hiljemini ristib Saksa pedagoogika eeskujul "töökooliks". See teostatakse kodumaa-tundmises. Mitte otse selle nime all, vaid ülemusele vastuvõetava pealkirja all: "введение в географию и природовѣдѣніе". Kogu algõpetuse rajab ta koduse ümbruse tundmaõppimisele. Küll on juba 1910. a. kooli kahe ettevalmistamisklassi õpetus põhjendatud "näitlikule vaateja asjaõpetusele" ja alles 3. klassis laieneb see kodumaa tundmaõppimiseks. Aga juba 1916. a. on "õpilaste psüühilise läheduse nõuded" rahuldatud koondamise kaudu ümbrusele ja kodumaale kui õppeprintsibile [9]. Et see õppemetoodiline võte on kõrgemal astmel raskemini teostatav, siis ei ole siin, kui välja arvata püüdu näitlikkusele igas õppeaines, eriti loodusloos ja füüsikas, mitte palju saavutisi märkida.

Seesugusel õppekorralduse juhtimisel toetus Põld Saksas tundmaõpitatud koolidele, kaasaegseile teoreetikuile ja tegelikele koolimeestele, nagu John Dewey, G. Kerschensteiner, I. Wetekamp jt. Ta rõhutab ühes J. Deweyga kooli kui kohta, kus kuulamise asemele peab astuma töötamine, õpilaste ühine loov töö, kus õppimise asemele peab astuma elamine. Ta jutustab Dewey raamatust "School and Society" tänapäevalgi veel kuulsat Dewey ringkäiku koolimööblikauplusi mööda, otsides pinke, mis täidaksid kunsti, tervishoiu ja kasvatus nõudeid. Aga Dewey leiab ainult asju, mille juures ei saa lapsed töötada, vaid ainult kuulata. Kerschensteiner näitab Põllule, kuidas kutsekasvatusega ühendada kasvatust, "mis üksikut õpetab terve ühiskonna ülesandeid, mille liige ta on, hindama ja neist jõudumööda osa võtma". Käsitöö, modelleerimise ja joonistamise suhtes toetub Põld J. Wetekampile [10].

Mitte ainult, et kohustust riigi vastu täita, vaid et ka ametlikule kooliülemusele emakeelse kooli võimisi näidata ja et ka lastevanemais ja seltskonnas usaldust äratada erakooli vastu, võeti Põllu juhtimisel ning kaasabil vene keele õpetamise alal tarvitu-sele metoodilisi uuendusi. Vene keele õpetus seati foneetilisele alusele, lähtuti keeleliselt tervikust — lausest, sõnaline vorm käis asja enese näitamise eel, õpetuse algastmel pöörati erilist tähelepanu verbivormidele jne. [11]. Noil metoodilistel uuendustel

võis kool tõendada, "et eestikeelse õpetuse juures ka vene keele ja kultuuri tundmise (ajaloo, geograafia, kirjanduse kaudu) rahuloldavaid tagajärgi kätte saab" [12].

Kõige selle kõrval on Põld eriti süvenenud kolme küsimusse: emakeele kasvatuslikkuse tähendusse, naistekasvatusse ja -haridusse ja koolikorraldusse laiemas mõttes. Nende küsimuste selgitamisel tungis ta üldise pedagoogika süstemaatikasse, ja võib öelda, et ta varakult nende küsimuste selgitamisel läbi käis pedagoogika kui teaduse laiad laaned. Kuna ta asub neile esialgu koolitöö praktiliste ülesannete lahendamise seisukohalt, muutuvad nad peatselt põhimõtteliselt ja teoreetiliselt läbitöötatud ja isiklikult omandatud seisukohtadeks. Ka Põllu hilisemas põhjalikumas pedagoogika käsitluses on märgata nende küsimuste erilist selgust.

Niihästi ümberrahvustajad kui ka emakeele kaitsjad on alati teadlikud olnud keele tähtsusest. Esimesed on alati taibanud, et ei saa endaga ühte sulatada teist rahvast, niikaua kui see hoiab ja säilitab oma keelt: "la langue fait la mentalité."

Jääb Põllu teeneks, et ta oma ainetes ja kirjutistes tõstis avalikkuse teadvusse emakeele hariduseväärtuse. Ta juhib tähelepanu kõigile olulistele momentidele lapse ja kultuuri seisukohalt, nii et neid momente võib pidada täiesti probleemi tühjendavaiks.

Põld lähtub jälle kodu ja kooli vahekorra- ja kõneleb emakeele kasuks lapse arengu pidevuse nimel. Võõrakeelne kool on hariduse "pillamine", kus see, mis kodu andnud, hoolimatult kõrvale heidetakse. Võõrakeelne kool tarvitab vägivalda lapse arenemise kallal. Sest teiseks on laps kodus emakeeles vastu võtnud mitte ainult sõnalisi hääldamisi, vaid ka elusisaldisi. Vormimeele ja väljendusvõime arendamine emakeele õpetuses on küll kaks tähtsat eesmärki, aga oma keskust peab ta omama tunnetamisväärtuses. Emakeel ei ole mitte ainult meie elamuste teatamis- ja väljendamisvahendiks, vaid määrab nende elamuste laadi. "Suurt ja laia vaimuilmata küll veel ei ava, selleks puudub tarvilik kirjandus, aga ta jätab lapsele tema kodu ja sooja hinge selle vastu" [13]. Ta moodustab põhialuse mõtlemiseks ja toimimiseks [14].

See lähtumine emakeelest määratleb ka mitmed momendid võõraste keelte õpetamise metoodikas. Eeskätt ei poolda ta siin mitte nn. otsekohest meetodit ja nõuab ühes moodsa didaktikaga, et võõra keele mehaanilise järeleaimamise kõrval tema õpetus peab tugema "emakeele mõistmisele, mida tuleb mõistuse-

päraselt selleks kasutada" [15]. Ta hoiatab emakeele tähenduse tunnetuseväärtuse seisukohalt, et "keelelise arenemise mõõduandvates järkudes" ei pandaks keelelist loovat tunnet segama "võõra keele ehituslaad ja kava" [16]. Ka võõraste keelte õppesihiti on võimalik määratella alles emakeele tähtsusest lähitudes. Nende õppesihiks võib küll pidada sissetungimist võõraste vaimuilm, kuid seda ei tohi mitte muutuda lasta esteetiliseks vaatluseks. Meie oma vaimuilm piiratus nõuab tutvumist võõraste kirjandustega ja kunstidega. Õpilasele peab võimaldatama nende abil tundma õppida elusügavusi, omandada kõrgeid aateid ja jälgida, kuidas teised rahvad oma elus ja teaduses lahendusele viivad pinged ja probleemid, mis meidki puudutavad.

Ise küll mitte uurimisi korraldades keelehariduse alal, jälgis ta pidevalt teiste omi ja töötas nad oma kogemuste põhjal läbi.

Põld ise on sagedasti väljendanud, et ta mõistab poiste hingeelu hoopis paremini kui tütarlaste oma ja et ta sooviks õieti poiste kasvatajaks olla. Ometi algas ta pedagoogiline tegevus naiskooliga, ja hiljemini ülikooliski võis ta märgata, et ta kuulajas-konna moodustavad enamikult naised. Oma kõlblas otsekohe-suses, kasvatuslikkude põhiküsimuste arutluses säilitas ta lõpuni need kogemused ja aated, mis kasvasid esimese eesti tütarlaste-keskkooli mõtte teostamisest.

Et Tartus avati tütarlaste-keskkool, selle põhjused olid eeskätt täitsa praktilised. Oli ju Tartus juba poeglase jaoks Treffneri gümnaasium, kuna tütarlaste-keskkoolist puudust tunti. Samuti ka seda, et "õiguste puudumist, mida asutatav kool pakkuda ei saa, tütarlaste kohta vanemate silmis vähem kaaluvaks peeti" [17]. Küll ei oldud ENKSi ringkondades põhimõtteliselt sega-keskkoolide vastu, — avati ju Pärnus segaprogramm (aastal 1910) —, kuid peeti seda esialgu liialt radikaalseks.

Mõõduandvaimaks kujunes see, et tütarlapsed enam kui poeglapsed alistuvad võõrastele mõjudele, "nemad aga kui tulevased emad uue põlve kohta sügavamat mõju saavad avaldama kui isad".

Siin seisis ENKSi tegelastel ja P. Põllul silmi ees meie haritlaste perekondade saatuse. Paljude eesti rahvameeste tegevus kandis suurt vilja rahva keskel, aga omad pojad-tütred võõrdusid saksiku ema mõjul eesti rahvast. Või jälle see, et kuigi ema oli eestlane, ta ometi mitte küllalt ei mõistnud oma mehe rahvameelset tegevust, ei suutnud taibata selle tähendust ega sellega kaasa minna,

mille tagajärjeks oli, et pojad-tütred just nagu tunda ei saanud seda kasvatavat mõju, mis hoovas isa aatelistest tegevusest väljaspool kodu. Siin pidi tütarlastekool parandust tooma ja temale pandi lootusi, et ta "eesti naisterahva, eesti ema ettevalmistusele uue põhja paneb, uue põlve loob, kes oma ülesandeid paremini tunneb ja täidab kui senine" [18].

Seda oma ülesannet on Põld algusest peale tõsiselt võtnud, ta on süvenenud naise eluolusse, seda selgitanud kaastööliste-õpetajaile, ta on kooliorganisaatoritelt vahendeid otsinud ja neid ka leidnud ja nii omale püsiva koha omandanud eesti naise kasvatajate hulgas. Ta hindab naisliikumise saavutisi. Ta võitleb isegi naishariduse eest, kuid ikka selles mõttes, et nad oskaksid mõista ühiskonna-elu tarvidusi ja ka ise selle juures tegevad olla, "et perekonna kultura selle läbi sügavamaks ja täielikumaks saaks, mis iseäranis kasvavale soole kasuks peab tulema" [19]. Avatagu naistele kõik kultuurisalved, kuid ärgu lastagu seejuures kaduma minna emalikkust, naiselikkust [20].

Pedagoogilise tunnetuse põhjal, et majapidamine kui õppeaine vastab tütarlaste hingelistele kalduvustele ja võimaldab "neile, kes kooli mitmesugustel põhjustel ei saa lõpetada, ümmargust haridust anda", teeb tema juhatusel töötav kool 1912. a. "esimest katset meie juures majapidamist naisterahva üldharidusliste ainete hulka üles võtta" [21].

Aga nagu muiski asjus, on ta ka naiste haridus- ja kasvatusküsimussegi praktilise kõrval teoreetiliselt süvenenud ja nendest põhjalikumalt kui paljudest teistest enesele aru andnud. Ja siin võib näha, kuidas varakult oma kultuuri ja kasvatus küsimused ühendusse viiakse üldkultuuriliste ja ilmavaateliste üldpedagoogiliste küsimustega.

Kohe algusest peale osutab Põld oma teoreetilist laadi kirjutistes huvi perekonna tähenduse kindlaksmääramise suhtes kasvatus seisukohalt. Ja just sellepärast, et emal on nii suur tähtsus lapse esimese vaimlise õhkkonna moodustamisel.

Meelestada püüdes üldiselt koolikorralduse-teooria seisukohalt koolide tüüpe, süveneb ta ühelt poolt polaristlikku sugupoolte filosoofiasse (Simmel), teiselt poolt vastavatesse psühholoogilistesse uurimustesse (Lipmann, Stanley, Hall jt.) ja toonitab sugupoolte hingelisi vahesid (meeste intellekt, iseseisvus, aktiivsus; naiste tundlikkus, labiilsus, sugestiiblus) [22]. Ta on nõus pooldama ühiskasvatamist ainult enne ja pärast sugulise küpsemise

aega. Seejuures ta näeb aga, et me mitte teaduslikult konstateeritud "faktide" põhjal veel nii ei tarvitse otsustada. Meie otsustuse aluse moodustab väärtus, mida me üldiselt kultuuri-seisukohalt omistame emale kui perekonna nurgakivile [23]. Kõrgelt hinnates ema kasvatuslikku tähendust mitte ainult perekonnas, vaid ka väljaspool perekonda eriti hoolekande alal, peab ta tarvilikuks eitada ühiskasvatust sugulise küpsemise eas, et säilitada puhtaina ja arendada jõulisteks sel eal tütarlapse hingeelus nähtavale tulevaid naise loomulikke kalduvusi ja ematunnet.

Ometi ei pea mitte ainult kool emade kasvatusle suuremat rõhku panema. Vaja on just eeskätt laiemates hulkades austust äratada ema-ideaali vastu ja naistele-meestele selgitada selle tähtsust. Alles siis jõuame välja sellest ummikust, millesse meie kasvatus on sattunud. Ta ei jäta sugugi tähele panemata, et perekonna lagunemise põhjused on tingitud ka majanduslikust olukorrast, ja nõuab maakorraldust ja sotsiaalset hoolekannet [24]. Aga ta ei saanud majandusliku olukorra tähtsust üldistada. Ja seepärast pidas Põld tarvilikuks kinnitada inimeste kõlblat meelt ja arusaamist perekonnast kui kasvatusetegurist. Lagunemine, samuti koondamine ei alga mitte ainult alt, vaid ülevalt. Näib, et ta isiklikult selles küsimuses lõplikult selgusele on jõudnud ja sellest nii täieliku veendumusega kõneleb. See küsimus on seda tähtsam, et ta ema ja lapse, vanemate ja lapse vahekorras leiab kasvatusliku suhte prototüübi, mis põhjeneb armastusel. Ja seda armastust on vaja elu õigeks organiseerimiseks.

Ühes oma viimastest trükis ilmunud kirjutistest esitab ta kokkuvõtlikult oma veened [25]. Põld paneb siin kaalule oma kõlbla karakteri otsekoheuse ja kindluse, et näidata meie perekonna-elu madalat taset, seda leigust ja vastutustunde puudust ema kohuste ja perekonna-elu väärtuste suhtes. Ta on halastamata "moodsa" naise ideaali ja lasteta abielude vastu, viitab seltskonna pealiskaudsele arusaamisele kasvatusel ja kultuurist ega väsi vannutamast ema oma last ise kasvatada. "Ema on rahva tervise valvur ja ülesehitaja." "Emakool on lapsele esimeseks töökoollis." "Ema armastusest süttib lapses armastussäde, ema abist tema tänu, ema kaitsest tema usaldus." "Emast kiirgab lapsesse kõlbline ilm." "Ema on suurim kultuuri looja" (lk. 13–15).

Muidugi tunneme meie selles kirjutises Pestalozzi ja Fröbeli väikelapse kõlbla kasvatusle ideid, Pestalozzi üldist pedagoogilist

tahtmust. Ometi on see kõik põhjalikult läbi tuntud ja mõeldud, nii et võime seda kirjutist pidada üheks mõjuvamaist.

Küll juba noorena tuttav Pestalozzi mõtteilmaga, leidis ta viimastel aastail peale pikki rännakuid moodsate kasvatusteoriate keskel uuesti süvenedes sellesse sealt oma mõtetele uut vastukaja ja väljakujunenud selgust. Ja see tagasipöördumine ei ole mitte juhulist laadi. Just kesksete kasvatusteoreetiliste küsimuste väljendusi võis ta Pestalozzilt leida. Ta võis siit leida, “et avalik kasvatus peab järele aimama koduse kasvatus paremusi ja et esimene on ainult viimase järelaimamise kaudu inimessoole väärtuslik” [26]. Ta leiab siit ka, et ema tähendust lastele on vaevalt keegi teine osanud nii põhjani näha, nii veenvalt, nii suure soojuse ning kirega väljendada [27]. Edasi selgub talle Pestalozzi juures kasvatusliku tegevuse iseloom armastusliku suhtena, mis võidab täiesti kasvandiku südame ja ühes sellega kõik muu. Ta võis lugeda Stanzi kirjast, mille ta laskis eesti keelde tõlkida: “Kõige pealt ma tahtsin ja pidin katsuma võita laste usaldust ja nende poolehoidu. Õnnestus see mulle, siis ootasin kõik muu kindla lootusega iseenesest” [28]. Nii kujuneb Põllu vaade kasvatuslikule tegevusele kui funktsioonile, mis areneb iseenesest isaks- ja emaksolemise loomulikust instinktist ja kujuneb iseseisvaks pedagoogiliseks suhteks, mis täidab meie elu ühe osa. See suhe iseloomustab armastusega (Pestalozzi “denkende Liebe”), milles peituv võim loob lapses kaitstud olemise, erilise kindluse tunde ja millele vastab laps tegeva sõnakuulmisega. Nii võis Põld öelda, “et kasvatajaks teeb kõige pealt armastus, mil nägijad silmad ja leidlik meel, mida elustab huvi ja soe osavõtte kujunevale elule” [29]. Viimaks leiab ta süvendatud selgust juba kaua südametes pakitsenud usulise kasvatus tähenduse kohta. Ta leiab, et Pestalozzi hinges “elab kõige suurema kasvataja, Kristuse, võltsimata armastus” [30]. Nagu Pestalozzi järele laps kogeb Jumala vaimu tema armastuses ja tema seadust ema toiminguis, kes elab armastuses Jumala vastu, nii näeb ka Põld lapses usundit tekkivat tema elamusest. Religioon ei ole lapsele mitte õpend, vaid elav elu temas. Kuigi Põld püstitab kristluse olemuslikkust (Gottesgnadentum) kristlikus mõttes vahest enam kui Pestalozzi, võib ta siiski ühes viimasega seda usku tekkida lasta kogemustest inimeseosadustes ja nõuab, et “Jumala usu meeleline mulje tema vanemate terve olemise ja tegevuse esimese vaatega põimuks” [31]. See vaade elu täielikule usulisele kujundamisele maksab

ka usuõpetajate kohta. Usuõpetuses jääb peaasjaks ikkagi, "et Kristust, nagu ta Uues Testamendis esineb, tundma õpitakse, ja siin langeb kõige suurem osa sellele, et õiged isikud õpetust annaksid, vähem konfessionaalsele vormile" [32].

Selles oma õpetuse osas on Põld kõige konkreetsem ja selgem. Emakohustest lähtudes määrab ta naishariduse eesmärgi ning õpetuse kontsentratsiooni ja korraldab selle järele temale usaldatud kooli. Ta on lõplikule selgusele jõudnud ka väikelapse kõlbla kasvatuses, mille ta koondas tahte- ja tunde-elu alusele.

Kui arvestada ülal-arendatud mõttekäiku, kas ei ole Põllu pedagoogilisel mõtlemisel siis samad piirid kui Pestalozzi omal? Kuidas jõuab Põld siit kooli mõistele ja üldisele haridusteooriale? Kas ei pane ennast maksma sama raskus, mille ees seisis Pestalozzi, kes kõrgemat haridust mitte ainult hooletusse ei jäta, vaid isegi eitab. Põld näitab meile perekonnakultuuri ehitust ja tähtsust, kuid kas ta suutis näidata ka üldise kultuuri ehitust lapse hinge-elu jõududest? Sest oli ju senini juttu ainult lapsest enne tema kokkupuutumist ajaloolise kultuuriga. Kuivõrra suudab Põld oma haridusteoorias rahuldada selle ajaloolise kultuuri nõudlusi ja kuidas paneb ennast siin maksma Põllu sügav kristlik usuline elamus? Milleks kujuneb Põllu hariduseideaal?

Me peame nõnda esitama ettevaatlikult küsimusi, sest me teame, kuidas Põld jälle algusest peale nende kallal on töötanud. Ent ta kaebas ise, et ta siin süstemaatilisemat väljendust peab andma. "Ma pean andma pennide kaupa, kuna aja puudusel süstemaatilised kokkuvõtted peavad järele ootama," võis ta veel suriaastal kurta. Et Põllul seks kõigiti eeldusi oli, on ju teada. Me peame ettevaatlikult nii küsima, sest need, kes temaga viimaseil aastail kokku puutusid, võisid märgata, et ta intensiivselt nende kallal töötas ja ennast seks otstarbeks vabastada tahtis administratiivsest tööst. Põhjendas ta ju 1926. a. lõpul oma prorektori-ametist lahkumist sellega, et "võimatuks läheb orienteerumine pedagoogika laias vallas" ajal, kus pedagoogilisteks uurimusteks luuakse üha uusi õppetoole ja instituute ülikoolide juurde ja kus "teaduslikult rohkesti ümberhinnanguid ette võetakse ja rikkalikult uut produtseeritakse" [33]. Võib arvata, et sest ajast kuni surmani kestnud intensiivne süvenemine haridusteoreetilistesse küsimustesse viis tedagi mõnele ümberhinnangule.

Et vähegi ligemalt neid küsimusi puudutada võida, peame avardama oma vaadet ja otsima toetuspunkte ning pidemeid, mis suudaksid valgustada pedagoogilise mõtleja keerukaid käikusid. Ta võis anda avastatud uudismaist küll katkendeid üliõpilaste koosolekuil, küll ajalehepublikut arvestavaid lihtsustatud visandeid, kuna ta süstemaatilise käsitluse enesega kaasa viis.

Oma pikemas kirjutises “Kultura ja rahvahariduse korraldus” [34], mis ilmus 1910. a., võtab Põld põhjalikumale käsitlusele kultuuri, hariduse ja koolikorralduse küsimused.

Kultuuris tungib inimene “loodusseisukorrast kõrgemale oma vaimliste ja kõlblikkude jõudude väljaarendamise ja tegevuse teel” (lk. 128). Kultuurilist tegevust ei saa panna “omakasu-otsiva vajaduse ja tarviduse arvele, vaid ta põhjeneb kõrgemate vaimsete tungide rahuldamisele. Nii kannab inimese vaim eneses rahutust, mille põhjuseks on see, et meie mõtlemise algvormid sisaldavad eneses ilmlõpmatust ning otsatust, mis alatasa viib uutele küsimustele ja probleemidele (lk. 129) — selles on põhjendatud meie teaduslik tegevus. Nii tekib kunst meie hinges tärkavast ilutundest, kaunistamistungist, mis “otsib enesele teos kuju, millel muud mõtet ei ole, kui eneserahustamist ja sellega ühendatud õnnetundmust kätte saada” (lk. 130). Kultuuritööga “tahetakse kõrgemat, paremat elu kätte saada, mis elamisväärlisena on” (lk. 130). Küsimusele, “kas seda saadakse, kas elu tõesti täielikumaks saab”, vastab ta postuleerides. Ta arvab kultuuri edust juba sellepärast kõnelda võivat, et “meie terve olemine, selle kindlus ja väärtus meie silmis, meie “eluloogika” nõuab seda” (lk. 130). Ta usub, et kultuur “lõplikult ometi igal pool tõuseb” (lk. 131). Aga seda edenemist ei tule mitte kujutella kui arenemist meis peituvast eost, vaid ta oleneb meie tahtmusest, mis muudab välispidiseid olusid, mis nõuab sõltumatut “iseseisvust ja teatavat tegevusevabadust, mis vahetegemise hea ja kurja vahel võimalikuks teeb” (lk. 131).

Selle kultuurikäsituse järele, kus kultuuri tähendus ühendatakse meie olemise kindluse ja väärtusega, kujuneb ta suhtumine religioonisse kui tunnete, tahtmist ja mõtete kompleksi, “mis inimest üle viib raskest sisemisest vastuolust tema nõudmistele ja elus kättesaadava rahustuse, tema paleuste ja pettumuste vahel” (lk. 150). Religioon annab “meie tööle mõtet ja kõrgust”, julgustab meid teadmises, “et meie võitlemine kord paleuste teokssaamisele viib ja mitte asjata ei ole” (lk. 150). Lõpuks on religioon

“sisemine kindlus selle kohta, et elu mitte otstarbeta loodusjõude mäng ei ole, mõtteta kujude vaheldamine, vaid kadumata väärtuste teenistuses seisab ja selle läbi ise jäädavat väärtust omandab” (lk. 150).

Religiooni käsitatakse kui ühte kultuurkonda, millel on oma tõemõiste, loogika ja oma põhjendussidum. Sellest tuletab Põld, et kasvatus ei tohi seda tähtsat osa mitte hooletusse jätta, aga ka seda, et kirik kui ühe kultuurkonna esindaja ei tohi koolikorraldust mitte enda kätte kiskuda.

Nagu ta siin religiooni käsitleb objektiivse kultuuri seisukohalt, sünnib see ka kasvatus- ja haridusemõistega. Kasvatus on kultuuri edasiandmine kavakindlal mõjustamisel, kusjuures arvestatakse kasvatatava loomulikke võimisi ja andeid. Haridus on siit vaadatuna see, “mida üksikule kasvatusel antakse” (lk. 136). Hariduseideaaliks osutub siin loomisvõimeline isiksus, “kindlaks iseloomuks kujunenud individualiteet” (lk. 137).

Oma arutluis põhjeneb ta siin selleaegsele Saksa kasvatus-teadlasile ja filosoofidele, nagu Fr. Paulsen, G. Simmel jt.

Kui neid arutlusi võrrelda tema viimaste aastate seisukohtadega, siis võib konstateerida mitmesuguseid ümberhinnanguid. Need puudutavad niihästi kultuuriväärtuste hinnangut kui ka käsitlust kasvatuses ja hariduseideaali.

Ta jätab siin haridusepaleuseks peetud kindlaks iseloomuks kujunenud individualiteedi sisulise määratluse lahtiseks ja rahuldub vaid sellega, et see “üleüldsuse hea käekäigu ja õnne peale on sihitud” (lk. 137). Ent vahepeal peab Põld läbi tegema põhjaliku rännaku läbi väärtuste relativismi, mis juba enne I maailmasõda, eriti aga peale seda üldises kasvatusteoorias nähtavale tuleb. Ta peab nägema, kuidas kool oma ülesandeid inimessoo uuendamisel mitte ei suuda täita. Ta pöördub psühholoogiale, aga ka siit ei tule kindlat vastust.

Oma teoreetilisis otsinguis pöördus Põld eksperimentaalpsühholoogia ja noorsoopsühholoogia poole. Ta peab neid küll väga tarvilikeks ja kasulikeks, kuid näeb, et liialt palju ustakse nende võimusse. “Ustakse nimelt ülemäära kasvatusteaduse ja kunsti mõjusse, pannakse oma lootus hingeteadusele, mis avavat noorte hinged kui raamatu leheküljed lugemiseks ja võimaldavat neile sisendada mistahes” [35]. Psühholoogia kui “faktide” (Tatsachen) teadus ei asenda neid kadumaläinud vaimseid vää-

tusi, mille juhtimisel on kasvatus pidanud noort põlve kujundama.

Põld tunnetas, et kasvatusteaduse suurim puudus seisab selles, et ta ei tea, millist tegelikkust ta peab arvestama, milliseks võime inimest pidada. Ta mõistab hukka mõnel pool kasvatusteaduses avaldatud mõtted, nagu peaksime seltskonna hüveolu otstarbel aretama (züchten) hakkama teatud inimtüüpe ja teisi kõrvaldama. Sest siin mõeldakse, et kas me ei jõuaks kasvatuses kaugemale, kui võtame inimest mitte inimesena, vaid loomana. Pärilikkusebioloogilisi andmeid puudulikeks pidades hoiatab ta kasvatajaid "teiste inimeste kohta saatust mängima hakata". Samuti ettevaatlik on ta nn. kasvatamatute suhtes, kus seda tähtsat otsustust ei saa usaldada vaieldavate pärilikkusebioloogiliste teooriate hoolde. Neile vastukaaluks toonitab ta, et kasvatusliku tegevuse eelduseks on haritavus, ilma milleta langeks inimeste kohtlemine loomakasvatuse tasemele, kus inimest võetakse ainult materjalina, asjana. See eeldus ei lase kasvatajat enneaegu loobuda vastutustundest, vaid kohustab teda otsima uusi mõjutamisvõimalusi. "Kasvatuse eelduseks on haritavus, s.o. võimalus teise kuju omandada, mis vastab paleustele ja sihtidele" [36]. See eeldus põhjendab alles ehtsa kasvataja kire, aga ühtlasi kasvataja tegevuse õilsuse.

Põld arvab, et kasvataja peab tunnistama lapses sügavat irratsionaalsust, mis paneb aukartuses ootama lapse eneseavaldusi ja võtab last vaimse olevusena. Selles irratsionaalsuses põhjeneb ka, et me näeme lapses "läbitungimatut tahtmust" ja omistame talle armastuses lõpmata väärtuse.

Vastupidise liialdusega on meil tegemist, kui pedagoogika püüab lähtekohaks teha: "siht lapsest välja" (vom Kinde aus), mis tummas aukartuses ootab "lapsehinge ilmutusi". Põld arvab, et siin võetakse last teataval viisil kui ingliti, keda peab areneda lastama ta loomulikkude tungide ning huvide kohaselt, hoitama kultuuri ja täiskasvanute rikkuvast mõjust. Arvatakse, et nii arenenud suudab ta luua uue kultuuri, uue ühiskonna. Põld tunnustab Rousseau teeneid lapse võimete arenemise tähelepanekuil. Põllu pilku on siin teritanud üldine noorsoo psühholoogia, individuaalpsühholoogia ja psühhoanalüüs. Ta hindab Rousseau mõju lapse kasvatuse loomulikumaks muutumisel. Kuid seesugune vaatlus ei suuda leida lapses midagi muud kui tungjõudude mitmekesisust, millel puudub kõrgema

tahtmuse ühtlus, kõrgem vaimne elu kui läte, millest võiks ennast toita kõlblas tahtmus. Kasvatuse eesmärk on neid tungjõudusid distsiplineerida. See aga eeldab kõrgema elu olemasolemist. Ta näeb siin sama realistlikult nagu Pestalozzi, et tungjõud on esialgu väljaspool head ja kurja, neid on alles vaja harida. Seejärel suhtub ta sellesse “siht lapsest välja” kriitiliselt.

Säärane pedagoogika püüab kõiki lapses olemasolevaid ja aja jooksul ilmuvaid võimeid ja jõudusid ühetasaselt arendada. Kuid see jõudude arendamine ei tingi veel isiksuse kujunemist. Ja kas ei seisa just need, kelles on neid jõude vabalt, plaanita ja süstemaatiliselt areneda lastud, pidemata ja aluseta, võimetuina ja õnnetuina elu ees. Ja mis õigusega “vallandame” meie neis jõudusid, kui me neid ei suuda uuesti siduda. Me ei suuda seda, sest meil puuduvad kindlad sihid. See on Põllu tõsiselt võetav süüdistus kooli ja kasvatusteaduse vastu [37]. See on kasvatajate, täiskasvanud põlve enese pankroti tunnistus! Ja lehtedel, kuhu ta kogus oma aforisme, võis ta märkida: “Kas võib moodsas pedagoogikas ülepea kasvataja vastutusest rääkida, kui kõik kujuneb lapse järele? Mille eest vastutatakse, kui ei ole ideaali; kui puudub siht, millele last juhtida ...”

Sellelt seisukohalt vaatab ta ka noorsooliikumise küsimusele. Ta nimetab seda küll “kunstlikuks” sünnitiseks, kuid peamine raskus lasub sellel, et vanema põlve vastupanu liialt väike on olnud. Nii noteerib ta, lugedes saksa kasvatusteadlase raamatut (E. Kriek, *Philosophie der Erziehung*): “Arvan, et meie noorsooliikumine on enam-vähem kunstlik sünnitus, kuna meie vaimuelu ülepea nooruse pitsatit kannab ja meie noorsoo “minnek Euroopasse” intelligent-vanemate inimeste vähesuse tõttu ilma vastupanekuta on võinud sündida.” Ei tohi neid aforistlikke lauseid pressida ja siit üksikuist mõtteist otsima hakata pedagoogilist tagasikiskumist, küll aga võitlust sihiga “lapsest, noorusest välja” kaasaskäiva sentimentaalsuse vastu. Kuigi vahel õigusega võiks tekkida kahtlusi, kas selle seisukoha-võtuga ei alahinnata noorsooliikumise tähendust, mis sellel olemas on ka üldpedagoogiliselt vaatepunktilt kas või sellegagi, et ta üldiselt tunnustatud lapse eluea iseseisuse kõrval näitab ka noorurite eluea omapära ja iseseisuse.

Ka Põllu juures jääb püsima see lause “lapsest välja” ja meelus, mis sellele põhjendatud. Kuid ta ei võta seda sõnasõnalt ja hoidub selle lause vales bioloogistlikust tõlgendusest. Elu ehtsaid

nõudlusi ja inimlikku vabadust peab täiskasvanute poolt äratatama, nad ei kasva mitte lapsest enesest välja.

Vaatamata kõigile uuenduspedagoogika saavutisile ei leia Põllu pedagoogiline mõte rahu. Ta ei taha ennast petta laste jutuga “lapse sajandist” ja “psühholoogia sajandist”. Väärtuste relatiivistumine paneb ennast ka nn. töökoolis maksma ega lase sellest saavutisest rõõmu tunda. Kasvataja peab ikkagi representeerima elulisi nõudlusi: ta peab neid väärtama, vahet tegema ehtsate ja mitte-ehtsate, alamate ja kõrgemate vahel, et peab esitama neid nii teadlikus seisukohavõtus kui ka sellega, mida ta ise on. Aga kus on “absoluutne alus”? [38.]

Ja Põld ei kohku tarvitamast kõva sõna: meie aja kasvatus on ummikus. Ta on seda niihästi praktiliselt kui teoreetiliselt. Ummikus praktiliselt — siin osutab ta sellele, et kõigile uuendustele vaatamata annab kool tahtenõrku, initsiatiivita, loomevõimetuid inimesi, inimesi, kel puudub elurõõm ja väljakujunenud iseloom. Põhjendusteks toob ta kogutud andmeid eesti noorsoo madalast moraalsest tasemest, vihjab aga ka välismaile, toetudes Ben Lindsay andmeile, mis mitte head ei tööta. Koolile ei ole appi tulnud ka mitte kodu, seltskond, laiem ümbrus. Nemaiki ei suuda pakkuda midagi positiivset. Teoreetiliselt oleme ummikus seega, et oleme “võimetud välja pääsema mingile kindlale sihile”.

Ta on teadlik sellest, et ta vahest siin oma mõtlemises on teataval määral ette jõudnud meie ajast, sest me omandame alles seda, mis teistel juba ammu käes, me pole veel “mõtteliselt põhjani tunginud”. Aga neil maadel, kus pedagoogiline katsetamine on kauemini kestnud ja intensiivsem olnud, on juba nähtud “teadliku kasvatuselise piire”. “Ka mina olen selles veendunud pärast üle paarikümne aasta kestnud pedagoogilisi kogemusi ja teoreetilisi otsinguid.”

Kuidas tuleb mõista neid “teadliku kasvatuselise piire”? Kas on siin tegemist ainult sihtide puudumisega? Paraku nägi ju Põld ise, et sihtlused, niikaua kui nad on teoreetilise mõistuse püstitanud, on jõuetud elu kujundama. Teooria ainuke kasvatuslik väärtus seisab selles, et ta näitab meile seda vahemaad, mis meid kui faktiliselt olevaid lahutab ideaalist. Seepärast on õigem kõnelda mitte “sihtidest”, vaid “absoluutsest alusest”.

Ainult selles mõttes ütleb Põld, võttes käemeheks vana kogunud saksa tegeliku pedagoogi (Heinrich Scharrelmann: Von der grossen Umkehr, 1924): “Olen juba aastaid veendunud, et meid

aitab ainult metanoia." Ta teeb läbi radikaalse "kultuuri kriisi", et pilku vabaks hoida, tahtmust vabaks teha mineviku sidemeist.

Üldajaloolises teoses jälgib ta teoreetilise hariduseideaali kujunemist ja jõuab arusaamisele, et see aina suurendab meie kultuurisüü teadvust ja tekitab inimestes kultuurivaenu. Kuidas nimetadagi seda, et kooli eraldatakse kultuurist, et kool on ülearune, et me peame asutama uue osaduse väljaspool täiskasvanute ühiskonda, kus "uuesti otsast alatakse". Kas ei ole see ideoloogia täis kultuurivaenu. Ja kasvatamine säärases koolis? Kas ei märka õpilased õpetajate teadlikus hoidumises kasvatuslikust mõjustamisest intellektuaalset kultuuriskepsist ja kas ei istutata juba sellega nende hinge kultuurivaenu? Ja kas ei ole säärase kasvatuse tulemus vastupidine sellele, millele välja mindi? Nimelt inimene, kes ei oska orienteeruda elu tegelikkuses, kes ei suuda oma tahtmusega aktiivselt toimida, kui silmapilk seda talt nõuab.

See on toimiva inimese iseloom, mida Põld oma viimastes kirjutistes püüab selgitada. "Tarvis absoluutne alus. Ma võin tegutseda ainult usus, et see, mis teen, tingimata tarvilik on. Pedagoogika ilma selleta on kui teadus võimatu." "Tarvis absoluutset mõõdupuud, mis annavad tsentrumi isiksusele, tarvis selles mõttes religiooni. Tarvis religiooni, ilma milleta ilmavaade võimalik ei ole" [39].

Alles toimiv inimene elab religiooni, kui ta tunneb "tingimata pidamist", mis puudutab isikut ja teeb teda vastutavaks millegi ees. Kuid see praktilise mõistuse "tingimata pidamine" on ju formaalne, nagu me seda tunneme Kant'ilt. Põld viib selle ühendusse protestantliku "sola fide'ga" ja täidab seda "usu ja armastusega". See vabastab teda kultuurivaenust. Selleks ei ole tal põhjust, sest et ta temast enam ei looda, kui see anda suudab.

Me oleme "vabaduse kaotanud ja julguse"! Selle võidab inimene tagasi, kui ta oma tahtmuse asjalikult seob.

Ei või salata, et see tahtmuslik element moodustab tähtsa osa Põllu iseloomus. Me peame siin küsima, et millist kohta omab see üldises pedagoogilises suhtumises. Kas ei ole siin mitte liialt otsekoheselt apelleeritud inimese tahtmusele, inimese personaalsele "minale", küsimata, kas hingeelu alamad kihid on rahuldatud? Me võime nii küsida, sest me teame, kuidas Põld näiteks karskusetöö alal toonitas otsekohest tegevust. Sellele

saab aga vastata, et niihästi üht kui ka teist on tarvis. Otsustajaks jäävad kasvataja terav silm ja süda.

Kuid seda tahtmuslikku momenti ei saa Põllu juures isoleerida, sest ta on seotud kristliku meelsusega, mis ilma selleta oleks võimatu. Ta jõuab siit ühele vabaduse mõistele pedagoogikas, mis on tüüpiliselt evangeelne. See ei taha mitte legitimeerida inimeste õigust täielikult vabale enesearendamisele, vaid teda kannab praktilis-pedagoogiline tunnetus, et inimest ei saa iialgi kasvatuslikkude mõjunditega väljastpoolt siduda, sest et tema tahtmus on seotud seestpoolt. "Vabaduse kaotanud, leiame seda ainult veel unustuses, joobumuses." Joobumus on vaid näilik "individualismi" ületamine, ta on haiglane erutus, ekstaas momentaansuses. "Loov isiksus" hariduseideaalina näib talle liialt estetistlikuna. (Vt. Meie aja usulisest kriisist, Postimees, 1928, nr. 86.) Inimene teostab oma vabaduse alles seal, kus teda haarab vastutus. Alles asja eetiline sisaldus moodustab selle võimu, mis võib inimest kinni hoida. Seda enese tahtmise alistumist ei võta ta aga mitte sunnina. See alistumine tähendab pigemini ohtlikku julgust. Ta võtab seda vabastamisena ja enese tahtmise ülen-damisena. Nii alles ületame selle teoreetilise hariduseideaali tagajärgi: "Me ei usu midagi, ei julge uskuda."

Me ei tea, kuidas Põld oleks siit edasi läinud ja tulemusi sellest tunnetisest rakendanud üldisse didaktikasse. Me nägime aga, et ta nägi täiel määral neid pingeid kasvatusteoreetilises mõtlemises ja sellega ületas vana sirgjoonelise ratsionaalse ja psühholoogilise meetodi. Ka vabadusmõiste, mida ta nägi kristlikus meelsuses, on rakendatav üldises kasvatusõpetuses kui kasvatatava "läbitungimata tahtmus", millele peab jäetama vabadus sellepärast, et ükski inimlik sundus sinna ei küüni. Küll aga võib Põld leida vastupanu nende poolt, kes kultuuri toodetud vaimsetes alades näevad võimsusi, mis suudavad tahtmust kõita, ilma et tarvidust näeksid tungida sisemise isiku sealpoolsusse. Kuid needki kahtlused olgu esitatud ainult ettevaatlikult, et mitte teed kinni panna Põllu produktiivsele mõtlemisele.

Trüki avaldas ta oma ilmavaate revideerimise tulemusi 1928. a. kevadel "Postimehe" veergudel. Ta esitas nad kõnedes, mis sagedasti välja kutsusid arusaamatusi ja proteste, aga siiski haarasid. Et ta oma mõtetest veel mitte kõiki süstemaatilisi konsekvantse ei saanud tõmmata, siis väljendas ta nad ettevaatlikult katsetades, arvestades seejuures kuulajaskonda, ikka nii,

et ta puudutas kuulajaid oma otsekohese kõlbla tahtmusega, mis ei kohku viitamast kaasaegsuse nõrkadele kohtadele. Eitamiste tasuks võis ta pakkuda ainult oma elavat isiksust ja seda, mida ta on, juhtmõtte järele, et selle kõrval, kes keegi on, osutuvad kasvatus, meetod ja õppeaine vähem tähtsaks.

Põllule ei tähenda eluvaade ehk ilmavaade "mitte ainult ilmanähtuste seletamist nende seaduspärasuses ja põhjalikus seotuses, vaid eeskätt väärtuste astmestamist ülematesse ja madalamatesse järkudesse elu kõrgema otstarbe ja sihi valgusel" [40]. Ilmavaade peab olema eeskätt meie praktilise mõistuse asi, mis peab juhiks olema tahtmusele, meie teole, mis kordumatus situatsioonis peab looma uue sünteesi. Sellest praktilisest seisukohast väljudes on ta täie õigusega esteetiliselt käsitletud "loova isiksuse" [41] hariduseideaali vastu. Ta võtab seda sõna-sõnalt ja näitab, kuidas inimene ei suuda midagi ürgkujuliselt luua, sest ta ise on loodu, kreatuur.

Vaimsete alade: teaduse, kunsti kõrval ei suuda meis kinnitada usku elumõttesse ei sotsialism ega rahvustunne. Sotsialistlikus ilmavaates võõristas teda "paljalt inimlik" toonitamine, usk olukordade eneste seaduslikusse käigusse ja see, et seespidiist inimest ennast ei äratata.

Võitlustes väikerahva hariduse eest oli vaja toonitada ja äratada rahvustunnet. Ta oli aga selle vastu, kui rahvas iseväärtuseks tehakse, kui rahvustunne "usu aseaineks" muutub, mida võetakse "viimase hüvena". Ta tahab olla ja on siin järjekindel, seades rahvustunde ja omariikluse mõtete ette usulised ja kõlblad väärtused, millele "allub ka rahvus ja mida rahvuse kaudu elus teostatakse ja teenitakse" [42]. Ta tahab oma usulised ja kõlblad jõud vabad hoida. Kas ei märka Põld oma ilmavaate teatavat erinevust siinkohal selle mehe omast, kellelt tema "oma arenemiskäigul ja tegevuses on võtnud vastu sõbralikku heatahtlust ja sügavat äratust", nimelt Villem Reiman'i omast, kirjutades ettevaatlikult viimase kohta: "Sügavalt religioosne hing, kelle juures usuline tunne ühte sulab rahvuslikuga, nii et mõlemate vahel raske piire tõmmata" [43].

Usulise elamuse väärtust kõrgeimaks pidades jälgis ta viimasel ajal ka meie kiriku arenemist, korduvalt sõna võttes selle parema korralduse nimel. Siin asus ta põhimõtteliselt seisukohal, et ristiusk on võimatu ilma koguduse ta. Kogudust ei saa mitte teha, mitte sundida, aga kus inimese enesearmastus on läbi põletatud

vastutuse teadvusest, kui ta tunneb ennast "lunastatuna, siis ei või ta küünalt vaka alla jätta ..." [44.] Kuid ka siin nõuab ta ehtsat kogudust, kus puhas usuline tunne on ainuliselt mõõduandvaks ja kiriku rahvuslik vaim alles sellele järgnegu. Ta ei lase "vanameelsete" ja "vabameelsete" suhtumist mitte segada rahvuslike vahedega. Nii võib ta märkida: "Kirik peab olema rahvuslik, kuid tema algjõud ei peitu mitte rahvuslikus-politilises vaimus, vaid usu elavuses."

Ta arvas viimasel ajal oma vaated ja sihid niivõrra selgunuiks, et usaldas kantslissegi asuda. Kolm nädalat enne surma peab ta Jõhvi kirikus jutluse "seesinasest kõvast sõnast" (Joh. 6, 60–66). Veendunud kristlasena võib ta võtta kokku oma ilmavaate Rooma kirja alusel (Rooma 11, 36). Ja ta julgeb kindlasti väita: "Ning seepärast on minule Kristuse võiduleitamine meie rahva elus kõige rahvuslikum küsimus." [45.]

KIRJANDUS

1. Vt. Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi Tütarlaste Keskkool 1906–1916. Tagasivaade kümneaastase tegevuse peale. Kokku seadnud Peeter Põld. Tartus 1916. Lk. 8.
2. Vt. Põllu akt ülikoolis. Kandideerimise puhul ülikooli pedagoogika professori kohale.
3. Vt. Põllu sellekohaseid kirjutisi: Abikoolidest. Sirvilauad, 1909, lk. 35–42; Koolimaja kasvatuslik tähtsus. Postimees, 1909, nr. 43, 44; Tööõpetus koolis. Postimees, 1910, nr. 61–65.
4. Vt. ENKS-i tegevuse ülevaade 1911. ja 1912. aastal.
5. ENKS-i tüt. keskk. 1906–1916, lk. 24.
6. Sealsamas.
7. Vt. Kõne, peetud 26. IV 1925: Mis ENKS-i tütarlastegümnaasium oma endistest sihtidest kätte saanud ja mis jääb tal tulevikus püüda? Samuti Kasvatus ja Haridus, I aastakäik, nr. 1, lk. 2 jj., Põllu poolt kirjutatud kuukirja ülesannetest.
8. Vt. ENKS-i tüt. keskk., lk. 25, 30.
9. Vt. ENKS-i aruanne ja tegevuse ülevaade 1940. aastal, lk. 8 jj., ja ENKS-i tüt. keskk. 1906–1916, lk. 28. Samuti Tööõpetus koolis. Postimees, 1910, nr. 64.
10. Vt. P. Põld. Tööõpetus koolis. Postimees, 1910, nr. 61–65.
11. ENKS-i tegevuse ülevaade 1911. ja 1912. aastal, lk. 12 jj.
12. ENKS-i tüt. keskk. 1906–1916, lk. 28.
13. Sealsamas, lk. 27.
14. P. Põld. Eesti keele õpetamise siht meie koolides. Kasvatus, 1923, lk. 9, 10.
15. P. Põld. Inimese arenemine ja emakeele mõju sellele. Kasvatus, 1924, lk. 364.

16. Sealsamas, lk. 364.
17. ENKS-i tüt. keskk. 1906–1916, lk. 11, 7.
18. Sealsamas, lk. 23.
19. Naesterahva töö ja elu, 1912, lk. 50.
20. Emast kui suurest kultuuriloojast, lk. 16.
21. Naesterahva töö ja elu, 1912, lk. 50.
22. Loengud “Koolikorralduse” kohta.
23. Kõne, peetud emadepäeval 1927: Ema — rahva perekonnakultuuri seisukohalt; samuti teisi käsikirjas säilinud kõnesid ema ja perekonna tähtsusest kasvatuses.
24. **P. Põld.** Kultura ja rahvahariduse korraldus. Eesti Kultura I, lk. 141 jj.
25. Emast kui suurest kultuuriloojast. Trükitud seitsmenda üleriikliku emadepäeva kavavihikus. Eesti Naiste Karskusliidu kirjastus nr. 7, lk. 8–16.
26. Pestalozzi elavad sõnad. Toim. P. Põld. Tartus 1927, lk. 73.
27. Sealsamas, Põllu kirjutatud eessõna, lk. 8.
28. Sealsamas, lk. 74.
29. Emast kui suurest kultuuriloojast, lk. 12. Vrd. ka kõnet: Kooliõpetaja kutses, peetud YMCA-s 23. X 1922.
30. Pestalozzi elavad sõnad. Eessõna, lk. 8.
31. Kõne, peetud YWCA-s Tartus 5. ja 13. XII 1923: Usuline kasvatus.
32. Rahvaerakonna põhimõtted ja (taktika) põhilaused. Postimees, 1928, nr. 8.
33. P. Põllu akt ülikoolis.
34. Eesti Kultura I. Korraldanud V. Reiman. Lk. 127–183.
35. Emast kui suurest kultuuriloojast, lk. 11.
36. **P. Põld.** Rahvusliku kasvatuselise abinõud perekonnas ja seltskonnas. Kasvatus, 1927, lk. 146, 147.
37. Kõned: Meie aja kasvatus ümmikus, peetud Virumaa õpetajate päeval 27. III 1929; Meie aja aatevaesus, peetud Kristliku Üliõpilasliidu kõnekoosolekul 15. IV 1929.
38. Kõne: Meie aja kasvatus ümmikus.
39. Meie aja kasvatus ümmikus.
40. **P. Põld.** Mis meid aitab? Postimees, 1928, nr. 11.
41. **P. Põld.** Vaadete revideerimine. Meie aja usulisest kriisist. Postimees, 1928, nr. 87.
42. **P. Põld.** Mis meid aitab?
43. **P. Põld.** Kes on meile Villem Reiman? Villem Reimani mälestuseks. Tartus 1924.
44. **P. Põld.** Meie aja usulisest kriisist.
45. Meie aja usulisest kriisist.

Ilmunud ajakirjas Eesti Kirjandus, 1930, nr. 12, lk. 561–582.

PEETER PÕLD TEERAJAJANA EESTI PEDAGOOGIKAS

Aleksander Elango

P. Põllu tee pedagoogikasse

Noorsoo kasvatamise küsimused huvitasid peaaegu kõiki eesti rahva juhtivaid tegelasi tsaariajal, kuid otse teadlaseks selles valdkonnas ei kujunenud nendest keegi peale P. Põllu. Tõsi küll, teadlase hoiakule lähenes mõnevõrra C. H. Niggol (1851–1927), kuid tema vägagi ulatuslik produktsioon ei tõusnud populariseerimise tasemest kuigi palju kõrgemale. P. Põllu näol on meil aga tegemist tõelise teadlasega, kes sügavalt töötas läbi pedagoogika teooria paljud küsimused ja kasvas arvuka teadlaste järelkasvu. Kui elatanud koolimehelt M. Raualt paguluses küsiti, keda eesti pedagoogidest tema arvates tuleks seada esikohale, siis vastas ta kõhklemata — Peeter Põldu, teisele kohale asetaski ta Fr. V. Mikkelsaare. Aastaid 1920–1930 nimetas ta Mikkelsaare ajastuks eesti koolielus.

[---]

Osalt vanemate soovil, osalt endagi kutsumusel õppis P. Põld ülikoolis usuteadust. Õpingute kõrval osales ta paljudes rahvuslikes üritustes. Eesti Üliõpilaste Seltsi rõõmsameelse liikmena leidis ta palju sõpru, näiteks J. Tõnisson, V. Reiman, O. Kallas jt. Nende mõju jättis tema isiksuse kujunemisse sügava jälje. Kahel aastal (1902–1903) oli ta seltsi esimeheks. Koos sõpradega pidas ta seltsis ägedat võitlust alkoholiga seotud tavade vastu. Kuigi võitlus jäi edutuks, kujunes selle käigus P. Põllust veendunud karssklane, kelleks ta jäi surmani.

1905. aastal asus P. Põld tööle "Postimehe" toimetusse. See ajaleht oli teatavasti J. Tõnissoni juhitava suhteliselt konservatiivse Eduerakonna (tol ajal eesti ainukese legaalse poliitilise

partei) häälekandja. Töö sundis teda 1905.–1907. aasta revolutsiooni päevil osalema teravas poliitilises võitluses, muidugi oma erakonna positsioonidel seistes. 1906. aastal lõpetas ta ülikooli teoloogiakandidaadi astmega (kandidaaditöö teema oli “Pius IX ja kirikuriik aastatel 1848 ja 1849”).

Isakodust tõi ta kaasa tugeva pedagoogilise laengu, mis pärast enamik tema ajalehekirjutisi käsitles pedagoogilist teemaikat. Kirikuteenriks ei kavatsenud ta kunagi hakata. Mõneste aastat hiljem, kui ta 1920. aastal kandideeris ülikooli pedagoogikaprofessori kohale, kirjutas ta oma eluloos: “Juba ülikoolis ajaloolis-kriitilise teoloogia pooldajaks saades jõudsin otsusele, et ma mitte tegelikult õpetajaks (s.o. pastoriks — A. E.) ei hakka, vaid söötis olevale koolipõllule tööle lähen” [8].

Kui 1906. aastal asutati Eesti Noorsoo Kasvatuse Selts (ENKS) ja hakati tegema eeltöid esimese eesti õppekeelega keskkooli avamiseks Tartus (milleks revolutsiooni survele kehtestatud seadus võimaluse andis), siis oli P. Põld selle ürituse innukamate algatajate ja teostajate hulgas. Temas nähti asutatava kooli potentsiaalset direktorit. Kuna tal aga puudus õpetajakutse, siis valiti asutatava kooli direktoriks esialgu O. Kallas, kes juba töötas õpetajana Tartu keskkoolides, P. Põld aga asus oma pedagoogilist haridust intensiivselt täiendama. 1908. aastal sõitis ta sel eesmärgil viieks kuuks Lääne-Euroopasse.

Berliinis, Leipzgis, Jenas, Zürichis jm. külastas ta paljusid õppeasutusi ning tutvus sel ajal tuntud pedagoogidega, nagu B. Otto, W. Rein, G. Wyneken, J. A. Sickinger, Fr. W. Foerster jt., kellel kõigil oli noorele õpihimulisele külalisele mõndagi öelda. Kahetsusega mainis ta, et kuna tal puudusid soovitud, ei võtnud kuulus H. Gaudig teda oma seminaris Leipzgis vastu! Eriti sügavat mõju avaldas P. Põllule kuni surmani kestnud kontakt Fr. W. Foersteriga (1869–1966), kes sel ajal oli professoriks Zürichi ülikoolis. Osalt P. Põllu mõjul muutus Fr. W. Foersteri tahte- ja iseloomukasvatuse süsteem 1920. aastate Eestis üldiselt tuntuks; tema peateos “Kool ja iseloom” ilmus eestikeelses tõlkes, nagu ka noortele määratud teosed “Elujuht” ja “Oskaelada”. P. Põllule omane avameelsus ei lasknud jätta tähele panemata ka selliseid üsna revolutsioonilisi uuenduskatseid, nagu G. Wynekeni “Vaba koolikommun” Wickersdorfs.*

* Selle asutuse revolutsioonilisust tõestab kas või seegi asjaolu, et 1919. aastal tellis N. Krupskaja G. Wynekenilt spetsiaalse monograafia Wickersdorfi

1908. aasta sügisel valiti P. Põld nüüd juba kolmandat aastat edukalt töötava ENKS Tütarlastegümnaasiumi usuõpetuse ja emakeele tunniandjaks, poole aasta pärast ka direktoriks.

P. Põllu tegevus pedagoogina

Tööleasumisega esimese eesti õppekeelega keskkooli juhina algas P. Põllu eneseteostamise oluline periood. See ülesanne polnud 30-aastasele mehele kergete killast — tuli alatasa võidelda tsarismi venestamispüüetega ja sellel pinnal emakeelse kooli ette veeretatavate tõketega, aga mõnikord ka oma rahva tuimuse ja ükskõiksusega rahvusliku hariduse suhtes [6, lk. 24]. Pealegi puudusid eestikeelse keskkooli õppeplaanid, programmid, õpikud; kogemustega õpetajaidki polnud alati leida.

Peale oma õppeasutuse ideelise ja organisatoorse juhtimise tuli P. Põllul abistada ka teisi sel ajal asutatud eesti õppekeelega erakooli, nagu progümnaasiumid Otepääl, Viljandis ja Pärnus. Kui pärast 1917. aasta Veebruarirevolutsiooni asuti kogu Eestis organiseerima emakeelset keskkooli, olid P. Põllu kogemused kõigile abiks.

Oma taotlusi rahvusliku kooli juhtimisel analüüsib P. Põld lähemalt kooli aruandes 1906.–1916. aasta kohta [6]. Ta kurdab, et tööd alustades polnud pedagoogilisel personalil mingit väljakujunenud programmi. Juhinduti vaid tahtest teha paremini, kui siia maani tehtud. Kasvatuse aluseks oli rahvuslus, usklikkus ja austus õpilase isiksuse vastu. Tsaariaegse ametliku kooli koopiaks ei tahtnud see kool kunagi saada, kuid ka “vabakooliks”, kus võimalikult vähe normeeritakse, “kus õpilaste individuaalsed iseärasused ja tarvidused kõik määravad, et ole ta sellepärast saada võinud ega tahtnud, et see liiga subjektivistiline ja silmapilguga rehkendav õn, mida ühiskondliku kultuura nõuetega võimata lepitada” [6, lk. 25].

Kooli edasiarendamisel kavatses P. Põld lähtuda järgmistest põhimõtetest [6, lk. 29–31].

a) Uue, teadliku koolidistsipliini kujundamine, mis tugineks õpilaste arusaamisele distsipliini vajalikkusest, mitte hirmul ka-

kooli kohta, mis ilmus Moskvast venekeelses tõlkes (hiljem avaldas Wyneken selle ka saksa keeles.)

ristuste ees. Karistus olgu viimane abinõu. Kehalised karistused olgu täiesti välistatud.

b) Õppetöös on vaja arvestada õpilaste individuaalseid huvisid ja kalduvusi. Selleks tuleb vanemate klasside õpilastele jätta võimalus mõningaid õppeaineid valida, mis huvi õppimise vastu tõstaks. Praegune kool kulutavat liiga palju aega võõrkeelte õppimisele (vene, saksa, prantsuse keel), mistõttu loodusteaduste õpetamine pinnapealseks jäävat. Ka joonistamisele, käsitööle ja kodumajandusele olevat vaja rohkem ruumi anda.

c) Õpetamisel tuleb rohkem kasutada õpilaste isetegevust, rohkem tähelepanu pöörates katsetele, ekskursioonidele ja iseseisvale õppimisele. Kodused ülesanded olevat küll tarvilikud, kuid nad kandku rohkem iseseisva töö laadi.

d) Et isetegevus ja õige töökorraldus vilja kannaksid, selleks õpitagu iga õpilast rohkem tundma: seatagu sisse "isikulehed", kuhu kõik õpilase suhtes tehtud tähelepanekud kirja pandagu. See olevat klassijuhatajate peamine ülesanne.

Nagu näeme, tugines P. Põld oma taotlustes selle ajastu liberaalse kodanluse pedagoogilistele teooriatele. Reformpedagoogika ideede ("vabakooli") suhtes asus ta tõrjuval seisukohal.

P. Põld kurdab, et ta neidki kavatsusi täies ulatuses teostada ei saanud, kuna tsariaegsed kooliülemused selleks tõkkeid tegid. Ka ei saanud mõned lapsevanemad ja õpetajad pedagoogilistest uuenduspüüetest aru. Õpetajate hulgas oli kõige suurema mõjuga Mihkel Kampmann (Kampmaa), kes pedagoogiliste uuenduste suhtes üsna skeptiline oli. Soodsamalt suhtusid nendesse Emma Asson ja Jaan Sarv.

Oma pedagoogiliste ideede, eriti rahvusliku kasvatuses põhjendamiseks ja propageerimiseks asutas P. Põld ENKS organina 1916. aastal ajakirja "Kasvatus ja Haridus". Järgnenud revolutsioonid ja P. Põllu uued töökohustused muutsid ajakirja ilmumise kahjuks üsna ebaregulaarseks ja lühiaegseks*.

7.–9. aprillil 1917 peeti Tartus esimene rahvahariduse (õpetajate) kongress, millele 20.–23. juunil järgnes teine. Nende kokkukutsumise algatajaks oli P. Põld. Tema ettekanded andsid kongressidele ka sisu ja suuna. Kui 27. mail 1917 Eesti Kooli-

* Ajakirjast ilmus 1917. aastal nr. 1, 2, 3–4, 5–6; 1918. aasta algul valmis uue, 7. numbri käsikiri, kuid välistel põhjustel sai see ilmuda alles 1920. aastal [4, lk. 48].

õpetajate Keskliit (pärastine Eesti Õpetajate Liit) asutati, siis ei leitud sellele sobivamat esimeest kui taas P. Põld. Ta sai neid ülesandeid küll üsna lühikest aega täita, kuna kooliasjade üldine juhtimine teđa muude ülesannetega koormas.

1. juulil 1917 tööd alustanud Ajutise Maanõukogu valitud Maavalitsuses oli P. Põld haridusosakonna juhatajaks ja hiljem moodustatud Ajutises Valitsuses haridusministriks. Maavalitsuse haridusosakonna juhatajana koostas ta Eestimaa koolivalitsuse ajutise korralduse, mis rajas Eesti alg- ja keskkooli uuele alusele ning kehtestas põhimõtted, millest lähtuti ka hiljem haridusseaduste koostamisel. Haridusministrina oli P. Põllu targaks sammuks Fr. V. Mikkelsaare ja E. Murdmaa (Martinsoni) kutsumine ministeeriumisse juhtivale tööle. Kuigi mõlemad olid maailmavaateliselt P. Põllust erinevatel seisukohtadel (eriti usuõpetuse küsimuses), pälvisid nad tublide koolimeestena tema usalduse; nende pärastine viljakas töö eesti kooli rajamisel ja sisustamisel tõestas valiku õigsust.

Valitsuse koosseisu muutudes ministri kohustustest vabane nud P. Põld nimetati 1918. a. novembri lõpul Tartu ülikooli kuraatoriks. Ta sai ülesande organiseerida tsaariaegse ülikooli baasil rahvuslik eesti ülikool. Sellega algas uus, ülimalt vastutusrikas, ent viljakas periood P. Põllu eneseteostuses.

Sõda ja materiaalsete ning isikuliste ressursside nappus muut sid ülikooli taastamise küllaltki raskeks, kuid P. Põld tuli sellega edukalt toime. Juba järgmisel (1919. aasta) sügisel võis eesti ülikool tööd alustada. Kuni rektoriks määratud professor H. Koppe li kodumaale saabumiseni (veebruari 1920) täitis P. Põld ka rek tori kohustusi. 14. sept. 1920 määrati ta pedagoogikaproffessoriks. See oli ajaloolise tähtsusega sündmus: esmakordselt Tartu üli kooli ajaloos loodi iseseisev pedagoogika professuur. Siiaamaani õpetasid pedagoogikat kõrvalainena filosoofia või mõne muu ai ne õppejõud [2].

Pedagoogikaproffessorina tuli P. Põllul lahendada kaks oluli se tähtsusega ülesannet: kujundada pedagoogika kui teadusliku eriala õpetamise süsteem ülikoolis ja välja töötada keskkooli-õpetajate ettevalmistamise kord.

Ta jäi kuni surmani ainsaks koosseisuliseks pedagoogika-õpetajaks ülikoolis, juhtides ühtlasi ülikooli juures asuvat didaktilis-metoodilist seminari. Õppetöös pani ta suurt rõhku üliõpilastes uurimisvaimu ja uurimisoskuse kujundamisele. In-

tensiivse õppetöö kõrval valmisid tal kahe monograafia käsikirjad, mis ilmusid trüki postuumselt: “Üldine kasvatusõpetus” (J. Torgi toimetusel 1932. a.) ja “Eesti kooli ajalugu” (H. Kruusi toimetusel 1933. a.).

1. septembril 1930 lõppes 52-aastase P. Põllu elutee. Tema põrm puhkab Tartu Pauluse kalmistul.

P. Põllu pedagoogilised vaated

Kasvatuse eesmärk. Kasvatus on P. Põllu määratluse kohaselt “teadlik, meelega mõjuavaldus täiskasvanud inimese poolt lapse, kasvava inimese peale mingis soovitavas sihis”. Ei tule ühekülgsest taotleda paljude teadmiste omandamist, vaid juhtida laps osasaamisele kultuuriväärtustest; lapses tuleb äratada sügavat huvi sisemisest tarvidusest aetuna ihaldada ja otsida neid väärtusi ja neid oma isiklikus elus teostada (Postimees, 1924, nr. 160). Ülimaks väärtuseks peab ta usulisi väärtusi, mis annavad julgust, kindlust ja teadmist, et elu maksab elada, et tal on tähendust. “Religioon tõstab inimest uude kõrgemasse ilma, mis teoreetilise mõtlemise ja kunstilise vaatlemise kõrval täiesti iseseisev on, milles oma loogika, oma tõemõiste, oma iseäraline põhjuste ja tagajärgede vahekord valitseb” (Postimees, 1928, nr. 77).

Kõiki kasvatuslikke püüdlusi peab ühendama tugeva iseloomu kasvatamine, mis eeldab, et kasvataja teaks, mille poole püüda. “Ei ole mõeldav noorsoo kasvatus ... kindla vahetegemiseta selles, mis meid alla kisub ja mis tõstab. Sest kui puudub selge teadmine sihtidest, s.o. väärtustest, mida püüda, siis puudub ka iseloomu kujundamisel selgroog ja kasvatus jääb tagajärjetuks” (Postimees, 1928, nr. 79).

P. Põld vaidles korduvalt reformpedagoogika (tol ajal “vabakasvatuseks” nimetatud) teooria vastu, et kasvatus siht pidavat lapsest endast välja kasvama ja kasvataja peab “tummas aukartuses ootama lapsehinge ilmutusi”. Kasvatus, millelt nõutakse, et ta laseb last areneda vastavalt ta loomulikele tungidele, jätab lapse temas peituvate tungjõudude mängukanniks, neid teadlikult suunamata. Neid mõtteid arendas P. Põld eriti 1928. aastal Virumaa õpetajate päeval peetud ettekandes, milles põhilisena kõlas tõdemus, et “meie aja kasvatus on ummikus nii praktiliselt kui ka teoreetiliselt”. A. Koort on P. Põllu avaldamata paberitest

leidnud selle kohta veelgi lisa. “Kas võib moodsas pedagoogikas ülepea kasvataja vastutusest rääkida, kui kõik kujuneb lapse järele? Mille eest vastutatakse, kui ei ole ideaali, kui puudub siht, millele last juhtida ... Elu ehtsaid nõudmisi ja inimlikku vabadust peab täiskasvanute poolt äratatama, nad ei kasva mitte lapsest enesest välja” [5, lk. 577].

Kasvatuse tegurid. “Kust peavad noored vastust leidma oma kahtlustele, kust otsima toetuspunkte, kui nad küsivad elumõtte järele ja oma eluplaani loomisele asuvad?” (Postimees, 1928, nr. 9). P. Põllu vastus on kindel: kooli hingeks on õpetaja. Ta nõuab korduvalt, et parandataks õpetajate ettevalmistust, nende majanduslikku olukorda ja sotsiaalset seisundit. Selles suunas töötab ta koos organiseeritud õpetajaskonnaga — Eesti Õpetajate Liiduga, esinedes korduvalt õpetajate päevadel, kongressidel ja avaldades kirjutisi ajakirjas “Kasvatus”.

P. Põllu veendumuse kohaselt peab kogu rahvas, eriti perekond, kasvatuses osa võtma ja õpetajat toetama. Perekonnakasvatases nägi ta suuri puudusi, eriti harmoonia puudumises ja isade väheses huvis laste kasvatamise vastu. Kooli direktoriks olles korraldas ta süstemaatiliselt lastevanemate õhtuid ja rakendas lastevanemate abi kooli üritustele. Ta kutsus ühiskonda üles võitlema negatiivsete nähtuste vastu, mis noorsoo kasvatamist raskendavad, nagu joomine, sopakirjandus, sobimatud filmid jne. Et õpilaste sotsiaalsed huvid ja kalduvused koolis rahuldatus saaksid, selleks on vaja neid endid rakendada kooli siseelu korraldamisele, nagu seda võimaldab õpilaste omavalitsus.

Hariduse korraldus. Hariduspoliitika küsimustes oli P. Põld esialgu üsna demokraatlikel seisukohtadel. 1921. aastal kirjutas ta: “Ei tohi haridus mitte enam üksikute ühiskondliselt eesõigustatud klasside monopoliks olla, ta peab kättesaadavaks tehtama kõikidele rahva lastele. Selleks peab haridus kõigil astmetel maksuta olema ... Me tahame jõuda korrale, kus pole isandaid ega orje, kus valitseb üheõiguslus, kus ainult töö, viljakas ja kasulik töö on see, mis meid edasi viib” [7]. Ajapikku loobus ta oma esialgsest demokratismist ja soostus oma erakonna suhteliselt konservatiivse hariduspoliitikaga.

Praeguste haridusalaste ümberkorralduste ajal on üsna huvitav tutvuda tema seisukohtadega umbes 60 aastat tagasi.

Algkool olgu kõikidele lastele ühine ja kohustuslik, soovitav kaheastmeline: 4 + 2 klassi. Algkoolile järgnegu kas 2-aastane täienduskool (nendele lastele, kes mujale edasi õppima ei lähe) või 2–3-aastane kutsekool. Algkool olgu elulähedane, seotud kodukoha elu ja loodusega. Teisel astmel võiks õppetöö olla mõnevõrra diferentseeritud: ühed õppigu rohkem käsitööd, kodundust, agrotehnikat, aga need, kes tahavad õpinguid keskkoolis jätkata, õppigu võõrkeelt. Üleminekul algkoolist keskkooli pooldas P. Põld andekusest lähtuvat selektsiooni.

Keskkool olgu kaheastmeline: 2 + 4 klassi. Õppetöö tuleks diferentseerida nii, et vähemalt 1/3 õppematerjali oleks õpilastel valitav. Omaaegsele 5-klassilisele keskkoolile, mis püüdis ette valmistada kõrgkooliks ja ühtlasi anda kutseharidust, heitis ta ette ülekoormatust; kutseharidus tulevat anda omaette koolides. Võõrkeeli ei tulevat õpetada enne 5. õppeaastat. Majanduslikel ja pedagoogilistel kaalutlustel pooldas ta ühiskooli poistele ja tütarlastele. Kõrgkooli võetagu vastu range selektsiooniga. Ta polnud rahul, et vasakpoolsete erakondade surve võttis Riigikogu ülikooli seadusesse paragrahvi, mis andis kõikidele keskkooli lõpetanutele õiguse ilma eksamiteta kõrgkooli astuda.

Koolide juhtimises pooldas P. Põld detsentralisatsiooni. Riik ei tohtivat koolide üle ainuvalitsejaks olla. J. Fr. Herbartist lähtudes arvas ta 1909. hariduspäeval peetud ettekandes, et kõik valla või linna täiskasvanud kodanikud peaksid moodustama “koolikogukonna”, kelle liikmed oma maksudega kooli ülal peaksid ja oma esindajate kaudu seda valitseksid (kaasa arvatud õpetajate valimine). Hiljem ta loobus sellest utoopilisest plaanist, kuid kooli demokraatliku juhtimise põhimõttele jäi ta ikka ustavaks.

Erilist tähelepanu omistas P. Põld naisharidusele, mitte ainult sellepärast, et ta oli kümmekond aastat tütarlastekooli direktor, vaid veel enam põhjusel, et omistas naisele ühiskonnas eriti tähtsa koha. Lähemalt käsitles ta seda küsimust emadepäeva brošüüris “Emast kui suurest kultuuriloojast”. Ta soovitas, et naistele avataks kõik kultuuri varasalved, kuid ei lastaks seejuures kaduma minna emalikkust, naiselikkust. Tütarlastele tuleks koolides tingimata õpetada kodundust, käsitööd, laste kasvatamist.

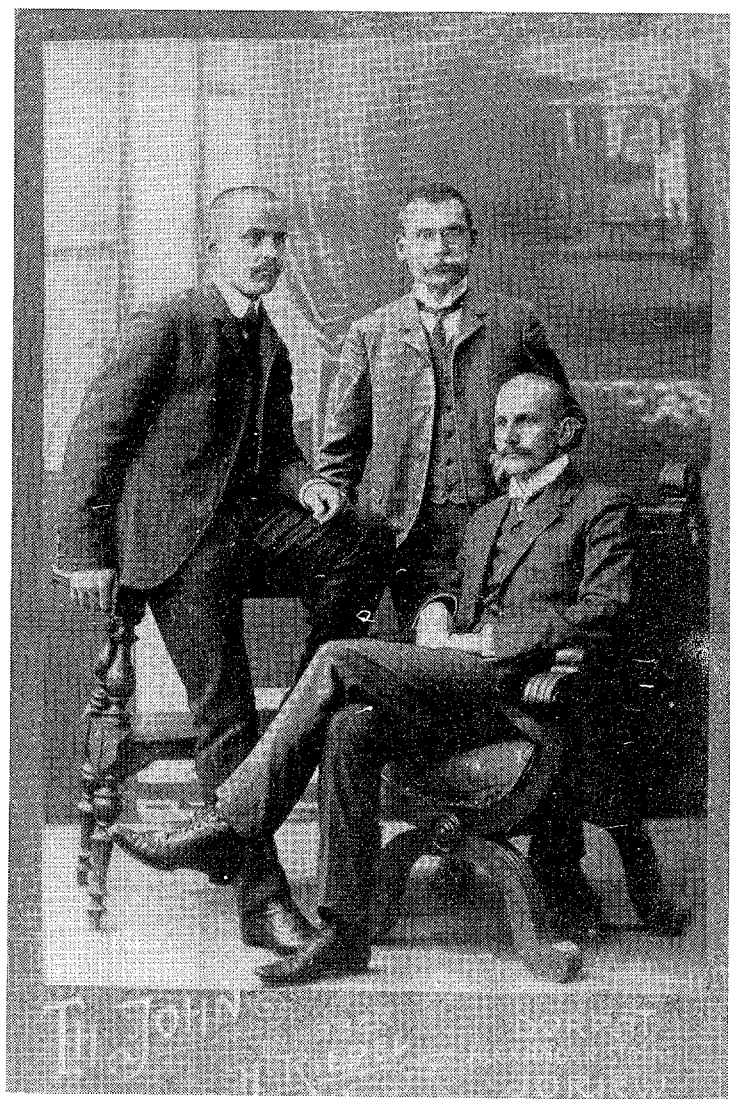
Eesti pedagoogilise mõtte arendamisel kuulub P. Põllule juhtiv osa. Ta püüdis oma ajastu eesrindlikke pedagoogilisi ideid juurutada eesti ühiskonda. Jätkates rahvusliku ärkamisajastu, eriti J. Hurda rajatud traditsioone, arendas ta eesti rahvuslikku pedagoogikat ja emakeelse kooli ideed. Ta vabastas eesti pedagoogilise mõtte tardumusest, millesse see pärast möödunud sajandi venestusreforme oli sattunud. Sellega on hästi kooskõlas tema isikliku teadusliku uurimistöö põhisuund — eesti kooli ajaloo süstemaatiline uurimine. Muidugi ei saa ajalugu vaikida ka tema teenetest eesti rahvusliku ülikooli rajamisel.

KIRJANDUS

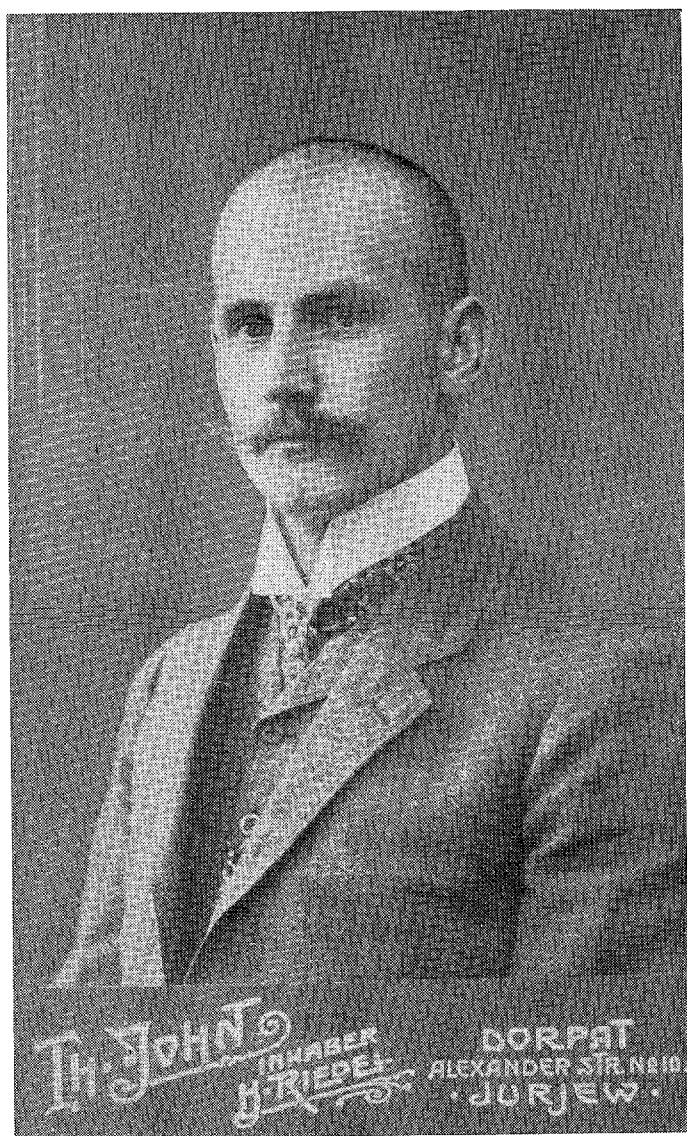
1. **A. Elango.** Prof. Peeter Põld pedagoogina. *Kasvatus*, 1930, nr. 8, lk. 361–364.
2. **A. Elango.** Peeter Põld esimese pedagoogikaproffessorina Tartu ülikoolis. Humanitaarteaduste arengust Tartu ülikoolis. Tartu ülikooli ajaloo küsimusi X. Tartu, 1981, lk. 165–171.
3. **A. Elango, H. Muoni.** Pedagoogika õpetamine ja õpetajate ettevalmistamine Tartu ülikoolis. *Nõukogude Kool*, 1982, nr. 9, lk. 13–17.
4. **H. Harro.** Ülevaade Eesti pedagoogilisest ajakirjandusest 1917–1940. *Nõukogude Kool*, 1988, nr. 4, lk. 48–51.
5. **A. Koort.** Prof. Peeter Põld pedagoogina. *Eesti Kirjandus*, 1930, nr. 12, lk. 561–582.
6. **P. Põld.** Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi Tütarlaste Keskkool 1906–1916. Tartu, 1916.
7. **P. Põld.** Mispärast ja mis sihis tuleb meil kutseharidust anda. *Postimees*, 1921, nr. 212.
8. EAA, f. 2100, n. 2, s. 902.
9. **A. Ruubas.** Peeter Põllu elu ja pedagoogiline tegevus: Diplomitöö (juhendaja A. Elango). Tartu, 1963.

Peale ülalloeetletu on läbi vaadatud sadakond P. Põllu artiklit ajalehes "Postimees" 1906–1929 ja mitmetes koguteostes.

Ilmunud ajakirjas *Nõukogude kool*, 1989, nr. 5, lk. 44–48.

Vasakult: *stud. jur.* Peeter Reisik, *stud. med.* Aadu Lüüs,
cand. theol. Peeter Pöld (27. mail 1907).

Peeter Põld (1908).

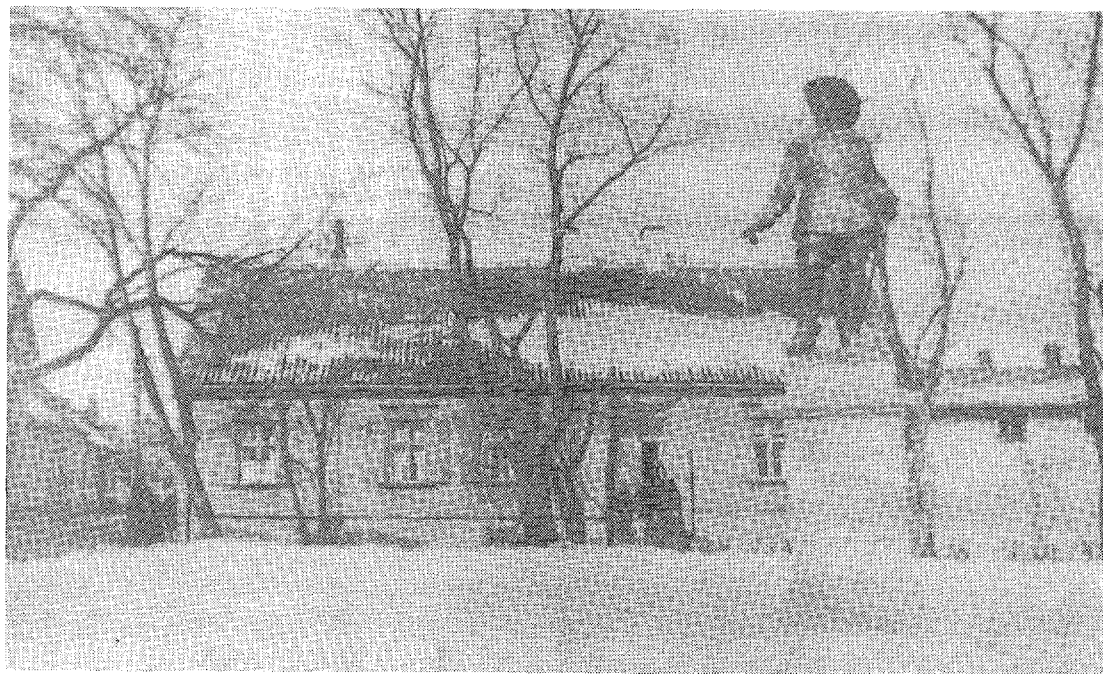

Helmi ja Peeter Põld (~1908).

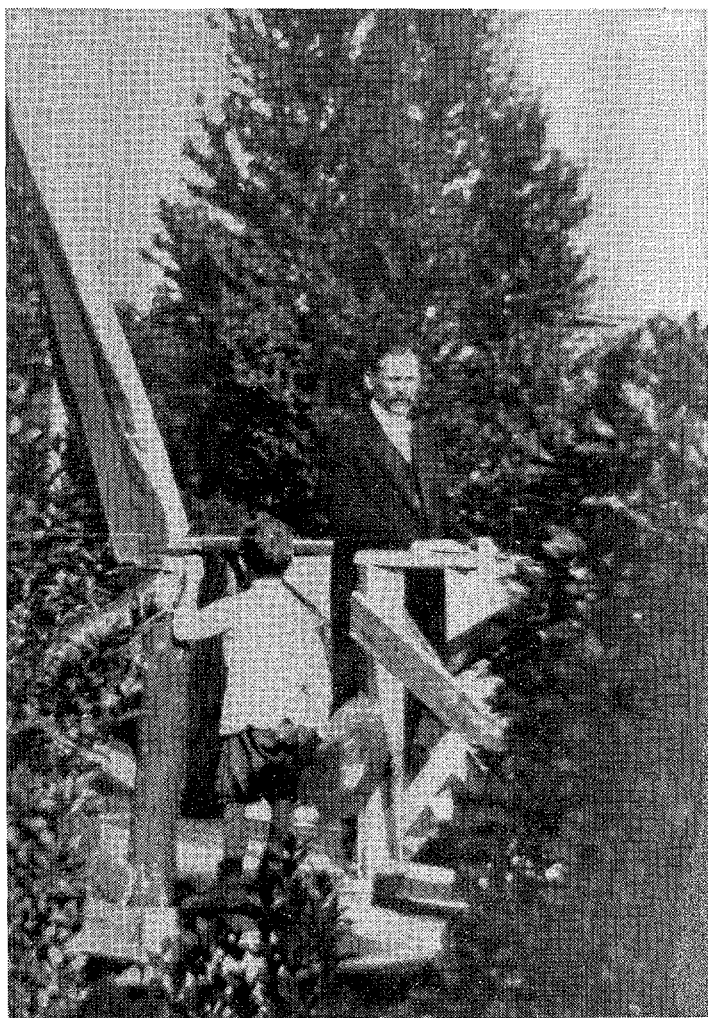

Puru koolijuhataja perekond (~1912)

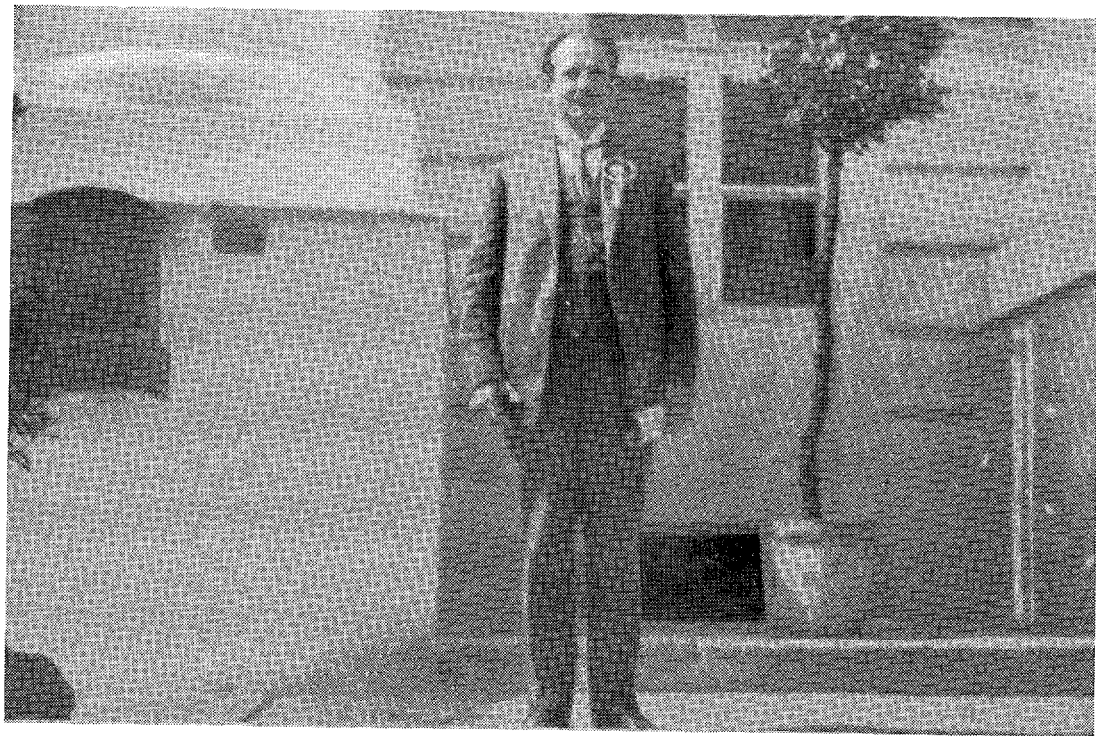
Keskel koolijuhataja Peeter Põld, tema ees keskel istub abikaasa Julie, taga paremal minia Helmi, poeg Peeter, tütar Anna, viimase abikaasa A. Malvet (Mahlstein), paremal istub tütar Helene Emilie, vasakul istub tütar Marta, tütar Hedvig, emast paremal tütar Margarete (koeraga). Tagareas (vasakult) istub Engelhart, seisavad poeg Reinhold, minia Selma, poeg Harald, poeg Aleksander.

Peeter Põllu elukoht Tartus Munga tänaval.

Peeter Põld kõneleb Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi
Tütarlaste Gümnaasiumi (ENKS TG) nurgakivi panemisel (1914).

Peeter Põld Tartu Ülikooli peahoone ees.

Helmi ja Peeter Põllu kümme last 1928. a.

Taga vasakult: Mai Mirjam (1923), Agu (1909–1966), Toomas Jeremias (1920); ees: Anne Reet (1918–1994), Helene Rutt (1925), Imbi Kersti (1927, õe süles), Mari Liis (1917–1930), Hele Mai (1911–1930), Lehti Kai (1912), Ester Marta (1921–1970). 11. laps, poeg Peeter Amos (1915–1916) suri varakult.

PEETER PÕLD JA TEMA AJASTUD

Hillar Palamets

Aeg, millal Peeter Põld võttis osa Eesti avalikust elust, algas tema kui noore üliõpilase astumisega Tartu Ülikooli usuteaduskonda 1898. aasta sügisel ja lõppes samas linnas 1930. a. varasügisel nüüd juba professor Peeter Põllu surmaga. See teeb kokku 32 aastat, pisut vähem kui kolmandiku sajandist. Aastate järgi mitte just palju, kuid see-eest selgesti kolme erinevasse perioodi jagunev aeg, mistõttu meil on põhjust rääkida mitte Peeter Põllu ajastust, vaid ajastutest.

Esimene neist ajastutest, aastast 1898 kuni aastani 1917, oli ühtse ja jagamatu, keisrit, õigeusku ja impeeriumi esindava Tsaari-Venemaa aeg, mille kohta on ilmekalt kirjutanud Peeter Põllu kaasaegne, ülikooli, teaduskonna ja üliõpilasseltsi kaasvõitleja Jaan Lattik: "Selle sajandi algul ma lõpetasin Tartu kroonugümnaasiumi .. Vene riik püsis tol ajal kõvasti oma kohal ja Vene võim tundus olevat läbi ja lõhki kindel, et ära katsu paigalt liigutada. Veel ei olnud näha neid jõude kusagil avalikult tegutsemas, kes juba paari-kolme aasta pärast panid oma mässulise käe mehise riigi vormi ja korra külge, et muudkui tõukame maha ja paiskame põrmu. [- - -]

Oli meid lõppklassis 24 õpilast. Venelasi 3, sakslasi 3, lätlasi 2, 1 juut, 1 poolakas ja 14 eestlast .. Poolakas lükkas teise poisi ahju juurest ära, et las ma soojendan ennast, niikuinii tuleb mul minna Siberisse ja seal on külm" [1].

Selle aja üks peamisi märke oli, et eestlane hindas kooli-haridust. Jõukam eestlane saatis oma poja ka venekeelsesesse keskkooli, et ta õpiks seal ja saaks hiljem parema elu ja puhtama töö peale, kui see oli olnud isal ja vanaisal. 20. sajandi esimesel aastakümnel muutus eesti üliõpilaste arv teistest rahvustest

Tartu tudengite hulgas juba märgatavalt suureks ja nende tegevus, eelkõige Eesti Üliõpilaste Seltsi raamides, kuhu ka Peeter Põld kuulus, järjest aktiivsemaks. Tõusev eesti intelligents andis endast märku ja Peeter Põld ei jäänud sellest kõrvale.

Vaadeldava perioodi teine ajamärk oli eestlaste tegutsemine omakeelses ajakirjanduses, mis oli tol ajal ju peaaegu et ainus legaalne võimalus osa võtta poliitilisest elust. Veel üliõpilasena töötas Peeter Põld aastatel 1905–1906 Tartu “Postimehe” toimetuses, kus temast sai Jaan Tõnissoni kaastööline ja põhimõtete toetaja. Tõnisson saadab Põllu Tallinna sealse tartumeelse päevalehe “Sõna” peatoimetajaks. Selle lühemat aega ilmunud ajalehe vastutav toimetaja ja väljaandja, koolimees Märt Raud iseloomustab oma tolleaegset kolleegi Peeter Põldu järgmiselt: “Põld oli hea ajakirjanik, kuid ta oli publitsist nagu Tõnissongi, mitte aga žurnalist, nagu seda vajas Tallinn. Tema alaks olid juhtkirjad ja poliitiline misjonitöö, uudistest ta ei hoolinud ja kõmulisi kirjutusi ta ei sallinud. Temaga oli tore koos töötada. See oli armas ja hea seltsimees, alati rõõmus ja päikesepaisteline. Ta armastas filosoferida, kuid ta filosoofia oli eluline. Unustamatuks jäävad need õhtud, mil me pärast toimetustööd ahju paistel istusime ja vestlesime ja kus Põld oma vaateid elule arendas” [2].

Mõne kuu pärast lõpetab “Sõna” ilmumise ja mõlemad noored mehed on tagasi Tartus “Postimehe” toimetuses, kus Jaan Tõnisson nimetas Põldu “oma päikesepaisteks”. Märt Raua sõnade järgi meenutas toimetust suurperet, kus pereisana valitses Tõnisson. Kui oli juhtunud mõni äpardus, käratas ta peale, aga ei irisenud ega kandnud viha, ei “venitanud pahandust nagu kummipaela”, nii nagu seda tegi mõni Tallinna ajalehetoimetaja.

Vasturääkimist Tõnisson ei sallinud. “Pidid vaikima ka siis, kui teadsid, et sul on õigus. Ainukesed, kelle peale Tõnisson ei käratanud, olid Põld ja Jürgenstein. Põllule oli lausa võimatu pahane olla” [3].

Kuid Põld ei jää ajakirjanduslikule alale, kuigi tal on sellekski tööks head eeldused. Ta valib pedagoogilise ala, on 1908. a. Sakamaal ja Šveitsis tutvumas sealsete kooliolude ja pedagoogiliste ideedega, et tagasi tülles asuda õpetajana ja mõni aeg hiljem juba juhatajana tööle esimeses eestikeelses keskkoolis — Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi Tütarlastekoolis, mis Peeter Põllu käe all

kujuneb täielikuks gümnaasiumiks. Ja seda tsarismi venestamis- ja tagurluspoliitikale vaatamata.

1917. aasta kevadtalvel, kui varises kokku tsaarirežiim, saabus uus ajastu — revolutsioonide, sõdade ja sisevõitluste aeg, lootuste, kahtluste ja otsingute aeg. See kestab küll vaid kolm aastat, toob aga kaasa olulisi muudatusi kogu rahva elus.

Peeter Põld, parimas elu- ja tööjõus 40-aastane mees, võtab kogu oma jõu ja oskustega osa uue kooli ja koolipoliitika kujundamisest. 1917. a. suvel saab temast äsjaasutatud Eesti Kooliõpetajate Keskliidu juhataja. Põllu algatusel hakkab ilmuma kuu- kiri “Kasvatus ja Haridus”, mida ta ka toimetab. 1917. a. juulist novembrini on Põld Eesti Maavalitsuse haridusosakonna juhataja ametikohal. Ja kui 24. veebruaril 1918. a. kuulutatakse välja iseseisev Eesti Vabariik, saab Peeter Põllust esimene Eesti haridusminister.

Tõsi — selles ametis saab ta olla õige lühikest aega: 1918. a. hilissügisel, pärast Saksa okupatsiooni kokkuvarisemist. Sama aasta lõpul nimetatakse Peeter Põld okupatsioonivõimudelt üle võetava Tartu Ülikooli ajutiseks kuraatoriks. Pea kogu 1919. aasta pühendab Põld eestikeelse ja eestimeelse Tartu ülikooli organiseerimisele — keerukale, raskele, samal ajal ka loovale ja lootusrikkale tööle, mis kannab häid vilju.

Põllu lähemaid kaastöölisi sellest ajast, ülikooli sekretär Karl Laagus kirjutas oma mälestustes: “Meenub aeg, kus me kogu küsimuse kallal kad. prof. Põlluga vaid “kahekesi” olime. Enne koosolekuid tulid asjad omavahel läbi arutada, nagu seda mujalgi tehtud ja tehakse. Raskemateks selles asjas olid ülikooli ilme, suuna ja õppejõudude küsimused” [4].

1919. a. suvel, kui oli moodustatud juba ülikooli valitsus ja asutud konkreetsete ülesannete lahendamisele, algas otse palavikuline rühkimine. “Alul peeti koosolekuid harvem, siis iga päev, viimaks tuli neid kaks korda päevas pidada. Enne ja pärast lõunat. Viimased kestsid tihti kuni hilja ööni või vaimudetunnini. [- -] Peale selle veel teaduskondade, majandus- ja muude komisjonide koosolekud ning istungid. Nii tuli ülikooli valitsuse liikmetel ja teistel töötada tihti 14 ja rohkem tundi ööpäevas” [5].

Lõpuks saabus ajalooline päev, 1. detsember 1919, mil siinsamas pidulikus saalis, kus meiegi praegu viibime, avati eestikeelne

Tartu Ülikool. Avas Eesti Vabariigi peaminister Jaan Tõnisson, pidukõne pidas kuraator Peeter Põld. Karl Laaguse sõnade järgi: “P. Põld analüüsis küsimust, kas Eestil, õigemini eestlastel, on juriidilist ja kõlblist õigust asuda avama seda ülikooli. Kas oleme säärasead, kes ei võiks asuda edendama seda, mis kvantitatiivselt kaalumata ja üksnes sisemise, mõõtmatu väärtuse järele hinnatav. Eitades seda jõudis kõneleja veenvale otsusele, et ülikooliga võtab eesti rahvas vastu ainult selle, mis kuningas Gustav Adolf talle 287 aasta eest asutanud ja pärandanud” [6].

Ja edasi juba Peeter Põllu enda pidulikud sõnad: “See ülikool, *universitas litterarum*, on teaduse vaimu asupaik. Ülikool on teaduste kodu, mis viib kargesse mõtlemise õhkkonda, teispoole hääd ja kurja, kus kogu probleem, mõtlemine ise oma olemuses neist probleemidest kõige raskem.” Laaguse iseloomustuse kohaselt oli kõne lepitav ja ühendav ka kõigile neile, kelle saatuse oli endistelt ametikohtadelt vallandanud. Ka teistest rahvustest õppejõud leidsid uues rahvuslikus ülikoolis rakendust ja tööd vastavalt oma erialale ja võimetele, kui nad ainult tahtsid eestlastega koos tulla ja koos olla.

Eesti ülikooli avamine ja kaks kuud hiljem sõlmitud Tartu rahu avasid uue ajastu. See oli noore Eesti Vabariigi riikliku, majandusliku ja kultuurilise ülesehitamise lootusrohke aeg 1920. aastatel, mil Peeter Põllu tegevus oli seotud eelkõige Tartu ülikooliga, Eesti kõrghariduse põhimõttelise uuendamisega.

Noor rahvusriik vajas 1920. aastatel rohkesti ülikooliharidusega spetsialiste. Polnud siis imeks panna, et üliõpilaste arv kasvas kiiresti, ületades peagi tsaariaja kõrgemadki näitajad. Kõrgpunkt saavutati 1926. a., mil Tartu ülikoolis õppis enam kui 4600 üliõpilast, neist 82% eestlased. Järjest lisandus noori ja võimekaid eestlastest õppejõude. Just 1920. aastatel kujunes *alma mater Tartuensis* tõeliselt rahvuslikuks ülikooliks.

Selle protsessi suunamisel ja elluviimisel kuulus Peeter Põlule väärikas osa. Kuus aastat oli ta kuraatori ametis, esindades vabariigi valitsust ülikoolis. Ta võttis osa ülikooli seaduse koostamisest ja rakendamisest. Kui 1925. a. lõpul kaotati selle seaduse alusel kuraatori amet, valiti Peeter Põld 1927. aasta kevadeni prorektori kohale. Samal aastal omistati talle teenete eest Tartu ülikooli audoktori nimetus.

Peeter Põllu tegevuse teine põhiliin 1920. aastatel seostus pedagoogika õppetooli moodustamise ja juhatamisega. Juba 1920. a. sügisel valiti ta pedagoogikaproffessoriks — esimeheks pedagoogikaproffessoriks Tartu ülikooli ajaloos üldse. Mõni aeg hiljem nimetati Põld õpetajaid ettevalmistava didaktilis-metoodilise seminari üldjuhatajaks. Oma uurimistega Eesti kooli ajaloost, kasvatustöö põhialustest ja usuõpetuse didaktikast saab temast Eesti pedagoogikateaduse üks alusepanijaid. Et koon-dada paremini akadeemilise haridusega pedagooge, pannakse Peeter Põllu algatusel 1930. a. alus Akadeemilisele Pedagoogika Seltsile, mille esimeseks esimeheks teda valitakse.

Põllu mitmekülgsest ühiskondlikust tegevusest tõstaksin esile talle eriti hingelähedast ala — karskusliikumist. 1928. a. valiti ta Eesti Karskusliidu esimeheks. Enne seda, 1926. a. suvel juhtis ta Tartus peetud XVIII ülemaailmse karskuskongressi korraldamist.

1920. aastate lõpul saabus Eesti seni küllalt kiiresse arengusse seisak. Algas ülemaailmne majanduskriis, mis peagi hakkas ahistama ka Eesti majandust ning pidurdama kultuurilist ülesehitustööd. Kõrgharidust nõudnud ametikohad olid täide-tud suhteliselt noore kaadriga. Vajadus haritlaste järele vähenes. Rahaline nappus sundis paljusid asutusi mõtlema koondamisele.

Selle kriisi süvenemist Peeter Põld enam ei näinud. Tema aeg sai otsa 1930. a. 1. septembril, just uue kooliaasta alguses. Tema peamised teadustööd nägid trükimusta ja maailmavalgust juba pärast autori surma.

KIRJANDUS

1. **J. Lattik.** Teekond läbi öö. Toronto, 1950, lk. 5–6.
2. **M. Raud.** Sulg ja raamat. Lund, 1962, lk. 180.
3. Samas, lk. 189.
4. **K. Laagus.** Eesti ülikooli rajamisest. Mälestusi Tartu ülikoolist 1900–1944. Tallinn, 1992, lk. 208.
5. Samas, lk. 213.
6. Samas, lk. 222.

PEETER PÕLD JA EESTI NOORSOO KASVATUSE SELTSI TÜTARLASTE GÜMNAASIUM

Valve Rehema

Sajandite jooksul oli eestlaste rahvuslik eneseteadvus alla surutud. Kuigi 17. sajandil olid loodud ka esimesed koolid eestlaste õpetamiseks, püüdsid baltisaksa mõisnikud eestlaste alavääristamiseks väita, et see rahvas pole võimeline muuks kui vaid kehaliseks tööks. Kooliharidust on neile vaja vaid ristiusu algmete tundmaõppimiseks, selle kaudu kristliku vagaduse kasvatamiseks.

Möödunud sajandi kuuekümnendatel aastatel tegid majanduslikud edusammud eestlastele võimalikuks ka parema hariduse omandamise. Baltlaste uus teooria, et nii väike rahvas ei suudagi ajaloos püsida, ta peab ühte sulama mõne suure (s.t. saksa) rahvaga, tõi koolidesse saksastamispüüu. Samal ajal taheti venekeelsetes riigikoolides eestlasi venestada [1, lk. 49].

Rahvusliku liikumise juhte J. Hurt pidas rahvuse säilitamise võimsaimaks teguriks emakeelset kooli — kui väikesel rahval pole eeldusi riiklikuks võimsuseks, siis piisab seda vaimukultuuriks ja haritud eluks. Oma ettekandes 1869. a. Tartu pedagoogilisel õhtul põhjendas ta emakeelse õpetuse vajadust: 1) ainult emakeelne õpetus suudab haarata õpilase vaimu ja südant, hoides seda oma rahvaga; 2) võõrkeeles õppimine pidurdab üldist arengut, õpitu ununeb kiiresti; 3) emakeelne kool harib ka rahva kirjavara [1, lk. 50]. J. Hurda koolisüsteemis on juba II astmes (kihelkonnakool) ette nähtud emakeelne eraldiõpetus poeg- ja tütarlastele.

Eesti Aleksandrikooli üritus ei täitnud rahva lootusi, sest sealgi valitses “ametlik keel ja käsi, võõras vaim ja siht, . . mis rahva

iseolemise õigust eitab ja riigi päärahvaga ühtesulamist nõuab,” nagu kirjutas Peeter Põld 1916. aastal oma kooli kümneaastase tegevuse aruandes [2, lk. 4]. Aleksandrikoolis jäi eesti keel vaid õppeaineks.

Eesti noor intelligents toibus venestamise esimesest hoobist kiiresti. Tõusis uuesti soov oma kooli saada. Ebaõnnestusid küll J. Hurda, Peeter Hellati ja Oskar Kallase reaalkooli idee rakedamine 1895. a. ning J. Tõnissoni katse 1901. a. ümber korraldada H. Treffneri erakooli vene õppekeelega eesti keskkooliks. Sama saatus tabas ka lätlaste üritusi. Sellest hoolimata jätkati visalt. 1905. a. revolutsioon tõi venestuses mõningaid piiranguid, valitus taipas, et rahvusliku vähemuse tahet ei saa täiesti ignoreerida. 19. aprillil 1906 andis Vene Riigiduma loa avada kohaliku õppekeelega erakoole.

Võimalust kasutades püüdsid baltisakslased avada siin kähku saksakeelseid koole, mõeldes eesti tütarlaste ümberahvastamisele [2, lk. 6]. See kiirustas eestlasi tegevusele. “Postimees” alustas emakeelse kooli propagandat. Jaan Tõnisson, Oskar Kallas ja Peeter Põld otsustasid kooli asutamiseks kasutada Bergmanni abiraha ja Karl Arraku testamendiga noorsoo kasvatamise otstarbeks määratud 20 000 rubla, mis oli sel ajal “kuulmata summa” [2, lk. 7].

Peeter Põld oli juba oma üliõpilasaastate lõpupoole seadnud endale eesmärgiks asutada emakeelne erakool Rakverre. Järgnenud poliitilised sündmused aga andsid võimaluse enamaks [3, lk. 31].

* * *

Eesti Üliõpilaste Seltsi koondunud eestimeelsed mehed Tõnisson, Kallas ja Põld otsustasid luua Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi, mille põhikiri valmis lõplikult 1906. a. kevadel ja kohe saadeti ka Riiga registreerimiseks. Kuna emakeelsel gümnaasiumil polnud lootat riigikooli õigusi, arvati õigemaks asutada kool tütarlastele, kelle vanemate silmis sel asjaolul tundus olevat vähem tähtsust. Teiseks peeti oluliseks just eesti emade kasvatamist, sest nendest sõltub uue põlvkonna mentaliteet enam kui isadest. Kahe kooli jaoks polnud jõudu, segakooli peeti sel ajal liiga radikaalseks uuenduseks [2, lk. 7]. 18. juunil 1906 kogunes palju rahvast Eesti Põllumeeste Seltsi avarasse näitusehoonesse, kus riigivoli-

kogu liige Jaan Tõnisson kõneles eesti kooli tähtsusest naiste kasvatamisel, viimase kursuse üliõpilane Peeter Põld põhjendas emakeelset kui ainsat loomulikku kooli ja gümnaasiumi ülemõpetaja Oskar Kallas esitas kooli eelarve kalkultatsiooni, õpikute hankimise probleemid jm. Kuulajate enamik kiitis kooli loomise mõtte heaks, kuigi leidus kahtlejaid eesti keele võimalustes õppekeelena, kardeti jõuka rahva eelistamist, soovitati alustada vaid algõpetusega.

Seltsi registreerimisel 30. juunil samal aastal käis P. Põld asutajate volinikuna Riias vabameelse õppekonna kuraatori Levšini jutul, kes andis kooli avamiseks parimaid lootusi. Tartus koostati juulikuus kooli põhikiri, kuid kuni selle kinnitamiseni nõutati luba III järgu kooli käimapanekuks [2, lk. 8]. Selle alusel hakati juba juulikuu lõpul vastu võtma õpilasi ettevalmistusklassi ja I klassi. Esimesed vastuvõtuksamid olid 19. augustil "Vanemuise" ruumides, paari nädala pärast ka kooli oma ruumides Jaani (praegu Ülikooli) t. 24. Õppetöö algas 1. septembril 48 eesti tütarlapsega. Seltsi abiesimehe Anton Jürgensteini avapalvuse järel kõneles koolijuhataja dr. Oskar Kallas kooli eesmärkidest ja tähtsusest. Oli sündinud esimene eestikeelne gümnaasium.

Peeter Põld lõpetas 1907. a. Tartu ülikooli teoloogiakandidaadi kraadiga. Talle pakuti võimalust valmistuda teoloogia professuuriks, kuid sisemine veendumus viis ta pedagoogikasse [3, lk. 32]. 1908. a. veebruaris sõitis ta Šveitsi ja Saksamaale, et tutvuda sealsete uute pedagoogiliste vooludega ja hankida isiklikult mõtteid juhtivatelt haridustegelastelt. Naasnud sama aasta sügisel, võttis Peeter Põld endale osa koolijuhataja ülesandeist, kuni aprillis 1909 kinnitati ametlikult koolijuhatajaks. Sellel kohal töötas ta kümme aastat.

Kooli õpilaste arv oli mõne aastaga kiiresti kasvanud, ulatudes üle 200. Selleks ajaks oli kool kolinud avaramatesse ruumidesse. Tiigi t. 74 oli lisaks viiele klassiruumile kasutada kaks väiksemat saali, üks laulu-, teine võimlemistundideks, ühtlasi jalutuspaigaks vahetundides. Aasta-aastalt üüriti klassiruumi juurde, nii et lõpuks oli kooli kasutada terve 3-korruseline majatiib. Ruumid olid soojad, kuid pimedavõitu ja vähese ventilatsiooniga. Õppetööd häiris kõige enam müra ja helide läbikostmine ühest klassist teise, eriti laulmise ja võimlemise tundidest [4, lk. 4]. P. Põld seadis eesmärgiks saada koolile oma maja. Kooli jaoks osteti 1908. a. Tähtvere mõisalt, 1910. a. veel dr. H. Koppelilt ja J. Tõnissonilt

ca 1 ha maad. 1912 kuulutas Soome arhitektide klubi välja koolimaja projekteerimiseks võistluse, kuid laekunud projektidest ei sobinud ükski. Lõpuks koostas arhitekt Georg Hellat projekti, mille alusel hakati 1914. a. juunis ehitama. Puhkenud Maailmasõjast hoolimata viidi ehitus samal sügisel katuse alla. Augustis 1915 kavatseti sisse kolida, kuid Moskvast saabumata detailide tõttu jäi ehitus pooleli. Oktoobris võeti aga ruumid Austria sõjavangide, hiljem Eesti sõjaväeosade majutamiseks. Alles Eesti Vabariigi ajal, pärast P. Põllu siirdumist ülikooli, võidi 1920. aastal kolida uude koolimajja Viljandi (praegu J. Tõnissoni) t. 3 [2, lk. 20–21].

Kooli juhtimisele asumisel lähtus Peeter Põld oma tööeksperimendist, seni omandatud pedagoogilistest põhimõtetest. Kõige olulisemaks kujunes õpilaste loomulik arendamine emakeelse õpetuse kaudu, tütarlastest oma rahva haritud naiste, emade kasvatamine. Selle kõrval pidas ta tähtsaks ajakohaste uuenduste rakendamist, mis arvestaks iga õpilase individuaalset loomust.

Muidugi ei olnud töötingimused nii head, et kavandatu realiseerimine oleks kulgenud kergelt. Suurimat rõõmu valmistas emakeelse õppimise võimalus nii õpilastele, nende vanematele kui õpetajatele. Side kodudega kujunes tihedaks, õppeainete omandamine läks ladusalt. Emakeeles suutsid õpetajad läheneda tüdrukute tundmustele, kujundada nende tahtemoadusi. Keel lõi põlvkondade vahele usaldusliku vahekorra, ühise püüdluse oma rahva kultuurieesmärkide poole.

Raskusi valmistas eesti pedagoogikateaduse puudumine. Kui enne venestamise algust oli pedagoogiline mõte küll liikuma hakanud, siis oli see “päärikumneaastase põua käes ära kuivanud ...” [2, lk. 24]. Kooli loojatel oli mingi kujutus teha kõike teisiti ja paremini kui enne, aga selgust veel ei olnud. Ka eesti ühiskond oli alles kujunemisjärgus ega suutnud oma soove kooli eesmärkidena formuleerida. “Ei saa kool seltskonda, uut põlve luua, vaid enne peab ühiskond kooli looma, mille abil ta ennast edasi istutab, oma soovitavat olemist jätkab,” kirjutas P. Põld 1916 kooli X aastapäeva ülevaates [2, lk. 24]. Ka kammitstes uute pedagoogiliste põhimõtete rakendamist veel sügavalt juurdunud ametliku kooliseaduse ja -korralduse arvestamise vajadus. Esiteks olid pedagoogid ise saanud “kroonuliku” hariduse, teiseks pidi kooli põhikiri arvestama ametlikke õppeainete, õpetamise eesmärkide ja programmide nõudeid. Isegi õpikud olid kohus-

tuslikud. Muidugi oli igal sammul vaja arvestada koolivalitsuse ülemate nõudeid.

Omaette probleemiks kujunes materiaalne olukord. Rahaliseks sissetulekuks oli põhiliselt õppemaks, mistõttu oli vajalik võimalikult arvukas maksujõuline õpilaskontingent. Siiski pidid mõned õpilased kehvuse tõttu koolist loobuma. Piiratud rahalised võimalused tingisid väga erinevas vanuses õpilaste vastuvõtmise ja klassidesse ühendamise, mis muidugi tõi kaasa raskused õpilastele esitatavate nõudmiste ühtlustamisel. Raha saadi ka annetustena ning korjandustega ja ENKS-lt 3000–5000 rbl. aastas. Riigilt ega omavalitsustelt ei tohtinud abi küsida. Õpetajatele püüti siiski kindlustada enamvähem normaalne palk.

Kõigist raskustest hoolimata jäi kool püsima, lõpetajad olid suutelised sooritama ka lõpueksamid kroonugümnaasiumi VII klassi ulatuses, enamasti heade tulemustega. Suurem osa lõpetanuid tegi seda Peterburis, kus neisse suhtuti erapooletumalt, humansemalt [3, lk. 100]. Kasutuse leidsid mitmed pedagoogilised uuendusvõtted, kuid P. Põllule iseloomuliku kasvatuses eesmärgistamisega. Eesmärgita kasvatus jääb jõuetuks, vähe tulemusi andvaks [5, lk. 78]. P. Põld arvas, et kui kasvatuses eesmärgid kujuneksid vaid lapse tahte järgi, ei saaks nõuda kasvatajalt vastutust. Olles ise sügavalt usklik inimene, asetas P. Põld lapse suunamisel esikohale religioossed väärtused [5, lk. 10]. Juba algklassides äratati laste huvi ümbritseva elu vastu, vaadeldi asju ja nähtusi, avaldati oma mõtteid ja tundeid jutus, joonistamises, voolimises, dramatiseeringus, laulus, mängudes [2, lk. 28]. III ettevalmistusklassist alates laienes kodulugu kodumaatundmisele, korraldati õppekäike ja katseid, ka matemaatikas konkretiseeriti arve mõõtmisega ja graafilise kujutamisele. Kasvatusküsimustes tõstis P. Põld esile indiviidi vastutust enese ja ühiskonna ees, vabanemist orjalikust eestkostest ja hoolitsuse ootamisest, tugeva enesedistsipliini kujundamist. Sellega taotles ta tõelise distsipliini saavutamist, kasutamata karistamist.

Õppetöö korraldamisel pidas P. Põld oma ajast etteulatuvalt vajalikuks õppeainete valimise võimalust, eriti vanemates klassides. See tõstaks huvi õppimise vastu ja muudaks õppimisprotsessi meeldivaks. Ta kritiseeris programmide ülepaisutamist teoreetilise materjaliga, eelistades praktiliste oskuste kujundamist. Sealjuures pööras ta tähelepanu ka kutseharidusele, mis Eestis tolle-

aegsetes oludes peaaegu puudus [3, lk. 32]. Õpetaja ülesandeks pidi olema oma ainega õpilastes huvi äratamine ka iseseisva uurimise ja eneseharimise vastu. Iga õpetaja, eriti klassijuhataja, pidi hästi tundma õppima iga õpilast, et talle individuaalselt läheneda, luua perekondlikke kontakte.

Õpetajaskond oli kooli eksisteerimise esimestel aastatel kaunis püsiv. Hoolimata pensioni- ja haiguskindlustuse puudumisest ning riigikoolide õpetajate veidi kõrgemast palgast, jäid pedagoogid P. Põllu arvates kooli just patriotismi ja idealismi tõttu. See kujundas erinevate vaadetega inimeste ühistele eesmärkidele suunatud tegevuse ja kollektiivsustunde, mis sidus neid kooliga [2, lk. 15]. Ka Eesti Noorsoo Kasvatuse Selts usaldas pedagoogilist kollektiivi, ei surunud peale oma tahet, arvestades kooli soove ja ettevõtmisi. Majandusküsimusi otsustasid eestseisus ja kuratoorium, millesse seltsi ja lastevanemate esindajate kõrval kuulusid ka koolijuhatajad ja kaks õpetajat. Pedagoogilise töö küsimused jäid vaid õppenõukogu kompetentsi.

Peeter Põllu koolijuhatajaks oleku ajal olid tema abideks (inspektrissideks) Antonie Epler (1906–1910), Linda Nigol (1910–1913), lühikest aega Rosalie Villmann ja Elisabet Luiga (alates aastast 1913). Õpetajaskonna komplekteerimisel pööras P. Põld tähelepanu nii inimese eruditsioonile, erialateadmistele, pedagoogivõimetele kui ka tahtele kaasa aidata eesti haritud naiste kasvatamisele. Nii töötasid koolis emakeeleõpetajana Mihkel Kampmann ja Villem Grünthal-Ridala, matemaatikuna Jaan Sarv (ja Hans Valk), saksa keelt õpetasid Paula Koppel ja Elisabet Luiga, vene keelt Sinaida Dormidontova, ajalugu Emma Asson, loodustugu Harald Laksberg ja Artur Bach, joonistamist kunstnikud Kristjan Raud ja Rudolf Lepik, võimlemist Helmi Põld ja Aino Hyppönen, usuõpetust Jaan Varik ja Peeter Põld, kreekakatolikuusulistele preestrid Nikolai Bežanitski ja Michail Bleive, pedagoogikat H. Laksberg ja P. Põld. Peaaegu kõik nad on saanud eesti pedagoogika ajaloos tuntud nimedeks.

Kool alustas 1906. a. 1. septembril tööd 48 õpilasega, kes kevadeks jõudsid II klassi. Juba järgmisel sügisel lisandusid I ettevalmistusklass ja paralleelklassid nii I kui II klassile, sest õpilasi oli juba 159. Ka järgnevatel aastatel avati paralleelklasse, 1910 isegi kolmas ettevalmistusklass, kuhu võeti 7-aastasi tüdrukuid, kelle õpetamisel kasutati moodsat töökooli metoodikat. Maikuus 1913 lõpetas VII klassi I lend. Lõpetanutele avati haridusministri

loal samast sügisest alates täiendusklass neile, kes õiguste omandamiseks valmistusid naisgümnaasiumi VII klassi riigieksamiteks [2, lk. 10].

Esimestel tööaastatel oli õppemaks teiste koolidega võrreldes küllaltki odav (15–20 rbl. semester). Järgnevatel aastatel seda küll veidi tõsteti, kuid lapsevanematele jäi see siiski soodsaimaks võimaluseks. Kooli võisid astuda ka tavalisest veidi vanemad tüdrukud, mis omakorda soodustas õpilaste arvu tõusu. Ja loomulikult oli suurele osale vanematest oluline harukordne võimalus anda oma lapsele emakeelne haridus. Õpilaste arv tõusis pidevalt, kuni 1912. a. oli neid 389. Järgnevatel aastatel aga lahkus koolist õpilasi rohkem, kui uusi juurde tuli. Põhjuseks pidas P. Põld ise ikaldusaastat (1913), uut õppemaksu tõusu ja emakeelse kooli uudsuse taandumist [2, lk. 12]. Teiselt poolt andis õpilaste vähenemine klassides positiivse tulemuse: õppeedukus paranes. Sõjaraskustest hoolimata hakkas õpilaste arv siiski tõusma: 11. tegevusaastal oli see 425 [2, lk. 13].

Enamik õpilasi oli Tartust ja selle ümbrusest (esimestel aastatel üle 80%, Lõuna-Eestist tuli *ca* 15% ja Põhja-Eestist ning väljastpoolt Eestimaad *ca* 5%). Sotsiaalselt koosseisult oli enamik õpilasi talunike, väikekaupmeeste ja käsitööliste peredest (60–70%), tööliste ja teenistujate hulgast pärines *ca* 10%, keskmise sissetulekuga (majaomanikud, haritlased) kodudest 10–20%, jõukamate vanemate (mõisnikud, töösturid, suurärimehed, arstid) lapsi oli 5–10%. Seega ei pidanud paika etteheited, nagu oleks kool loodud vaid rikka rahva lastele.

Koolijuhatajana töötamise ajal oli P. Põld kooli ideoloogia kandjaks, eesti hariduse aluste ja sihtide otsijaks. Et noori suunata rahvuslusele ja kõrgele eetilisele elus, pidas ta vajalikuks kõigi pedagoogide isiklikku eeskujut. “Vaevalt on hilisematel generatsioonidel võimalik kujutleda seda vaimu ja ühtekuuluvustunnet, mis valitses tolleaegses koolis,” kirjutab vilistlane Liis Juske [3, lk. 108]. Talutarest tulnud tüdrukuid kasvatati järjekindla ja kaugemale tulevikku suunatud eesmärgiga, et eesti haritud kodus valitseks rahvuslik vaim. Peeter Põld on õpilaste mälestustes kajastunud heatahtliku, rahuliku, õiglase, usaldava, autoriteetse, kodumaa hüvanguks tööle andunud suure isiksusena [3, lk. 108]. Vilistlased meenutavad uhkustundega, et kooli hakati peagi kutsuma “Põllu kooliks” ja õpilasi “põllulilledeks” [4, lk. 17]. Paljudes meenutustes rõhutatakse ka P. Põllu võluv me-

helikku välimust ja ilusat lauluhäält, mida võidi kuulda nii koolis klassiohtutel kui ka koos koolijuhatajaga seltskonnas viibides. Nimelt tutvustas Põld vanemate klasside tüdrukutele seltskonnas käitumist ja vestlemist neid EÜS-i või muude seltside koosviibimistele kaasa kutsudes, nagu on meenutanud I lennu vilistlane Alide Volmer-Tamm. Koosviibijate palvel olevat P. Põld oma ilusa häälega meelsasti laulnud kas “Tule koju, armuke”, “Ma olen väikene postimees” või “Ei saa mitte vaiki olla”. Oma laulu saatis ta ise klaveril.

Torontos välja antud koguteoses kirjutas endine õpilane H. Mäelo-Pett 1976. a.: “Peeter Põllu isiksus, tema siiras ausameelsus, kelle sõnade ja tegude vahelt ialgi ei vilksatanud ebakõla, oli isiklikukski sümboliks rahvuslike ideede taustal. Noored, enamasti maalt pärit tütarlapsed olid nagu mustamullamaa, milles taimed lõid lopsakalt kasvama. Need noored kandsid rahvuslikku võitlusmeelsust ja vaimu ka suurtesse rahvahulkadesse, olles kaljukindlal veendumusel, et ainult eesti rahval on õigus oma põlise kodumaa pinnal teostada enesemääramist,” kirjutas Helmi Mäelo Torontos välja antud koguteoses [3, lk. 67].

KIRJANDUS

1. A. Elango. Jakob Hurt võitluses emakeelse rahvahariduse eest. Nõukogude Kool. 1987, nr. 1, lk. 48–51.
2. Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi Tütarlaste Keskkool 1906–1916. Tagasisivaade kümneaastase tegevuse pääle. Kokku seadnud Peeter Põld, koolijuhataja. Tartu, 1916.
3. Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi Tütarlaste Gümnaasium 1906–1944. L. Juske. Toronto, 1976.
4. Meenutusi meie koolist ja ajast. Salme Täev, kooli vilistlane. Käsikiri Tartu 2. Keskkooli muuseumis.
5. Pedagoogiline aastaraamat 1990. Tartu Ülikool, Eesti Akadeemiline Pedagoogika Selts. Tartu, 1991.

Peeter Põllu päeval Tartus 10. juunil 1993 peetud ettekanne.

PEETER PÕLD ESIMESE EESTIKEELSE PEDAGOOGIKAAJAKIRJA TOIMETAJANA

Halliki Harro

Arvan, et ei eksi palju, kui väidan, et ajakirjandus oli Peeter Põllu jaoks pigem poliitiliste ja valgustuslike eesmärkide saavutamise vahend kui eneseteostus ja leivateenistus. Võiks öelda: see, et Peeter Põllu taoline inimene üldse ajakirjaniku- (nov. 1905 – juuli 1906 ning 1907 “Postimees”) ja toimetajatööd (ajaleht “Sõna” 1906/07, ajakiri “Kasvatus ja Haridus” 1917) tegi, tuli tema kaasaja ajakirjanduse omapäras: valitses publitsistika, poliitiline juhtkiri oli ajalehes olulisem kui uudised.

Märt Raud iseloomustab oma memuaarides Peeter Põldu ajakirjaniku rollis: “Ta oli publitsist, nagu Tõnissoni, mitte aga žurnalist .. Tema alaks olid juhtkirjad ja poliitiline misjonitöö, uudistest ta ei hoolinud ja kõmulisi kirjutusi ta ei sallinud” [1]. Ja teisel: “... Kuid ta kannatas ühe puuduse all: ta ei tihanud kellelegi halba ega ebameeldivat ütelda ega kedagi kurvastada. Seepärast ei olnud ta õige koht ajalehetoimetuses, vaid koolis ...”

Kuigi ajakirjanikutöö jääb Peeter Põllu pedagoogika vallas tehtud elutöö varju, oli tema elus aeg, mil teda ajakirjanikuks tituleeriti: 1906. a. lõpus, 1907. a. alguses, Riigivolikogu kandidaadina Eesti Rahvameelse Eduerakonna poolt.

Sel ajal oli ta mainitud erakonna Tallinna ajalehe “Sõna” peatoimetaja.

Jaan Tõnisson asutas 1906. a. novembris “Sõna” parteipoliitilise võitluse eesmärgil ja saatis sel ajal “Postimehe” toimetuses töötanud Peeter Põllu Tallinna ajalehte toimetama. Peeter Põld kirjutas suure osa “Sõna” poliitilistest juhtkirjadest: kritiseeris vasakpoolsete, käremeelsete Tallinna poliitikute ideid maa, töö-

päeva pikkuse, sotsiaalsete reformide jm. tollal teravates küsimustes ning tegi seda tolle aja kohaselt üpris teravas toonis. Kui “Sõna” 1907. a. veebruarist seisma jäi, töötas Peeter Põld “Postimehes” ja seda asendavates väljaannetes “Meie Aastasada”, “Sõna”, “Elu”.

Uuesti puutus Peeter Põld praktilise ajakirjandustööga kokku 1917. a., mil ta hakkas toimetama Eesti esimest pedagoogilist ajakirja “Kasvatus ja Haridus”. 1917. a. ilmus “Kasvatust ja Haridust” kokku 6 numbrit, 1918. a. esimene, kolmiknumber — 7, 8, 9 — jõudis lugejateni alles 1920. a. märtsis, sest ilmumist takistasid “Postimehe” trükikoja ülevõtmine enamlaste poolt 1918. a., Saksa okupatsioon ja lõpuks ka Peeter Põllu suur töökoormus.

Kooli, hariduse ja kasvatus teema oli Eesti ajakirjanduses oluline juba ärkamisajal: see oli osa rahvusküsimusest. 1880. a. kirjutas Juhan Kunder Mihkel Veskele, et tal on mõttes hakata välja andma ajakirja, mille sisuks võiks olla “kooli ja kirjanduse asjad” [2]. Pole teada, kas J. Kunder loobus ajakirjaideest või ei saanud luba. Oma 1885.–1886. a. ilmunud “Meelejahutajas” seadis ta sisse küll rubriigi “Kool ja kasvatus”, hiljem “Kasvatus- ja koolikirjad”. Nii võib öelda, et esimesed katsed üldajakirjanduses süstemaatiliselt pedagoogikaküsimustest rääkida tehti juba 19. sajandi lõpukümneteil. Eestikeelne pedagoogikalaane eriajakirjandus puudus kuni 1917. aastani.

1917. a. kevadel mainis “Päevaleht”, et “... mõned aastad tagasi Tallinna rahvakooli õpetajate seltsil oli plaan kasvatus-teaduslikku ajakirja välja andma hakata.” Kuid olevat puudunud “vaimline ja aineiline jõud” [3].

“Kasvatuse ja Hariduse” “vaimliseks jõuks” oli kahtlemata Peeter Põllu isik: pedagoogikaspetsialisti, praktilise koolijuhi ja toimetaja ning ajakirjanikutöö kogemustega. Pealegi oli Tartus inimesi, kellelt Peeter Põllul oli lootust saada kaastööd. 12-st ajakirjale kaastööd teinud autorist olid Emma Asson, Jaan Sarv ja Mihkel Kampmann Peeter Põllu kolleegid ENKS tütarlastegümnaasiumis; August Nigol õppinud P. Põlluga üheaegselt Tartu Ülikooli usuteaduskonnas; C. H. Niggol, Fr. V. Mikkelsaar, Eduard Markus, K. Viljak — sel ajal Tartus hariduse alal töötamas. Aado Rull ja Markus Univer olid lõpetanud Tartu seminari.

Ajakirja väljaandjaks oli Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi volitusel Jaan Tõnisson, mistõttu ajakiri ka mitte "vaimlise jõu puudumisel" sündimata ei jäänud.

Arvestades Peeter Põllu tollast töökoormust, võib oletada, et ajakirja asutamise peapõhjus oli integreerida eesti õpetajakond, kiirendada rahvusliku haridussüsteemi ülesehitamist ja harida eesti õpetajaid. Ajakirja üks ülesanne oli ka rahvusmeelse hariduspoliitika ideede levitamine.

"Kasvatuse ja Hariduse" toimetajana on Peeter Põld ühtaegu kolmes rollis: poliitik-publitsist, toimetaja-organisaator, pedagoogikateadlane — praktiline koolijuht.

Kuigi tema eluloos ei mainita 1917. a. kohta ajakirjaniku staatust, on Peeter Põllu ajakirjanikutöö 1917. a. alguses Eesti ajakirjandus- ja kultuuriloo seisukohalt palju märkimisväärssem kui 1905–1907.

Poliitilistes juhtkirjades aastatel 1906–1907 on Peeter Põld eeskätt erakonnapoliitik. (Ka Lenin nimetas end ju ankeetides ajakirjanikuks!). Peeter Põllu kui "Postimehe" toimetuseliikme-ajakirjaniku töö jäljed on kadunud, sest tollal märgiti kirjutaja isikut enamasti vaid juhtkirjade, aramusartiklite ning õienduste ja vastuste puhul. Toimetuseliikmete osa uudiste kogumisel, sõnumite valimisel, kirjutamisel, refereerimisel jm. sedasorti töö jäi enamasti anonüümseks.

"Kasvatuse ja Hariduse" puhul on põhjust arvata, et kõik artiklid, ülevaated ja sõnumid, kus polnud all mõne autori nime, olid Peeter Põllu kirjutatud: kokku umbes 30% ajakirjas ilmunud artiklitest pluss informatsioonirubriigid.

Kuid, nagu mainitud: "Kasvatuses ja Hariduses" esineb Peeter Põld korraga poliitiku-ajakirjaniku, pedagoogikateadlase ja haridusjuhi rollis. Ajakirja asutamine Jaan Tõnissoni ja Peeter Põllu poolt oli 1917. a. kahtlemata poliitiline samm. Pole teada, kas ja kui palju oli "Kasvatusel ja Haridusel" tellijaid, kui palju ja kui pika aja jooksul ajakirjanumbreid müüdi, kuid 1200-tiraažiline erisuunitlusega ajakiri nagu ka näiteks samas suurusjärgus trükiarvuga "Eesti Kirjandus" vajas kindlasti pealemaksmist. Kooli ja hariduse küsimus oli olnud J. Tõnissoni erakonna poliitikas alati tähtsal kohal. Rahvuslikust ärkamisajast peale oli püsinud probleem, mille hiljem sõnastas tabavalt Fr. Tuglas: "... kas võib säärane rahvakilluke üldse püsida suurrahvaste

keskel? Sest ees näis ootavat ainult kaks võimalust: harimatuna pole tal mõtet ja harituna ümberrahvustub ta paratamatult” [4]. Rahvusliku identiteedi säilitamine hariduse kaudu oli ka P. Põllu jaoks oluline, ta kirjutas pärast 1917. a. Veebruarirevolutsiooni “Kasvatuses ja Hariduses”: “Eesti haritlaskonnale ei ole kultuur olnud mitte seesmine vabadus, iseteadev enesemääramine ja elust üleolemine, vaid elamise hõlpsuste, väliste mõnude kättesaamine” [5]. P. Põld väitis eestlastel olevat vähe rahvustunnet ja koondumissoovi, ta heitis eesti rahvale ette, et see kroonu abirahade, toetussummade, maksuta kroonualgkoolide jm. sellesarnase himus on hoolega venestamisele kaasa aidanud.

Poliitikuna, kui lähtuda Peeter Põllu programmilisest kirjutisest ajakirja 3. numbris, oli ta peale rahvuslike ka sotsiaaldemokraatlikel seisukohtadel. Tema esitatud hariduspoliitilise programmi esimene punkt oli: hariduse täielik rahvustamine; teine punkt: hariduse demokratiseerimine: kõigile tasuta haridus (hiljem ta sellest nõudmisest loobus), õppetoetus vaesematele lastele, diplomiga ühendatud õiguste kaotamine.

Toimetajana-organisaatorina nägi P. Põld ajakirja kui õpetajaskonda ühendavat [6] ja informeerivat-harivat meediumi. Ajakirja õpetajaskonda koondav funktsioon oli esmatähtis Veebruarirevolutsiooni-eelsel ajal, mil ta kirjutas: “Kui keegi otsija väsimata püüdmisega omal jõul enese tõsiseks nooresoo kasvatajaks välja harinud, oma õpeteed ja kasvatusviisid kätte võitnud, siis läheb see harilikult jäljeta kaduma, puudub ühenduse ja kokkupuutumise võimalus mõtteosalistega. Kooskäimisi ametivendadega, kus julgelt kasvatusküsimuste põhja tungitakse, ei lubata mitte, ehk siis õige ametlikul kujul. Sellest üksindusest püüab “Kasvatus ja Haridus” kooliõpetajaid välja aidata” [7]. Ajakirja 3/4. number ilmus juba pärast Veebruarirevolutsiooni ja siitpeale nihkus ajakirja rõhk õpetajaskonna poliitiliselt ja pedagoogiliselt integreerimiselt enam puhtpedagoogilisele integreerimisele.

Ja lõpuks kõige olulisem — “Kasvatus ja Haridus” oli esimene tõsiseltvõetav eestikeelne pedagoogikateaduslik ajakiri. Lühikesele elueale vaatamata ilmus ajakirjas neli teoreetilist pedagoogika- ja psühholoogiaalast artiklit, kaheksa aine-metoodilist artiklit ja kolm välismaa kooli- ja hariduselu selgitavat materjali.

Kuigi ajakirja pedagoogikaideoloogia on ilmne: mõõdukas reformpedagoogika, peegeldub ajakirjas P. Põllu tolerantsus teistsugustegi vaadete suhtes. Nii näiteks avaldati M. Univeri vabakasvatust propageeriv artikkel — märkusega, et toimetuse pole kõigi autori seisukohtadega nõus —, kuigi P. Põld ise vabakasvatust ei pooldanud.

Kui 1919. a. augustis hakkas ilmuma Õpetajate Keskliidu ajakiri “Kasvatus”, mis oma struktuurilt ja materjalide esituslaadilt oli väga P. Põllu “Kasvatuse ja Hariduse” sarnane, ilmusid seal 1923.–1924. aastal P. Põllu kongressikõnede äratrükid ja refereeringud.

Peeter Põllu aktiivne osalemine ajakirjanduses jäi seega põhiliselt iseseisvuse-eelsesse aega ja oli seotud rahvuspoliitiliste eesmärkidega.

KIRJANDUS

1. **Märt Raud.** Sulg ja raamat. Mälestusi ajaloo pööriaegadest. Lund, 1962, lk. 180.
2. J. Kunder M. Veskele 30. XII 1880. KM KKO koopiad m. 26 : 1.
3. Päevaleht, 14. märts 1917, lk. 5.
4. **F. Tuglas.** Ado Grenzsteini lahkumine. Tartu, 1926, lk. 16.
5. **P. Põld.** Meie hariduslised paleused ja nende teostamine. Kasvatus ja Haridus, 1917, nr. 2/4, lk. 66.
6. Vt. Kasvatuse ja Hariduse juhtkirjad: **P. Põld.** Toimetuse kasvatuslise kuukirja ülesannetest. Kasvatus ja Haridus, 1917, nr. 1, lk. 5; **P. Põld.** Meie hariduslised paleused ja nende teostamine. Kasvatus ja Haridus, 1917, nr. 3/4, lk. 65–72.
7. **P. Põld.** Toimetuse kasvatuslise kuukirja ülesannetest. Kasvatus ja Haridus, 1917, nr. 1, lk. 4–5.

Peeter Põllu päeval Tartus 10. juunil 1993 peetud ettekanne.

MEENUTUSI PEETER PÖLLU TEGEVUSEST EESTIKEELSE TARTU ÜLIKOOLI RAJAMISEL

Karl Laagus

[--] Ülikool võeti üle Saksa okupatsiooni aegse A.O.K. 8* ülikooli esindajalt, päalik Helfritzilt, pühapäeval 1. detsembril ... ning hakati eesti ülikooliks ümber looma. [--]

Ülikooli okupatsioonivõimudelt ülevõtmise järel jättis kuraator Pöld kabineti sisseseade nii, nagu ta oli. Ja tööle asusime: P. Pöld Helfritzi laua ja mina selle abi laua taha. Nii töötasime seal, eesti ülikooli algorganiseerimisel, kadunud P. Pölluga koos ja kõige lähemas kontaktis — oli vaja alaliselt nõu pidada ja kiirelt otsustada — ligi aasta, kuni 1919. a. sügiseni.

Temale oli riiklike asutiste ning eriti ülikooli konstruktsioon ja sisemine kord tundmatu, nagu ta seda oma artiklis “Tartu Ülikool 1918–1929” lk. 6, kinnitab. Peale selle kerkis järjest esile tuhandeid teisi küsimusi, mis seoses ülikooli ümberkorraldusega ja riikliku iseseisvuse arenemisega.

Seepärast tuli mul algul temale kõigis ülikooli puutuvais küsimusis nõu anda, informeerida ja aidata neid lahendada. Neil juhtudel, kus endised õppejõud ja rida teisi isikuid ilmusid isiklikult mitmesuguste soovidega kuraatori jutule, et küsimusele või palvele kohe teatavat vastust saada, oli seisukord natuke täbar: ei saanud nõu pidada, mis neile võiks vastata. Nendeks kordadeks leppisime kokku teatavaks märguandeks. Selline “signaalisatsioon” oli meil tarvitusel muidugi algul ja üksikuil juhtudel. Oli huvitav jälgida, kui peatselt Pöld orienteerus ja kohanes uute, temale senini tundmatute ülesannetega. Ta ei olnud kantselei-

* A.O.K. 8 — Saksa 8. Armee Oberkomando.

inimene, bürokraat. Ja tarbekorral võis ta ka õige resoluutne olla, otsustas ja täitis esilekerkinud küsimuse silmapilkselt. Kõikide küsimuste "lõpplahenduseks" aga oli P. Põllul alati käepärast, nagu varukast raputada, avameelne, südamest purskuv ja kõiki lepitav naer või naeratus. See ei olnud mitte kunstlik "viisakuse", vaid impulsiivne, kaasakiskuv naeratus, millega ta tihti iseenese ja ka teiste meelehärmi ära peletas.

Oli sügav rahuldustunne sellise kui P. Põld sirgjoonelise, õiglasel, omakasupüüdmatu ning igast heast asjast vaimustatud isikuga koos töötada. Tal puudusid kalduvused "võteteks" ja meil muidu kaunis üldiselt välja arenenud "akadeemiline kõrkus" jne. Ta oli väga delikaatne ja püüdis alati igauht enne tervitada, kui teda tervitada saadi. Oli mees oma ülesande kohane. Teisiti oleks ülikooli loomine antud oludes kaunis raske olnud.

Nägin korduvalt, kuidas eespool märgitud isiklikud omadused aitasid kuraator P. Põldu esile kerkinud vaidlustest kergesti üle saada, neid pehmemdada. [---]

Siinjuures peab tähendama, et P. Põld oli esialgu ajutiselt vabariigi valitsuses haridusministriks. Ja ülikooli kuraatoriks või hooldajaks pidi saama dr. O. Kallas, kes mind palus majandusliku kava valmistada eesti ülikooli avamiseks, kui selleks võimalus avaneb.

Ähvardava raske sõja mõjul aga määrati O. Kallas, kel soomlastega head sidemed, saadikuks Helsingi, et sealt abi ja tuge saada. Ja saadigi vabatahtlikkude kaitseväge kui ka mitmel teisel kujul. Selle järele sai ülikooli kuraatoriks Peeter Põld.

Kadunud P. Põllul ei olnud viisiks, nagu nägin, tuba mööda kõndides küsimuste üle juurelda, nagu see paljudel harjumuseks. Ta oli kas mõlemate kätega töö kallal või püüdis seda, mis vaja, raamatutest ja paberitest välja puurida.

Kui ma esimesel hommikul rektori kabinetti astusin, leidsin ta tuba mööda kõndimas. Ta sai eriti elavaks, naeris nagu ikka ja seletas, olevat mind eelmisel päeval linnas mitmest seltsist taga otsinud, viimaks kodu käinud, kus kuulnud, et Tallinnas olen. Täna tundnud ta, et see kabinet ja kogu need ruumid liiga suured ja tühjad olevat. Selle mõjul ei olevat ta saanud rahulikult töötada ja kõndinud tuba pidi.

Siis istusime ja hakkasime ülikooli küsimust arutama. Ei teadnud õieti kumbki, mis ja kust otsast antud keerulistes oludes, kus

ähvardav sõda silmapiirile kerkis, ülikooli korraldustega peale hakata.

Ta palus mind ülikooli majanduslikud asjad oma hoolde võtta ja määras mind — majandusnõunikuks.

Eriline majanduse osakond, majanduse komisjon, majanduse prorektor jne. ülikoolis on omaaegse eesti ülikooli juhtide uuen-dus, millele aluse panid Venest siia opteerunud isikud. Vene üli-kooles enne revolutsiooni neid asutisi ja ameteid ei tuntud. Seal otsustas majanduslikud küsimused lõplikult, nagu meilgi prae-gu, ülikooli valitsus, ilma majanduse komisjoni eelkaalumise ja ettepanekuteta. Majanduslikud küsimused esitas otsustamisele sellekohane valitsuse sekretär. Ja otsused viidi täide vastavate ametiisikute ja allasutiste kaudu.

Üldjuhiks *resp.* nõuandjaks ja konsultandiks majanduslikes asjus rektorile ja ülikooli valitsusele oli “sovetnik hosiastva või savjedužuštšii hosjaistvom”. Jurjevi ülikoolis oli selleks esiti Gra-vit ja pärast arhitekt Nikitin, kes selle kui kõrvalameti eest said eritasu.

Samase lihtsama korra abil oli ka meil kadunud Põlluga ka-vatsus toime tulla. Kuid aeg ja olud muutusid pärast seda, millest ehk teinekord tuleb pikemalt kõnelda.

Oma ülesannete juures tuli mul ka kuni 30. septembrini 1919. a. olla üldsekretäriks ülikooli varade ülevõtmise komis-joni ja pärastpoole ajutise nõukogu kogu tegevuses ning täita siis kuraatori ülesandeid, kui kadunud Põld Tallinnas, Asutava Kogu koosolekutel või mujal viibis, mida algul tihti ette tuli.

Ülikooli raamatupidajat meil veel ei olnud. Neid ülesandeid täitis esialgu, kus tööd vähe, laekahoidja Kangus. Tööde suure-nemisel sai J. Treial, kui endine arveametnik, sekretäri ametist raamatupidajaks üle viidud. Eksekuutoriks määrati endine ekse-kuutori abi E. Meltsar.

Sekretäri töös oli mul abiks A. Sokka. Sügisel aga, kui algas üliõpilaste vastuvõtt, õppetegevus ja ettevalmistused ülikooli pi-dulikuks avamiseks, ei jõudnud enam üksi toime tulla. Siis võe-ti õppe- ja üliõpilasasjade jaoks ametisse teine sekretär. Sel-leks saime ajutiselt ja otse pealekäimise abil Peeter Össo, kes kauemaks ametisse ei kavatsenud jääda ja meile ainult ajutiselt appi tuli.

Võrreldes praegusega oli siis omapärane aeg. Isegi ametnikkude komplekteerimine oli raske. Polnud leida sündsaid isikuid. Kõik nad olid kinni kas sõjategevuses või selle ametites. Samuti neelasid ära hulga isikuid kõik Tallinnas ja mujal loodavad riigining omavalitsuse asutised ja organisatsioonid.

Sellest võib järeldada, kui raske oli kuraatoril tol ajal ülikoolile kohaseid õppejõude leida. Algul tuli vastu võtta kõik, kes vaid saadaval olid. Kõige täbaram oli lugu juristidega. Need tegid Tallinnas kõrget poliitikat ja teenisid advokaatidena suuri honorare, kus rahval raha laialt oli. Ülikooli palgad ja teaduslik töö neid siis ei huvitanud.

Esimesel päeval oli kuraatori jutule ilmujaid vähe. Arutasime asja omavahel ja pidasime nõu teiste ametnikkudega, mis teha.

Oli tunne, nagu oleksime kuski ulgumerel roolita laevale satunud. Et randa jõuda, selleks oli tarvis rool muretseda ja juhtima hakata. Põld palus mind samas kabinetis teise laua taga aset võtta ja seal töötama hakata. Olevat nii hõlpsam ja hubasem. Mäletan, kuidas ta vahel laua taga mõttesse jäi, aknast välja vahtis, kust niiske, troostitu sügiseilm vastu paistis. Kevadisel päikeseküllasel ajal on inimestel palju rohkem energiat ja ettevõtlikkust kui sügisel.

Kõige esiti tuli teatada neile isikuile, kes okupatsiooni ajast ülikooli teenistusse jäänud, et nad sellest on vabastatud, arvates 31. detsembrist 1918. a. Kes soovib edasi ülikooli teenistusse jääda, esinegu vastava avaldusega.

Selle ringkirja või teadaande läkitamisel kerkis üles keele küsimus ülikooli asjaajamises ja õppetegevuses. Arutasime ja vaidlesime pikemat aega, milline peaks keele suhtes eesti ülikool saama, kas puhteestikeelne, mis ametlikuks keeleks, saksakeelne või segakeelne, vähemalt esimesil aastail.

Olude sunnil kaldusime viimase poole. Polnud ju ühtegi võimalust leida kõiki õppejõude, kes eesti keeles oleksid suutnud loenguid pidada. Sama seisukoha võttis pärast ka omaks ülikooli avamiseks moodustatud komisjon, kellele kuraator küsimuse esitas.

Sellest järgnes teine küsimus: mis keeles pidada kirjavahe-tust nende õppejõududega, kes hakkavad loenguid võõrkeeltes pidama? Vene ülikoolis oli erikokkuleppel pikemat aega ametis 3–4 Saksamaalt kutsutud professorit (Rauber, Kennel jt.), kelle-

le pidi igale ametlikule, venekeelsele teadaandele saksakeelne tõlge juurde lisatama. Muidu võisid nad keelduda teadaannet aktsepteerimast.

Kuraator Põld tahtis sama moodust ka meil tarvitusele võtta. Ma vaidlesin vastu. Nii rahvuslikel kui ka puhttehnilistel põhjustel.

Oli selge, et eesti õppejõude vajalikul määral saada ei olnud. Neid tuli, nagu pärast nägime, ametisse kutsuda mitmest rahvusest ja riigist. Kui aga anda neile õigus nõuda kirjavahetust samas keeles, milles nad loenguid peavad, siis oleks tulnud kantsleis pidada vastavate keelte oskusega ametnikke ametis selleks, et ülikooli teenistuses seisvate õppejõududega saksa, vene, soome, rootsi, inglise, prantsuse ja ungari keeles kirjavahetust toimetada. See oleks olnud võimatu. Ja ülikooli autoriteeti ei oleks see ka suurendanud.

Pikemate vaidluste järel ühines ka Põld selle seisukohaga. Ja esimese ringkirjaliku korralduse saatsime välja eesti keeles, kuigi tookord oli ülikooli teenistuses õppejõude, kes eesti keelt sugugi ei mõistnud.

See kord on tänaseni tarvitusel ja ka ülikooli põhikirjas kinnitust leidnud, kuigi õppejõud-välismaalased võivad pöörduda ülikooli valitsuse ja ametiasutiste poole selles keeles, milles nad peavad loenguid.

See esimene eestikeelne ringkiri ülikoolis ei möödunud mitte ilma intsidendita, mille puhul Põld pärast minu üle vahel lõbusasti naeris.

Üks professoritest — ta on praegugi veel ametis ja peab juba tosin aastaid loenguid oma emakeeles — keeldus eestikeelset ringkirja vastu võtmast. Teener tõi selle mulle tagasi ja teatas professori seisukoha.

Ma saatsin — Põldu ei olnud ülikoolis — teenri ringkirja ning kindla korraldusega tagasi, et professoril tuleb kiri vastu võtta ning täita. See mõjus. Asi sai vajaliku käigu, kuigi teatava “klausliga”: ta oli märkinud saateraamatusse “tingimuse”: “Ich habe ein estnisches Briefstück bekommen, das ich nicht lesen kann”.

Nii. Austan igat, kes oma emakeele õiguste eest seisab. Ja nimelt seal, kus see tarvilik ja võimalik. Siin viimast ei olnud. Ja sellest sai ka lugupeetud professor tookord aru. Ent see arusaamine

ei ole tema juures aastatega mitte vajalisel määral arenenud, nagu meie, eestlaste, arusaamine riigikeele õigustest vene ajal pidi arenema ja okupatsiooni ajal — üleöö tekkima.

Näitleja amet ei ole vist kerge. Ta peab näitelaval hulga ahnete pilkude all ja kõrvade ees tungima teise, kirjaniku poolt loodud isiku nahasse, hingesse, ja olema kord kuningas, kord kerjus, naerma maailma naeru ja nutma selle nuttu, olema kord tark, kord lollakas. Enamasti — lollakas. Sest rahvas eelistab viimast. Ja *vox populi* polevat mitte *vox Jovi*, vaid — *vox Dei*.

Samane lugu on ka poliitilistel ja elunäitelavadel liikujatega. Tihti on paljudel, eriti kriitiliselt mõtlejail, õige raske end selles osas tunda, kuhu saatus ta vahel paiskab. Seda märkasin ma paljude juures meie ülikooli algarendamisel. Nimesid ja näiteid ma ei hakka tooma.

Ka enesel oli vahel säärane ebane tunne, kui pidid korraldusi tegema neile, kellele alles mõne kuu eest allusid.

Aga näitlema peab vahel.

Ülikooli korraldustööde esimene järk ei kestnud kolme nädalatki. Sest nii pikk oli ajavahemik, kus Saksa okupatsioonivõim Tartust lahkus ja “Eesti töörahva kommuuna” — nii oli selle ametlik nimi — eelsalgad ööl vastu 21. detsembrit 1918 sisse tungisid.

Rahvas pidi nagu Dante Purgatooriumis kõigist kannatustest läbi käima, alandust ja piina tundma, vara- ning vereohvreid tooma, et alles siis, nagu kord Kolgatal olnud, ülestõusmist ja elu võita — iseseisva rahvusriigiga võidule tõusta.

Eesti ajalugu, võib-olla, kord tänab veel oma rahva “äratajaid”. Kuigi hind, mis nad selle eest nõudsid, liig kallis ja raske oli.

Kogu Eesti arenemine ja korraldus on ühiskondliselt, ühisteel sündinud.

Seesama kordus ka ülikooli algorganiseerimisel. Puudusid selleks vastavad isikud — eriteadlased. Neid pidi ülikool enesele alles arendama, “kasvatama”. Seniks tuli pöörata — seltskonna poole.

Nii moodustati esimene eesti ülikooli valitsus — ülikooli ülevõtmise komisjon, kuhu kuulusid: kuraator P. Põld, majandusnõunik K. Laagus ja — seltskondlikust organisatsioonist, akadeemilisest ühingust: adv. Joh. Ostrat, lektor J. Jõgever, cand. V. Er-

nits, keskkoolide õpetajad: J. Varik, J. Sarv, H. Riikoja-Reichenbach; arstid: A. Schulzenberg ja R. Elken. Tartu linnavolinik M. Kurs-Olesk ja asjatundjatena: õpetaja H. Jaakson, arstid: R. Bernakoff ja J. Prisko.

Linnavolinik oli nagu Ameerika esindaja Rahvasteliidu juures rohkem vaatleja osas, kuna teised kutsutud komisjoni liikmed võtsid üle, vastavate teadusalade järele, ülikooli allasutisi ja nende varandusi isikutelt, kes okupatsiooni ajast kohale olid jäänud. Paljudes kabinetides olid esindajateks jäänud vaid teenijad, kuna juhid Saksamaale ruttasid ega jäänud ootama üleandmist.

See komisjon sai kõigest kolm koosolekut ära pidada, enne kui enamlased Tartusse tulid. Meie väeosad, kel puudus varustus ja kaitseriistad ning olid veel algorganiseerimise ajajärgus, taganesid Tartust päev varem välja.

Kahel esimesel komisjoni istungil arutati põlevamaid päevaküsimusi ning määrati enamikule ülikooli allasutistest ajutised juhatajad komisjoniliikmete hulgast ja väljaspool seda seisvatest isikutest, kellest loota oli — kõigilt ei olnud selleks teateid, — et nad nõus on, oma eriala järele, ülikooli asutisi vastu võtma ja kohalolevatele varandustele järelevalvet korraldama.

Nende isikute nimede loetelu leidub ülikooli ajaloo materjalides ega ole võimalik siin neid korrata.

Kolmandal koosolekul (19. dets.) arutati küsimust, mis ja kuidas ülikooliga toimida enamlaste interregnumi ajal. Hea nõu oli kallis, seda polnud leida. Arvati, et tuleb alustatud suunas ülikooli asja arendada. Oldi arvamisel, et enamlaste valitsus on siiski mõõduv. Ja teha polnud ka midagi. Tegevuse arenduseks puudusid igasugused võimalused. Samuti raha. Viimast saadi 5000 marka laenuks linnavalitsuselt ja 10000 mrk. Vabariigi Valitsuse arvel. See oli kogu rahatagavara ülikooli keskasutisel hädavajalisemate esemete ja materjalide, näit. küttepuid, muretsemiseks, sest talv oli käes.

Kuraator Põld arvas, et tema kui Eesti Maapäeva liige, esimese valitsuse haridusminister ja tuntud aktiivne poliitikategelane ei või kohale jääda, kuna kõik, kellel tagakiusamist karta oli, põgenesid Tartust. Selles arvamises olid kõik komisjoni liikmed. Põld volitas enese asemele ülikooli hooldajaks* J. Sarve,

* Sõna "hooldaja" kõlas veidralt ülikooli suhtes. Ei tea, mis motiividel ajutine valitsus oli selle nimetuse andnud. Kadunud Põld pidas ka ametlikust

praeguse professori. Raha, mis kassas oli, maksti ametnikkudele palkadeks, anti kliinikutele toetuseks ja õiendati sellega osa ülikooli arveid.

Kadunud Põld soovitas ka mulle kaasa sõita — Viljandisse. Tee Tallinna peale oli Täpa ümbruses kas juba enamlaste käes või nende kätte langemas. Siis sõideti Viljandi kaudu. Pidime Maarjamõisast hobused võtma ja sõitma. Kui aga järele mõtlesin, siis loobusin põgenemisest. Ei olnud kunagi poliitikaga tegemist teinud ja ei teadnud enesel mingit “pattu” uute võimude ees olevat. Põgenemine võõraste linna, kus ühtki tuttavat ees ei ole, oli väikeste lastega ka raske. Jäin hää lootusega kohale, tulgu siin, mis tuleb.

See kord, mille enamlased 1917. a. oktoobris, kui nad võimule pääsesid, maksma panid, ei nõudnud Tartus erilisi ohvreid, oli enam-vähem kuidagi kannatata. Inimesed tihti muigasid selle kui mingi utoopilise eksperimendi üle.

1918. aastal oli lugu koguni teine. Oli läbi tehtud raske Saksa okupatsiooni surve ning kuuldused ja teated, mis Venest siia ulatusid, olid erutavad.

Selle mõjul tekkis hingesse raske, rusuv, veidi õudne tunne, kui nägid, kuidas paljud tuttavad Tartust lahkuvad ja ise pidid siia jääma. [---]

EESTI vabadusvõitlus oli partisanide sõda, meie poolt nimelt, oli rahva võitlus oma elu ja iseseisvuse eest. [---]

Partisanivõitlustes peab olema ka partisane. Ja neid oligi. Igat kutseliiki. Sportlasi, õppureid, õpetajaid jne. Viimaste, s.o. kooli-õpetajate kompaniisse oli ka kuraator P. Põld vabatahtlikult astunud ja oli võtnud, nagu pärast selgus, osa lahingutest Nõo ümbruses, kuni ta ülemjuhataja käsukirjaga riviteenistusest vabastati, et võiks asuda ülikooli korralduse töödele.

Oleks tahtnud teda näha rābaldunud vene poolkasukas, mis tol ajal meie kaitsevāe rōivastiseks oli, püss peos ja kuski pōōsaste vōi kōngaste varjul vaenlasele pāāle tungimas. See kōik ei sobinud hāsti tema iseloomu ja olemisega. Kuid siiski ... Ja see karakteriseerib jāllegi kadunu valmisolu ohvriks ũldsuse kasuks.

nimetusest kinni. Mulle ei sobinud see sugugi. Hakkasin teda kuraatoriks kutsuma. Kuigi see ametile ka just ei vastanud, jāi ta siiski viimaks pūsima. Pōld ise kavatses vahel “hooldaja” nime ũmber — kantsleriks muuta lasta, nagu see Skandinaavia ũlikoolide juures tarvitusel. See jāi aga teostamata, kuna amet āra kaotati.

Oma seisukorra järele oleks ta kergesti võinud Tallinnasse oma arvurikka perekonna toeks jääda ja igasugu muid põhjusi leida, nagu seda paljud “oskasid” teha.

Prof. J. Sarv, kes enamlaste okupatsiooni ajal P. Põllu asemel hooldajaks ehk kuraatoriks oli, ei püsinud kuidagi seda ametit pidama, nagu ta pärast ka esimese matemaatika-loodusteaduskonna dekaani ameti varsti maha pani. Ta kaebas väsimuse ja pingulduste üle. Ennem aga oli J. Sarve administratiivametist loobumise soovi põhjuseks vist tunne, nagu ta vahel naljaviisil tähendas, et “Monomahhi” mütsi kandmine ei sobi ta kalduvusile ja iseloomule. Või eksin ma selles?

Ootasime siis mõlemad P. Põllu tagasi ilmumist, mis jaanuari lõpul kätte jõudis.

Järgmine, nn. ülikooli ülevõtmise komisjoni koosolek oli 11. veebruaril 1919 ja P. Põllu juhatusel. Päevakorra tähtsamaks osaks oli palkade normeerimine. Selleks oli Tallinnast juba saadetud mingi üldine palkade kava, milles olid kõik ametid, alates töölistega, nii imelikult “klassistatud” ja järkudesse jaotatud, et teda kuidagi ülikooli oludele kohandada ei saanud. Oli mingi universaalne šabloon kogu riigi jaoks, mis aga end hästi rakendada ei lasknud ja pärast nurinaid tekitas, nagu palgaküsimus alati ja kõikjal teeb.

Ülikoolil oli esimestel aastatel Tallinnaga rohkesti sekeldusi ja raskusi. Tallinna kui värske pealinna ülemasutised, eelarvete ja koosseisude komisjonid ei tunnud ülikooli lähemalt. Kahtlesid ülikooli suuruse ja laialisuse juures. Seda otse ei väljendatud, vaid võis muietest märgata. Ja neil oli teatava määranõu õigus kahelda. Võrreldes riigi suuruse ja rahvaarvuga, tundus ülikool suurena, kuigi ülikool ei esinenud tookord kuigi suurte krediitide jne. nõuetega. Eesti vabariigi ajal on ülikool veelgi suurenenud. Ent vähe leidub isikuid, kes selle suurenemise üle võiksid tõsiselt rõõmustada. [---]

Algaastail õppejõudude komplekteerimisel tuli ülikooli kuraatoril ja pärast rektoril nagu karide vahel sõuda. Selle juures tuli ka mõningaid eksimusi ette, mille juures praegu veel peatuda ei taha. Kuid etteheited, mis mõne aasta järel ajakirjanduses ülikoolile saksastumise pärast tehti, olid enamikus liialdatud.

Igat asja on ju kergem arvustada kui seda ise teha. Ja ülikooli arvustus näis selle unustanud olevat, millistes oludes tuli algul ülikooli magnificustel tegutseda.

Meenub aeg, kus me kogu küsimuste kallal kadunud prof. Põluga vaid “kahekesi” olime. Enne koosolekuid tuli asjad omavahel läbi arutada, nagu seda mujalgi tehtud ja tehakse. Raskemateks selles asjas olid ülikooli ilme, suuna ja õppejõudude küsimused. Viimases osas tuli silmad eeskätt Soome ja Rootsi poole pöörata, siis kohalikkude ja Saksamaa sakslaste suunas nende õpetoolide täitmisel, kuhu oma inimesi leida ei olnud. Ja kõikidele kohtadele oli oma mehi tõesti raske leida. Oli aga kuraator mõne leidnud ja sellelt tegevusse astumiseks nõusoleku saanud, siis ei olnud sellel isikul enam mingit raskust professoriks saamiseks. Maksis ju määramise kord, nagu see muiste “õndsas” tsaari võimu varem al ajal tarvitusel oli. Ei saanud ju algul ülikoolil ses asjas “autonoomiat” ega ka neid “purgatooriume” olla, millest muidu iga isik peab läbi pugema, enne kui kateedrini jõuab. Ja ega too kord praegusest palju pahem polnudki. Üks-kaks annavad asjale ikkagi värvingu, lõppotsuse. Olgu see siis balloteerimisel või teisiti. “Kogu” on ka demokraatial vaid sildiks.

Mäletan juhtu, kus isik, kes pidi enne dotsendi staaži läbi tegema, määrati professoriks peamiselt selle mõjul, et teda kusagil mujal oli iseenesest hakatud professoriks nimetama. Ja kellelgi pole praegu tarvis selle isiku üle kahetseda. Kõikide reeglite järele valitud professor ei oleks vist sugugi parem.

Välismaalt kutsutavate õppejõudude asjus soovitasin ma kuraatorile ka teise hõimurahva, ungarlaste poole pöörata. Kaotasid ju ungarlased Maailmasõja järel ligi poole omast riigist ja vist ka ülikoolest. Sellepärast oli sealt kateedriproletaarlasid rohkesti loota. Ungariga ei olnud aga tol ajal kerge tarvilist ühendust saada. Nende hõimuvõlgede kutsumine Tartusse teostus alles pärastpoole. Ja need, kes säält siia ametisse asusid, olid teadusemehed ja tulised Ungari ja Eesti patrioodid. Ja veel suuremad turanistid. Nende kaudu sai turanismi idee meil üksvahe üsna populaarseks. Ja selle idee abil võime nüüd tarbekorral hõimluse aadet arendada kuni Tiibeti dalai-laamani. Suur ning rikaste sugulaste arv on kehvikule ikka trööstiks, isegi uhkelduse asjaks, kuigi ta vahel salaja neid manab.

Samane lugu oli Soomest tulnud professoritega. Nende hulgas leidis üle-euroopalise kuulsusega teadusemehi. Ja rohkesti intelligentsust ning riiklikku mõtlemisviisi. Intelligentsust palju rohkem kui seda Põhjust, Lapi rannalt, oodata oleks võinud või kui meil enestel seda tookord oli. Ja tubli portsjon patriotismi ning rahvuslust. Õpetatud Eesti Seltsi eestistamist algatas, nagu kuulda oli, just soomlane L. Kettunen ja hakkas esimesena selle koosolekuil eesti keelt tarvitama. [---]

Alguses oli ülikoolil, nagu eespool kuulsime, ülevõtmise komisjon. Selle järel moodustati ülikooli avamise eeltööde komisjon. Viimasesse määrasid, sellekohasel üleskutsel, oma esindajad: Eesti Arstide Selts, Farmatseutide päev, Tartu linnavalitsus, Eesti Akadeemiline Ühing ja eesti üliõpilaste organisatsioonide asemikkude kogu. Komisjoni esimeheks ja haridusministeeriumi asemikuks oli kuraator Pöld ja komisjoni liikmeks ülikooli poolt käesolevate ridade kirjutaja.

See komisjon pidas vist kõigest paar-kolm koosolekut. Liikmete osavõttki oli kaunis leige. Üks nendest juhtus alati Rootsis olema. Kauples vist sääli tinktuuridega ja nii hästi, et tal pärast võimalus oli kutsariga sõita.

Komisjoni tööde tähtsamaks tulemuseks oli nende kuraator P. Põllu poolt formuleeritud põhimõtete vastuvõtt, mis ülikooli sihiks pidid saama ja said: üldise ja eriti Eesti elu käsitleva teaduse arendamine, noorsoole kõrgema teadusliku hariduse andmine ja teaduse populariseerimine ning Eestile tarvilikkude eriteadmistega asjatundjate ettevalmistamine. Arutati ka teaduskondade määratlust ja välisõppejõudude kutsumise küsimust. [---]

Ülikooli organiseerimise või õppetegevuseks avamise tööd soovisid ka kohalikud sakslased osa võtta. Nad esinesid vist isegi sellekohase ettepaneku või märgukirjaga. Seda ei saadud aga rahuldada. [---]

Selle järgi ei oleks Eestil ega ka Lätil tarvitsenud omale eri ülikoole asutada. Tartusse oleks tulnud asutada mingi "internatsionaalne" ülikool, kus mõlemad riigid oleksid võinud oma noorsugu kasvatada. Põhjenduseks oli toodud: see ülikool on mõlemale riigile majanduslikult kergem. Aga tagamõtteks oli — sellise internatsionaalse asutise juures oleks jäänud kindlasti valitsema sakslaste vaim ja ülivõim, nagu see muiste alati oli olnud. Selle juures oleksid nad juba osanud "rahvus-

likke vastuolusid" paraja pinge all hoida. Nii tahtsid sakslased meie ülikoolist mingit "Tallents'i Valga" taolist asutist luua, kus "piirivalvuriteks" ja vahekohtunikudeks nemad oleksid jäänud.

Kuigi noore riigi poliitiline tulevik oli rohkem kui tume ja raske sõda käis kahel rindel, ei saanud selliseid "häid nõuandeid" kõnessegi võtta. Komisjon asus oma eesti ülikooli põhimõttele. Ja et see õigeks osutus, teame praegu kõik.

Ülikooli õppetöö oli ligi aasta seisnud, kui sakslaste A.O. 8 ülikooli lühiajalise tegevuse arvestamata jätame. Oli vaja kiirustada eeltöödega, et sügisel võiks õppetööga alata. Organiseerimiskomisjon oli selleks raskepärane aparaat. Tal oli rohkesti liikmeid. Ja needki sellistest ringest, kellel omad ülesanded ja huvid ning ülikooliga vähe tegemist.

Komisjon aitas lahendada vaid teoreetilisi ja sihterajavaid küsimusi. Ja neidki kaunis arglikult, rohkem "rahvaülikooli" põhimõtetel. Siis tuli päevakorda ajutiste dekaanide ametisse seadmine, õieti esimese ülikooli valitsuse moodustamine; mis kinnitusel või kus, seda ei mäleta enam, oli mulle seni arusaamatutel põhjustel nimetatud ülikooli ajutiseks nõukoguks. Oma koosseisult ja konstruktsioonilt oli see ülikooli valitsus, nime tus aga teine. Erakordsete määrustega oleks ju võidud ülikooli nõukogu funktsioonid ülikooli valitsuse peale panna, kuid sündis ümberpöördukt. Ja selle mõjul oli pärast "nõukogu" nimega kohtuasutistes õige keerukaid sekeldusi, mis viimaks haridusministri poolt rektorile antud üldvolituse abil saadi lahendusele võtta.

Komisjoni istungil algas esimeste dekaanide otsimine. Mär giti ära nende koosseis, saadeti sellekohased ettepanekud, kuid mitmed ütlesid asjast ära. Oli siis ju kõigil kohti ja ülesandeid rohkesti valida, otse "jalgadega segada". Ei soovinud ka tookord igaüks vist säärast tänamatut tööd kui ühe uue asja organiseerimine oma peale võtta.

On ju kergem tallatud rada mööda edasi liikuda kui selleks uut rajama hakata. Viimase juures võib inimene küll, ühes raskustega, ka loomisrõõmu tunda, kuid see huvitab väheseid. Kardetakse rohkem vaeva kui suudetakse tunda rõõmu tehtud tööst. Piibli Jumal ei võtnud vist seitsmendat päeva enesele loomistööst puhkamiseks, vaid oma loominguga üle nautimiseks ja selle

“kurioosumi” imetlemiseks, mis ta Aadama näol oli maailmale juhtunud andma.

Lõpuks kujunes esimene eesti ülikooli valitsus ehk ajutine nõukogu järgmistest isikutest koosnevaks: kuraator P. Põld, rektori funktsioones; õigusteaduskonna dekaan N. Maim, arstiteadusk. A. Schulzenberg, filosoofiateadusk. — J. Jõgever, matem.-loodusteadusk. — J. Sarv (aset. J. Piiper), loomaa-
rstiteadusk. — K. Happich ja põllumajandusteadusk. — P. Kõpp ning sekretär (teise ameti juures) K. Laagus.

Ususteaduskonna küsimus, nagu eespool mainitud, oli lahendamata.

Kavatsesin korduvalt selle esimese ning ajaloolise eesti ülikooli valitsuse koosseisu ühispildistust organiseerida, kuid tööd ja rühkimist oli kõigil niivõrd palju, et selleks kunagi mahti ei leitud. Praegu on sellest koosseisust kahjuks juba kolm isikut (P. Põld, J. Jõgever ja K. Happich) manalasse varisenud.

Dekaanide ametisse asumisega, mis 12. juulil 1919 sündis, hakkasid ülikooli üldkorraldustööd jõudsamini liikuma. Iga teaduskonna küsimused said nüüd oma juhi ja korraldaja, kes valitsuse koosolekutel ka üldküsimusi aitasid lahendada.

Ühes sellega algas valitsusel ka kibe, vahel otse palavikuline töö organiseerimise alal, et hiljemalt septembri lõpul, s.o. kahe ja poole kuu pärast, võiks õppetegevusega alata.

Õppetegevusega alata?

Varem olid ära märgitud vaid teaduskonnad. Kuid puudusid kavad teaduskondade õppetoolide jaoks. Ja mis veel raskem, puudusid — õppejõud pea täielikult! Ühel koosolekul (8. VII), kus ka haridusminister Kartau viibis, oli vaid neli esimest õppejõudu otsustatud ametisse kutsuda. Nendest olid kohal ja kätte saadaval Max Wasmer ja Jul. v. Kennel, kuna Al. Kaelas Irkutskis ja Al. Lipschütz Bernis viibisid.

See ning dekaanideks kutsutud isikud, kellest peale ühe pärast professorid said, oli kuni 9. augustini kogu ülikooli õppepersonaliga koosseisuks.

Nii ei olnud, nagu näha, värske ja *ad hoc* moodustatud ülikooli valitsuse seisukord sugugi kadedustäratav, kuna õppetegevust pidi alustatama ja alustatigi 6. oktoobril samal aastal.

Algas otse palavikuline rühkimine. Algul peeti koosolekuid harvem, siis iga päev, viimaks tuli neid ka kaks korda päevas

pidada. Enne ja pärast lõunat. Viimased keetsid tihti kuni hilja ööni või vaimudetunnini. Sellest ja osalt ka tarvidusest kujunes moodus, et ka hiljem, ligi kümne aasta kestel ja harilikul ajal, peeti ülikooli valitsuse iganädalased koosolekud öösiti, kella 6–12–2-ni. Peale selle veel teaduskondade, majanduse- ja muude komisjonide koosolekud ning istungid. Nii tuli ülikooli valitsuse liikmetel ja teistel töötada tihti 14 ja rohkem tundi ööpäevas. See pani mind alati imestama inimeste kannatust, töötahet ja vastupidavust.

Dekaanide poolt koostatud ettepanekute alusel määras koosolek pikemate kaalutluste järel kindlaks esialgse õppetoolide kava. Samuti ka õppejõudude ja teise õppepersonali palgad. Uuendati ja täiendati ülikooli eelarve nende nõuetega, mis esile kerksid.

Raha väärtuse alalise languse mõjul tuli ülikooli eelarveid järjest teha ja täiendada. Aastas kolm-neli ja rohkem korda. Eelarvetel ega ka aruannetel polnud veel mingit kindlat kuju ega korda. Meie rahaministeeriumi juhtideks olid saanud Riia põlütsehnikumi lõpetanud kaubandusteadlased. Nende korraldusel seati riigiasutiste jaoks, mis kindlate eelarvete ja riigi krediitidega töötasid, kahekordne itaalia raamatupidamise viis sisse, mis mõttetuks osutus ja alles mõne aasta pärast ära muudeti, kui välismaadel asja vaatamas oli käidud. Endine veneaegne kameraal-raamatupidamise viis arvati sama tagurlik olevat kui Vene valitsuski. Ei aidanud ühedki seletused ja kirjutised selle kaitseks, enne kui aeg ise õpetas. Nüüd on see põlatud raamatupidamine uuesti kõikjal seal maksvusel, kus kindlate krediitidega tegemist.

Armetu vähe oli meil riigi loomisel isikuid, kes riiklikku korda tundsid ja sellega tegemist olid saanud teha. Paljud nendest olid veel sõjategevuses kinni. Selle mõjul võtsid, nagu kuulda oli, Tallinnas need, kes asja korraldasid, kätte Vene Seaduste Kogu kõite, kus ministeeriumide korraldus ja koosseisud sees, ning löid selle mustri järgi Eestile samasuguse laialdase valitsuse-aparaadi, nagu Suur-Venel Peterburis oli olnud. Ministeeriumid kõigi nende kuulsate glavnoupravlenija'te ja departemangudega, direktorite ja vicedirektoritega, mida nüüd aastate jooksul on vähendatud ja koondatud, kuid ikkagi tasakaaluni ei jõuta. Ainult nimed eestistati.

Nende eksisammude vabanduseks, mida tehti, kõik tegime, oli muidugi riiklike korralduste kogemuste puudused ning ränk kaitsesõda, mille oludes tuli riiklikke asutisi luua.

Teated õppejõudude kandidaatide kohta olid kuraatoril juba varem kogutud ja nendega isiklikult räägitud kui ka nende üle omavahel nõu peetud. Eesti soost õppejõududena esinevaid isikuid oli tookord niivõrd vähe, et nende üle palju kõnelda ei tulnud. Olid juba kõik teada. Omavahelisi kaalumisi tuli teha vaid välismaalt kutsutavate ning muulastest õppejõudude suhtes. Ja huvitav oli vaadelda, kuidas viimaste vahel varsti võistlus tekkis ja kuidas selles võistluses “võideldi”: juhtus mõni nendest kohta soovima ja sellest teade väljapoole sattuma, siis ilmus ka varsti nende eneste “sõprade” keskel isik, kes kandidaadi kohta meile igasugu teateid tõi või jutustas, mis alati mitte just “akadeemilised” ei olnud. Sellistele “andmetele” ei saanud ju tähelepanu kinkida, kuid mõnikord tuli siiski asju arvesse võtta, mis ka mujalt kuuldavale tulid.

Kogunenud kandidaatide hulgast valis ülikooli valitsus augustis ja septembris ligi 50 õppejõudu (professorit, professori kt. ja dotsenti) ametisse ja esitas haridusministrile kinnituseks. Nii õppejõudude valimised kui ka kinnitused läksid alati libedalt, ilma vaidlusteta ja balloteerimisteta. Nendeks polnud ju aega; oli vaja õppetegevusele asuda. Õppetegevuse avamine ülikoolis oli veel sellepoolet raske, et tuli leida õppejõude iga kursuse jaoks. Harilikult algab kool esimese kursusega. Ülikoolil oli aga olemas hulk üliõpilasi oodata, kes varemalt vene ülikoolis pidid kursuse pooleli jätma ja nüüd tahtsid sealt edasi minna. Asjaga saadi siiski kuidagi hakkama. Endiste Tartu kui ka teiste ülikooli õppejõudude hulgast kogus isikuid, kes vastavatel vanematel kursustel võisid õpetust anda. Ja 6. oktoobriks jõuti kõikide nende eel- ja korraldustöödega niikaugele, et loengutega alata võis.

Uudisena eesti ülikoolis võttis ülikooli valitsus tarvitusele üliõpilaste piduliku immatrikulatsiooni aulas, millele rektor sissejuhatava kõne peab ning selle järel igale üliõpilasele, kellele matrikkel kätte antakse, käe annab. See on endise saksaage ülikooli komme, mis vist ülikooli venestuse ajast saadik kõrvale heideti. Juba venestatud ülikooli ajal, kui mina teenistusse astusin, sellist immatrikulatsiooni ei olnud. Siis toimiti lihtsamini. Üliõpilane esitas sisseastumiseks palve ja dokumendid. Kui viimased kor-

ras olid, kanti isik uue matrikli numbri all *album academicum*'i, valmistati talle matrikkel ja üliõpilaskaart, mille rektor alla kirjutas, ja see oli kõik. Pidulik immatrikulatsioon on igatahes kena komme, mis noortesse ja esmakordselt ülikooli ilmunud studioosustesse vastava mälestuse jätab. See on teatavas mõttes "devotioon" või pühitsus, mis rootsiaegses ülikoolis koguni teisel kujul ja viisil tarvitusel oli.

Et ülikooli uus korraldus mitmeti erines endisest vene omast, siis tekkis ka küsimus ülikooli uuest seadusest või põhikirjast. Selle koostamise tegi haridusminister ülikoolile ülesandeks. Ülikooli valitsus valis põhikirja väljatöötamise komisjoni P. Põllu, N. Maimu ja K. Laaguse.

Esialgse põhikirja kavandi koostas N. Maim. Seda tuli arutada ja täiendada jooksvate asjade juures pea igapäevastel ülikooli valitsuse koosolekutel, kus tihti pikad ja põhimõttelised vaidlused põhikirja ümber esile kerkisid. Ja vist ükski ülikooli korraldusaktidest pole nii palju muudatusi läbi elanud kui põhikiri, mis alles 1925. a. Riigikogu poolt lõplikult vastu võeti. [---]

Ülikooli materiaalne ja varaline seisukord ei olnud kuigi hiilgav. Sõda oli elu segi paisanud ning kogu riigivalitsuse tähelepanu enesele köitnud. Ülikoolil tuli tegutseda täiesti omaette. Oli hea, kui vaid hädavajalikke krediite saadi. Ülikooli asutiste ruumid ja sisseseaded olid evakueerimiste järel pooleldi lagedaks tehtud. Ja nimelt sellel määral, mis meelsusega professor vene ajal seal juhatajaks oli olnud. Nii olid ühed asutised rohkem, teised vähem kannatanud. Mõned peaaegu tühjad.

Hoonetele ja katustele ei tehtud sõja kartusel remonte enam mitmel aastal. Katused jooksid läbi. Ahjud olid lagunened, ruumid ise räpased jne. Õppetöö alguseks tuli ka ruume ning sisse-seadeid niivõrd kohendada ja korraldada, nagu see nois sõja ja puuduste oludes üldse võimalik oli. Ei olnud küllaldaselt krediidide ega ka vajalikke materjale. Võis õnnelik olla, kui viimaste alal midagi saadi või leiti.

Ka õppeabinõude tellimine välismailt oli alul peaaegu võimatu. Ei tuntud ju Eesti riiki kui niisugust veel õieti kuskil. Tunti Tartu ülikooli, aga mitte Eestit. Ülikoolil oli aga vene ajast, kus maailmasõda lahti puhkes, paljudele firmadele Saksamaal osa arveid õiendamata jäänud, mille tasumist meilt rutati nõudma.

Siis veel: väljastpoolt endist ülikooli ametisse võetud isikud, nagu õppejõud nii ka teised, ei tundnud ega võinudki tunda põrmugi meie ülikooli olusid ega korda. Alates ruumest, mis neile kätte näidati, tuli kõike juhtida ja instrueerida — keskasutises. Instrueerida asjus, millest sa isegi teadlik ei olnud, tabades tihti vaid intuiitiivselt asjade olukorda ja sellel alal väljavaateid tulevikus. Uute ja loomisel olevate olukordadega tuli vahel kibedasti võidelda. See võitlus nõudis kõigilt pinguldusi ja närve. Eriti rasked, otse tüütavad, olid alalised seletused, nõuanded uutele, väljastpoolt tulnud isikuile. Tüütud sellepärast, et vahetpidamata kordusid. Ja seletus ei saanud midagi kindlat, konkreetset anda, kuna olukord ise ei olnud veel kuigivõrd kindel, vähe problemaatiline, olenes nõ. meie kaitsevæe täakidest, kas suudavad need vastu pidada, kuna hoobid langesid neile ka seljatagant, Riia poolt. [- -]

Õnneks oli ülikooli organiseerimise töödeks siiski olemas 5–6 endist ülikooli eestisoost ametnikku ja pea igas instituudis teenija, kes olukordi tundsid ja asja juures suureks abiks olid. Oli neid, kes tööd tegid ja aitasid teha. Nad kõik olid haruldase inu ja vaimustusega tööde juures, tegid seda tihti ööd kui päeva. Näis, nagu oleks ka enamikku nendest “loomispalavik” vallanud. Ja kogu ses rabelemises ja töödes olid vahekorrad ning läbisäämine ametnikkude vahel hääd. Ei olnud kuulda-näha väiklusi ega kaebusi üksteise pääle. [- -]

Püramiidi võib ehitada kindla kava ja kalkulatsiooni järele, riiki luua aga — vaimustusega. Selleks ei saa olla ei eelarvet ega ka aruannet, kuidas see kõik sündis või sünnib. On vaid olemas vaimustus ja töö, töö ja vaimustus.

Kui eesti rahvas suudab neid kahte elementi säilitada, pole ta iseseisvusele ei majanduskriisid ega ka muud kardetavad. Ja vaimustust ning tööd peab ülikool arendama. Sest ülikool on tempel, kus jõuline noorus “palvetamas” käib. Nooruse päralt on vaimustus ning tulevik.

Oli püüd avada ülikooli eesti ülikoolina mitte ainult endises ulatuses, vaid isegi suurendada, nagu see nüüd on sündinudki.

Sellel alal tehti esimesi samme juba 1919. aastal, enne ülikooli pidulikku avamist. [- -]

Raskusi ja pikemaid vaidlusi ülikooli valitsuse koosolekul tekitas ülikooli piduliku avamispäeva tähistamine. Ühed soovitasid

ühte, teised teist päeva. Kõneldi ka pikemalt päevadest, millal rootsi- ja veneaegsed ülikoolid olid asutatud või pidulikult avatud. Siis aga oleks avamispidu tulnud järgneva, 1920. aasta kevadeni edasi lükata, mida kohaseks ei peetud. Ma soovitasin koosolekule võtta avamispäevaks — 1. detsember, millal ülikool sakslastelt 1918. a. üle võeti, kuigi sellel päeval Tartu ülikooli tekkimise looga vähe ühist on. Viimaks jäädigi selle juurde, mis nüüd eesti ülikooli aastapäevaks on muutunud.

Sealsamas valiti piduliku avamise eeltöödeks ja korraldajateks vastavad komisjonid ning nõutati haridusministeeriumilt luba peokuludeks kuni 40000 marka välja anda. Selle summaga tuligi pidusöök umbes 400 inimesele “Vanemuises” toime ja ka mitmed muud peo kulud. Lisana tuli see summa, vist 8000 mk., võtta, mis ametnikele ja teenijaile omavahelise peosöögi korraldamiseks anti, kuna pidu korraldav komisjon ei saanud neid ruumi puudusel üldpeosöögile kutsuda.

Võrreldes praeguste oludega näib peokuludeks läinud summa äärmiselt väike olevat — 400 krooni. Kuid tol ajal olime palju “rikkamad” ning marga — praeguse sendi — kurss hulga kõrgem, kuigi käis raske sõda ja keegi ei teadnud, millise kullaga mark kindlustatud oli. Ja kulda ei olnud vabariigi valitsusel vist mitte rohkem, kui need mõned kuldsõrmused, rahad ja muud esemed, mis rahvas sellekohase üleskutse järele noore riigi sünni puhul temale “hambarahaks” annetas. Et selle kulla “hulka” puudaga ei tarvitsenud kaaluda, selles võime kindlad olla.

Ülikooli ei saa ilma üliõpilasteta või vähemalt nende esindajateta avada ega ka muid ülikoolipidustusi pidada, nagu see vene ülikooli 100-aastase juubeli puhul umbes sündis, kus üliõpilased peaaegu puudusid.

Meil ähvardas korduda sama lugu. Mitte ülikooli, vaid üliõpilaste organisatsioonide eneste vahel ühe lahendamata küsimuse pärast.

Organiseeritud eesti üliõpilased otsustasid 1918. aastal sakslaste A.O.K. 8 poolt avatud ülikooli mitte astuda, seda boikoteerida. Sellega ei ühinenud korporatsioon “Estica”, kelle liikmed okupatsiooniaegses ülikoolis olid. Nüüd boikoteerisid teised organisatsioonid “Esticat” ja ähvardasid peolt puududa, kui viimane oma sammu avalikult hukka ei mõista ja peole peaks ilmuma.

Küsimus oli lahenduseks raske ja vahel õige põnev. Viimaks, pikemate läbirääkimiste järel alistus siiski "Estica" ja deklareeris avalikult oma okupatsiooniaegset eksimust ülikooli astumise suhtes. Sellega lahendus pea viimasel momendil üliõpilaste organisatsioonide vaheline pinevus ja nende osavõtul ülikooli avapeost ei olnud enam takistusi.

Esimene detsember Anno MCMXIX.

Väljas niiskest, jäisest udust ja sompust nõretav sügisilm. Tänavatel pori kattedeks pisut lumeräämet. Ülikooli hoonetel ja linna majade katustel liiguvad loiult, nagu väsinult Eesti trikolori udus vettinud voldid. Pea keskpäevani valgustatud äriakende taga siblivad ja askeldavad oma toimingutes inimesed. Rohekat, kaitsevärvi "Marsi" veoautod rööगतavad ja ruttavad porist lirtsuvatel tänavatel üks sinna, teine tänna, kandes turjal võib-olla laenguid, raskeid mürske, vaenlase peletuseks eemale kohast, vanast Taaralinnast, kus uus Alma mater, Alma mater *Tartuensis* valmistub pidulikult avama oma pöue kõigile teadust ja tööd igatsejaile.

Läbi melanhoolsusest tiine tänavaliiklemise veereb pikkamisi ja leinamarsi helide saatel vaksalist kalmistu poole nende vaprate rong, kes olid ohverdanud isamaale oma suurima, oma elu.

Rahvas tänavatel on tõsine. Paljastab rongi möödudes pead.

Ülikooli peahoone front, koridor, aula oma antiikse kolonnaadiga upuvad rohelisuses ja viimane lühtritist säravasse valgusse.

Aula, teaduste esinduskoda, on võõraid tulvil täis. Parter ja rõdu. Mõlemad.

Näod publikul pühalik-tõsised, nagu mingis harduses.

Avamänguks paisutab "Vanemuise kannel" — sümfoonia-orkester helisid; need kostavad esmakordselt ses avaras ja arhitektuuriselt toredas saalis.

Proloogina kantakse ette G. Suitsu jõurikas ja sügavalt tuntud:

"Veel purskab tuld ja suitseb sõja kuri kraater, kui valguse uus andja avand alma mater ..."

Selle järel astub pikkamisi ja väärikalt nagu väike jumal kaatedrile Eesti vabariigi peaminister, praeguse nimetuse järgi riigivanem, J. Tõnisson, avama esimest eesti ülikooli. Avasõnale vastas orkester ja kogu publik nagu paisust pääsenud hümnini purskega.

Oli ülev silmapilk, tunnetelt sügav silmapilk, kus paljudel laud niiskused.

See ei olnud tempereeritud teaduse esinemine. See oli rahva hingest tõusev hüüd, hüüd — õiguse järele elamiseks, arenemiseks; elamiseks ajal, kus seda õigust oli küllalt tallatud ja kus teda sõjaliselt otse hävitada püüti, nii idast kui ka läänest.

See oli hüüd — Eesti vabaduse järele, mis varsti saavutati, tänini püsib ning jäädavalt püsima peab.

1. detsember 1919 ülikooli aulas?

12. detsembril 1902 oli mul juhus sealsamas ja umbes samasugusel pidustusel, vene ülikooli 100-aastaselt pidustusel, viibida. Kuid milline hingeline vahe nende kahe pidustuse tuumas!

Siis oli mundrites ja ordenites ning tualettides särav ametlik paraaditamine, millel puudus hingeliskus ja mille puhul korraldajad ootasid uusi ordineid ja tiitleid Peterburist. Kaunis loius pidukõnes arendas üks professor, vist Michnov, mõtet, et arstiteadus ei võitle surma vastu, vaid püüab sellele, loomulikule surmale, teed tasandada, haigusi ja enneaegset surma inimestest kõrvaldada jne.

Siin aga tundus kogu rahva hinge ja osavõttu lehvimas õhus; siin algasid rühkinud kuubedes ja kaevikutes viibinud mundrites inimesed teed tasandama Eesti Geeniusse, Eesti Prometheusele haaranguks — oma tule järele, sest laenatud tuli soendab vähe.

Oli teostunud J. Tõnissoni impulsiivne rusikaga pörutus lauanurgale 1905. aastal, vaidluses vene revolutsiooniliste üliõpilastega samas aulas: "See on meie, aga mitte teie ülikool!" Ta avaski siis aasta 14 pärast meie ülikooli. Imelikud on tihti saatuse teed: mõtlematu mõttevälgatus teostub! Nii vist tekkisidki muiste piibli prohvetite prohvetlikud ennustused.

Pidukõnes, mis paatoseta, kuid soojalt ning sügavalt tuntud oli, analüüsis kuraator P. Põld küsimust, kas Eestil, õigem eestlastel, on juriidilist ja kõlbelist õigust asuda avama seda ülikooli. Kas oleme säärased, kes ei võiks asuda edendama seda, mis kvantitatiivselt kaalumata ja üksnes sisemise, mõõtmatu väärtuse järele hinnatav. Eitades seda jõudis kõneleja veenvale otsusele, et ülikooliga võtab eesti rahvas vastu ainult selle, mis kuningas Gustav Adolf talle 287 aasta eest asutanud ja pärandanud.

Ja edasi rõhutas vaimustuses kuraator: "... See ülikool, *universitas litterarum*, on teaduse vaimu asupaik. Ülikool on teaduste

kodu, mis viib kargesse mõtlemise õhkkonda, teispoole häd ja kurja, kus kõik probleem, mõtlemine ise oma olemuses neist probleemidest kõige raskem. Ülikool on teaduste kodu, mis vahet ei tee Juuda ega Kreeka mehe vahel, millele *amicissima veritas* ...”

Ses osas pidukõnест märkis kuraator ülikooli õige ning tuleviku sihi. Kõne oli lepitav, ühendav ka kõigile neile, kelle saatus oli siis endiselt võimult vallandanud: *amicissima veritas*!

See põhimõte erines diametraalselt endiste ülikooli võimude omadest, kus valitses siht ja püüd: “Mina olen sinu isand ja ...!” Ning selle järgi käidi.

Sellel kuraatori poolt tookord deklareeritud põhimõttel on ülikool senini ja edukalt töötanud. Siin on õppinud ja õpetanud rida isikuid võõrrahvastest. Igaüks omas meeles ja keeles. Töötavad praegugi veel, millest Tartu ülikooli endiste võimude ajal ei saanud palju kõnetki olla. Usulised maailmavaated on alati üksteisele vaenulised olnud. Kuid eesti ülikoolis töötavad nendest juba ammu kaks kõrvuti koos, mis enne raskelt omavahel võistlesid. Soovi korral sünniks neid sinna vist rohkemgi kokku.

Järgnesid sajad tervitused, telegrammid, õnnesoovid ja aadressid nii välis- kui ka kõigilt omamaa seltskondlikelt organisatsioonelt ja asutistelt ning üksikuilt isikutelt.

Oli tunda kogu Eesti südame tuksumist oma — alma materile.

Õnnesoovid on harilikult šabloonilised, kuigi soovija tahaks sügavamini oma tundeid väljendada. Igakord “ei oska paber” seda vastu võtta. Erand ja vaba kantseleilikkusest oli selles suhtes Tartu linnavalitsuse aadress. See algas nii: “Ole tervitatud, kodulinna au ja uhkus, Tartu hiigla monument, esimene eesti ülikool! Ole tervitatud vaimlisest orjusest Eestit vabastav alma mater, teaduse tempel! Lootusrikas ja täis jõudu on noore rahva tulevik, kelle hälli juures valvab niisugune ema! ... See uks, mis täna meie ees avaneb, on Eesti väravaks Euroopasse, siit kaudu raiutakse aken Lääne kultuuri ja tsivilisatsiooni ilma ...” Ja lõpuks: “Teaduse õhk on vaba ja vaba on maa ning rahvas, kes oma iseseisvuse rajab teaduse kaljule!”

Neis sõnades, millega Tartu linn eesti ülikooli, oma vabastatud Prometheust Eesti Olympostel tervitas, oli kompresseeritud dünaamikat, soojust, tõde ja prohvetlikkust.

Mürisev aplaus tuhandetest kätest oli vastuseks tervitusele ning nagu tuleviku töötuseks, et nii saab olema. [---]

Ilmunud raamatus: K. Laagus, Eesti ülikool Tartus. Memuaare ja ajaloo andmeid ülikooli arengust 1632–1932 I, Tartu, 1932, 282 lk.
Avaldatakse lühendatult.

EESTI VABARIIGI ESIMENE PEDAGOOGIKA- PROFESSOR PEETER PÕLD JA TÄNAPÄEV

Maie Tuulik

Suvel 1993 möödus 115 aastat Peeter Põllu sünnist. Pärast aastakümneid kestnud vaikimist tähistasime temaga seotud tähtpäeva. Tegime seda mitte ainult sellepärast, et tal on suured teened minevikus. Julgen väita, et Peeter Põllu kasvatuseduslikud seisukohad on just tänapäeval suunda näitavad.

Peeter Põld oli esimene pedagoogikaprofessor Eestis. Pedagoogikaprofessuur Tartus avati 1920. aastal (varem kui mitmetes teistes Põhjamaades). Peeter Põllu teoreetilised arusaamad kasvatuses on esitatud monograafias “Üldine kasvatusõpetus” [9]. Raamatu esmatrükk ilmus kaks aastat pärast autori surma ja on kokku pandud loengutekstidest. Raamat on keeleliselt vananenud, ent sisuliselt mitte. Veelgi enam — aeg on töötanud tema seisukohtade kasuks. See tähendab, et aeg on näidanud raamatus esitatu õigsust ja paikapidavust.

Tuletan meelde, et meie sajandi esimesed aastakümned, s.o. aeg, mil Peeter Põld tegutses, oli traditsioonilise pedagoogika alustalade rappumise aeg. Tervet meie sajandit võib nimetada reformpedagoogika otsingute sajandiks [2]. Ühelt poolt Deweyst lähtuvad progressiivpedagoogika arusaamad, teiselt poolt Rousseaui juuripidi ulatuvad vabadus- ja lapsekeskse pedagoogika arusaamad näisid põrmu heitvat sellised mõisted nagu autori- teet, sõnakuulmine, kohustus, kord jms.

Kui lapsekeskse pedagoogika nn. esimene laine alternatiivpedagoogikate näol jättis traditsioonilise kooli suhteliselt puutumata, siis teine laine oma äärmuslikus vastandumises traditsioonilisele koolile seadis kahtluse alla kogu kasvatus: kas üldse on õigust kasvatada ja kui, siis ehk ainult õpetada [2]. Antipedagoog-

gika võimsaim keskus oli Saksamaa Liitvabariik [1]. Antipedagoogide hulka võib lugeda ka Šveitsi psühhiaatri Alice Milleri (1983), kellelt pärineb termin "must kasvatus". Ka Ivan Illich on tuntud kui äge koolikohustuse ja kohustusliku kooli vastane [3]. Küsimärgi alla seati ka üldinimlikud väärtused kui sellised. Ei mingeid eesmärgistatud väärtuselist mõjutamist, **laps** ise peab kõike kogema ja leidma. Ja ehkki antipedagoogid said kriitika osaliseks juba tekkeajal (nt. [5]), on aeg ise nende väited kummutanud. Võib öelda, et tänaseks on ka sellised teise laine suunad, nagu *free schoolmovement* ja *open education* Ühendriikides ning informaalne kool Inglismaal, vaibunud. Kogu maailma pedagoogika on kriitilise, radikaalse pedagoogika näol paljude traditsioonilise pedagoogika tõdede juurde tagasi pöördumas.

Peeter Põld ei läinud kaasa reformpedagoogika ideedega, tema seisukohad jäid konservatiivseks, traditsioonilistele väärtustele tuginevaks. Tema seisukohad lähtusid ta väga heast humanitaarsest, s.t. teoloogilisest haridusest. Ja ime küll — aeg on andnud tema spekulatiivsetele arutlustele tõestuse, et neil on püsiväärtus. Huvilistele on Peeter Põllu tekstid kordustrükkidena nüüd jälle kättesaadavad [6–9], seepärast peatun vaid mõnel võtmeküsimusel.

Kõigepealt — missugune on ülepea kasvatusese osa inimese arengus? Kas arengut toetav, arengule tingimusi loov või arengut suunav, juhtiv? Reformpedagoogika erinevad suunad rõhutavad kindlalt esimest, Peeter Põld on aga põhjendanud, miks kasvatus ei saa olla arengu järel käiv. Ta põhjendas, et ainult kasvatusese kaudu võib inimene jõuda inimväärsesse ellu, inimkonna poolt loodud kultuuriväärtuste mõistmiseni ja uute loomiseni. **Vaimsete väärtuste inimloomusesse istutamises näeb ta kasvatusese osa inimese arengus** [9, lk. 17].

Selleks, et juhtida, peavad pedagoogikal olema selged sihid, kindlad väärtused, kuhu juhtida. Pedagoogika kui teaduse südameks Peeter Põllu järgi on väärtusõpetus ehk pedagoogiline teleoloogia [9, lk. 13]. Just see on aga meie reformpedagoogikas siiani täiesti puudunud. Pedagoogika on tegelnud valdavalt meetodite ja õpetamise küsimustega, mitte sihiseadmistega kõige laiemas plaanis. Pedagoogiline psühholoogia, s.o. tehnoloogia õpetus, on suurte sammudega edasi astunud (Peeter Põllu ajaga kõrvutades), ent mulle tundub, et oleme tegelnud pigem vormi

kui sisuga. Sisuks on kasvatusväärtused oma hierarhias ja nende sisemine omaksvõtmine. Väärtusastmestiku kõrgeimail astmel on Põllu järgi kõlbelised ja usulised väärtused, see on üldinimlikud jäävad väärtused [9, lk. 24–41].

Meie sajandi lapsekeskne pedagoogika on seda eitanud, keskmeks, kogu maailma nabaks ja ainsaks väärtuseks, asjade ja olukordade mõõduks on olnud **mina ise**. Ja tulemuseks, milleni oleme jõudnud tänaseks päevaks — nii tunnistavad eri maa-de pedagoogikateadlased —, on: oleme sügavas väärtuskriisis (kõlbluskriisis) — ei ideaale, ei pühadusi, ei autoriteete [4]. Empiirilised uurimused ei ole viinud kuhugi, on taandunud mõõtmistesse ja tehnikatesse, mille taha on kadunud kasvatus ise.

Helsingi Ülikooli professorile J. Hytönenile toetudes julgen öelda, et kogu maailmas on üheks kooli valuküsimuseks autoriteedi (autoriteetide) puudus [2]. Ravitch, keda peetakse konservatiivide üheks võtmenimeks, on nn. suures koolikeskustelus väitnud, et Ameerika Ühendriikide kooli põhiküsimuseks on autoriteedi puudumine. 1960. aastate lõpu ja 1970. aastate alguse Ühendriikide koolireformi taotluste (näiteks avatud kasvatus) üheks juhtmõtteks oli, et lapsed õpivad kõige paremini siis, kui õpetaja ei ole autoriteetne. Ebaõiged vastandused, nagu lapsekeskne *versus* ainekeskne, iseseisvus ja loovus *versus* kuuletumine ja jäikus, vabadus *versus* kord ja distsipliin jms. on paljud mõisted otsekui pea peale pööranud. Kui kasvatus tulemusena peaks inimene jõudma sisemiste väärtusteni ja vaba otsustuseni, siis on see pika arengutee **tulemus**, mitte lähtepunkt. Arvan, et just siin peaksime tähelepanelikult lugema, mis Peeter Põllul on öelda:

“Laps oma arengus ei oska vabadust kohe tarvitada, vaid ta vajab sellele juhtimist . . . Kui laseme last toimida vabalt, siis jääb tähele panemata tema kõige tähtsam kohandumine elule, nimelt et ta õpib selektsiooni tegema iseenese impulsside vahel, saama aktiivseks iseenese vastu. Iseloom on sisemine organisatsioon, mis avaldub valitsemises meelte ja kirkede üle. Mida enam bioloogiline iseloom ennast välja elab, seda enam jääb kängu kõlblas iseloom . . . Liiga suure vabaduse läbi võetakse noorelt inimeselt sugestiivne abi, mis peitub kindlais nõudeis. Inimest on tarvis vabastada iseenesest, s.t. viia enese üle valitsemisele. Selle tähtsamaks eelkooliks on sõnakuulmine” [9, lk. 75–76].

Peeter Põld jätkab nii: “Kui praegu võetakse sõna autoriteedi ja sõnakuulmise vastu kasvatuses, siis täiesti vale arusaamisest: siin on see, mis kasvatusel lõpul peab olema — autonoomsus — seatud tema algusesse” [9, lk. 76]. Täpselt sellise tõdemuseni oleme jõudnud sajandi lõpukümnendil, lapsekeskse pedagoogika erinevaid lainetusi üleelanutena.

Autoriteeti ei tohi samastada autokraatsusega. Autoriteedi kõige suuremad toed on lugupidamine, aukartus ja armastus. See tähendab, et mitte sund ja vägivald ei ole autoriteedi toed. Ja ehkki inimese ülim kõlbeline püüe on vaba enesemääratlus ja vaba otsustus, algab see ometi vabast sõnakuulmisest, vabast alistumisest olemasolevatele üldinimlikele väärtustele.”

Peeter Põllu raamatust võime lugeda: “Autoriteet on pöördproportsionaalne, vabadus otseproportsionaalne kõlbelsele arengule. Autoriteet on tarvilik selgrooks, kondikavaks, toeks, mis aitab inimest end sisemiselt koguda, organiseerida” [9, lk. 78].

Peeter Põllu järgi saab autoriteeditundmust kasvatada ka nii, et last harjutatakse tarvitama sümbolväärtusega vorme, s.t. kombeid ja viise käitumises, tseremoniaalsust pühades paikades, korda klassis ja koolis.

Sajandi alguskümnendil nentis Peeter Põld: “Meie häda on traditsioonide puudus, s.t. kommete, harjunud viiside puudumine, mis annaksid stabiilsuse. Traditsioonides peitub vaim, mis meile silma paistab vanades, haritud maades, põliste haritlaste juures” [9, lk. 85].

Õpetussõnad on järgmised: “Mida lapsed sinu arvates tingimata peavad tegema, seda kinnita nendes lakkamata harjutuste kaudu. See sünnitab neis harjumuse, mis kord juurdunud, mõjub iseenesest ja loomulikult ilma meeldetuletuseta. Harjumus on kõlbluse, iseloomu kasvatusel eelaste, kuid paratamatult tarvilik eelaste” [9, lk. 85].

Ja lõpetuseks. Ehk peaksime Peeter Põldu kuulda võtma kõige laiemal eesmärgiasetusel? Kui me rõhutame koolituse peamise sihina toimetuleku õpetamist nüüd ja praegu, siis Peeter Põld pidas hoopis olulisemaks kultuuris objektiivselt kehtivate väärtuste tundmaõppimist, s.t. et mõistaksime inimkonna poolt läbikäidud teed tervikuna, et omandaksime parima, mida mõõdanik pakkuda võib, et need väärtused jääksid meile autoriteetideks niikaua,

kui asume ise uute loomisele. See tähendab, mitte lahkulöömine minevikus loodust juba haridustee algul, vaid tugevaks saamine oleviku ja mineviku varade abil ja alles siis, kui teadmised ja oskused olemas, uute loomine. Lugupidamiseta möödaniku vastu ei ole ühiskonda, see on üks sügavamatest kasvatus- ja kultuuri alustest. Kus see puudub, ei arene kõlblus, küll aga tekivad vastandid: jultumus, häbematus, täielik vastuvõtmatumus kõlbelistele mõjutustele. Pieteeti ärada suudab aga ainult see inimene, kes seda ise tunneb [9, lk. 74]. On ütlematagi selge, kui otsustava tähtsusega on siin õpetaja eeskuju. Ja siit küsimus meile kõigile: Mis on meile püha? Mille vastu meie tunneme austust ja lugupidamist? Millele meie õpetajatena toetume? Kas just meie väärtuste relatiivsusest ei alga kasvatusteaduse suured hädad?

Erinevalt meist tugines Peeter Põld väga kindlatele väärtustele. Ja mis oluline — tema kasvatusteaduslikud töed on aja proovile vastu pidanud. Loen Peeter Põldu oma õpetajaks ja loodan, et nüüd, mil tema kirjutised on taas kättesaadavaks tehtud, saab ta paljude õpetajaks.

KIRJANDUS

1. **E. Braunmühl.** Antipädagogik. Studien zur Abschaffung der Erziehung. Weinheim und München, 1975.
2. **J. Hytönen.** Lapsikeskeinen kasvatus eilen ja tänään. Helsinki, 1992.
3. **J. Illich.** Deschooling Society. New York, 1971.
4. Leif, 1993, nr. 3. Helsinki.
5. **J. Oelkers ja T. Lehmann.** Antipädagogik. Herausforderung und Kritik. Braunschweig, 1983.
6. **P. Põld.** Eesti kooli ajalugu. Tartu, 1992.
7. **P. Põld.** Usuline kriis. Tartu, 1992.
8. **P. Põld.** Valitud teosed I ja II. Tartu, 1993.
9. **P. Põld.** Üldine kasvatusõpetus. Tartu, 1993.

PEETER PÕLD TEOLOOGINA

Maria Tilk

Tahaksin pisut peatuda usuõpetuse tähendusel ja tähtsusel Peeter Põllu kui pedagoogi jaoks.

Osalt vanemate soovil (P. Põld pärines usklikust kodust), aga ka enda kutsumusel õppis Peeter Põld ülikoolis usuteadust. Et valik ei olnud juhuslik, näitab mälestustes äramärgitud seik: gümnaasiumi viimasel õppeaastal, kui poiste ette kerkis selgemini kutsevaliku ja edasise tee küsimus, ütles vene keele õpetaja Peeter Põllule: “Olete andekas noormees, peaksite minema Peterburi ja õppima juristik. Teil avaneks hiilgav karjäär”, mille peale Põld vastas lühidalt ja kindlalt, et läheb Tartu ja õpib teoloogiks. Poisi kindlameelne otsus üllatas ja pahandas tsaaritruud õpetajat niivõrd, et ta pani poisi lõputunnistusele nelja, ehkki kõik veerandihinded olid viied. Seetõttu jäi Peeter Põld kuldmedalist ilma ja sai hõbemedali [1].

Tartus õppides sukeldus Peeter Põld eriala kõrval filosoofiasse, luges erilise huviga eetikaalast kirjandust ja armastas vaielda elufilosoofilistel teemadel. Tema kaasõpilane Aadu Lüüs meenutab: “Peeter Põldu tundsin juba üliõpilaspäevilt, sest elasin temaga ühes ja samas korteris mitu aastat. Ta oli hea seltsimees, igati aus ja sobiva iseloomuga, luges palju ilukirjandust. Ta oli suur lauamees, samuti armastas ta filosoofilist kirjandust lugeda. Ta oskas inimesi kohelda ja nendega suhelda” [2]. Teoloogilistes õpingutes näisid teda veetlevat need osad, mis olid ajaloolist ja eetilist laadi. Jõudsasti arenes ka noormehe sõnaosavus. Temas pidi aga olema tekkinud tõsisid sisemisi kahtlusi hinge karjase ameti vastu ning ta hakkas oma eluplaane muutma. Arvatavasti mõjus omajagu kaasa osavõtt rahvuslik-poliitilisest võitlusest Eesti Üliõpilaste Seltsis ja “Postimehe” ringkonnas. Küllap ta nägi ka rah-

vahariduse ja kooli viletsat olukorda. Siia pidi lisanduma ka noore teoloogi hingeline kriis, mis puudutas eeskätt sõna kuulutamise viisi vastavalt inimeste muutunud arusaamadele usust. Igal juhul loobub Peeter Põld ise teadlikult hingekarjase ametist ega kohku pikendamast õppeaega, et saada pedagoogiks. Ise annab ta järgneva seletuse: “Juba ülikoolis ajaloolis-kriitilise teoloogia poolehoidjaks saades jõudsin ma otsusele, et ma mitte tegelikuks õpetajaks ei hakka, vaid söötis olevale koolipõllule üle lähen” [3].

1907. aastal viib Peeter Põld oma teoloogiastuudiumi siiski lõpule ja saab teoloogiakandidaadi kraadi. Algab ettevalmistus pedagoogiks. Kuid oma olemuselt kasvab Peeter Põld kui pedagoog välja Peeter Põllust kui teoloogist, kes mitte ainult mõistusega, vaid ka südamega on religiooni väärtused läbi tunnetanud. Kogu tema pedagoogiline õpetus baseerub usuõpetuse ja kõlblusõpetuse ülimal väärtustamisel.

1906. a., kui Peeter Põld asus tööle Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi Tütarlaste Gümnaasiumi, asus ta tööle just usuõpetajana. Ja usuõpetajana oli ta oma õpilaste hulgas väga armastatud. Nii kinnitavad oma mälestustes tema õpilased. Ka poeg meenutab: “Mul on meelde jäänud üks hommikupalvuse konspekt, mis hävis Tiigi 24–5, mis on aga meelde sööbinud. Evangeeliumi käsk “Sa pead rõõmus olema”:

Sa pead rõõmus olema nelipühil oma perega,
ka sulased, ka võõras lesk väravas ja
vaenelaps.

Miks käsk? Sest unustame rõõmu koolis vahest muidu ära. Meil on õigus evangeeliumi kuulutades rõõmu tunda, rõõmustada.” Hr. Toomas Põld mainib, et ta on võtnud selle salmi omale eeskujuks palvust pidades [4].

Seega ei olnud tegemist karmilt manitseva hingekarjasega, vaid inimesega, kelle elujaatav hoiak kõigest ümbritsevast ja elust endast rõõmu ammutas ja siis seda teistele ümbritsevatele kiirgas.

Süvenedes pärast ülikooli pedagoogikasse, leidis ta oma mõtetele tuge ka mineviku pedagoogide (Pestalozzi, Herbart, Komenský jt.) töödest. Näiteks huvitub Peeter Põld Pestalozzi töödest ja leiab “süvendatud selgust juba kaua südames pakitseunud usulise kasvatuse tähenduse kohta”. Talle selgub Pestalozzi juures kasvatuse iseloom armastusliku suhtena ja usu kogemu-

sena. Siit tähtsustub ka ema roll Peeter Põllu käsitusel. Lapsel tekib meeleline mulje usust ja P. Põld nõuab, et see põimuks kindlalt tema vanemate olemise ja tegemisega [5].

Religiooni defineerib ta "täiesti omapärase nähtusena, mida ei saa vahetada teadusega, kõlblusega ega muuga". "Püha ei ole täiesti defineeritav ega arusaadav. Siin saab ainult fenomeenisid kirjeldada, üksteisest eraldada. Usulised aktid on niisama algelised ja eneses terviklikud kui välismaailma tajumused. Nad ei ole muust tuletatavad. Usuline on antud, seda ei saa tajumisega haarata. Ainult usulised aktid ja ainult need võivad kindlust anda, et Jumal on olemas. Pedagoogiliselt järgneb sellest, et enne on tarvis usulisi põhielamusi näha, läbi elada, alles siis saab teadlikuks teha usulist maailmakäsitlust" [6]. Seda kõike peab laps saama kodust, eelkõige emalt. Selles oma õpetuse osas on P. Põld kõige konkreetsem ja selgem. Emakohustest lähtudes määrab ta naishariduse eesmärgi ning õpetuse kontsentratsiooni ja korraldab selle järgi ka temale usaldatud kooli. Ta on lõplikule selgusele jõudnud ka väikelapse kõlbla kasvatuse suhtes, mille ta koondab tahte- ja tundeelu alusele. Põllu seisukoht on: "Emast kiirgab lapsesse kõlbeline ilm" [7].

Peeter Põllu kooli alussambaiks oli rahvuslikkus ja usklikkus. Võitluses väikerahva hariduse eest oli vaja toonitada ja äratada rahvustunnet. Ta oli aga selle vastu, et rahvus iseväärtuseks tehakse, et rahvustunne "usu aseaineks" muutub, mida võetakse "viimase hüvena". Ta tahab olla ja on siin järjekindel, seades rahvustunde ja omariikluse ette "usulised ja kõlblad väärtused, millele (tsiteerin tema artiklit "Mis meid aitab?" 1928. a. "Postimehes") allub ka rahvas ja mida rahvuse kaudu elus teostatakse ja teenitakse."

Usulised väärtused annavad Peeter Põllu arvates elule mõtte. Neid väärtusi on kasvatuses tarvis. "Religioon on vajalik inimesekssaamiseks; ta annab julgust, kindlust, teadvust, et elu maksab elada, et tal on tähendust, on võimatu lõplikult mõelda kõlblat püüet ilma religioonita. Ainult religioossed väärtused on need, millelt saavad ka kõlblad oma mõtte, ammutavad endile jõudu kogu elu mõtte avamisest ja leiavad oma tähenduse elu totaalsuses" [8].

Kuid pedagoogika seisukohalt on P. Põld arvamusel, et moraal ja religioon ei ole üks ja seesama. "On tähtis," kirjutab ta

oma “Üldises kasvatusõpetuses”, “et kõlblus jääks püsima, kui usuelus tekivad kriisid, tõusevad kahtlused ja võib-olla ka variseb kokku kogu usuline süsteem, millel baseerus ühtlasi ka moraal.” Kõlbluse üks peatunnustest on, et peetakse kõrvalekaldumatult kinni sihist. On siiski selge, et moraali religioonist väga tihti lahutada ei saa ja et tema tihtilugu ise viib religiooni juurde. Tekivad küsimused: Mispärast kõik see püüdmine, see võitlus, need kannatused, mida toob kõlbeline edasipüüdmine? Mis mõte on sellel, kuhu poole ta viib? Kas rahuldub hing ainult vastusega; see kõik on tarvilik hüve enese pärast, see kannab kõike tasu eneses, ainult sel viisil on võimalik täielik individuaalne elu ja kooskõlaline ühiselu. Kui kõige selle taga ei ole midagi suuremat, kaugemaleulatuvamat, kõrgemat, kestvamat, kui sellele kõigele ei ole antud mingit eesmärki, kas pole siis ometigi parem heita end elulainetesse ja lasta end kanda sinna, kuhu vool juhtub viima, kas vastu kaljusid või sügavasse kuristikku või kuhugi kaunile rannale? Inimese teadlikkuse tarve, tema inimsus ei luba säherdust animaalse ühepäevaliblika elu, sellist fatalismi, mis on tulevikuta, väljavaadeteta. Inimene otsib oma püüetele kindlat alust ühenduses kogu oma eluga, kogu oma kosmilise vahekorraga, ühenduses küsimusega, kas jaatada elu, kas tunnustada mingit üldtaset, maailmatahet, mingit kõrgemat maailmakorda ja õiglust. Kui vaadelda kõlbluse küsimusi sellelt seisukohalt, siis ei pääse mööda religioosest kasvatuses ühenduses kõlbla kasvatus ja moraaliga ja tuleb leida ainult tee, kuidas seda teostada [9].

Peeter Põld kaitseb usuõpetust koolis. Ta kirjutab seria artikleid, milles peab kõigi pahede juurteks hedoonilis-materialistlikku ellusuhtumist. Põld on väheseid eesti pedagooge, kes toonitavad väsimatult meelsuse tähtsust koolis. Sellele keskendub kõik, “selles juurdub hea distsipliin, täpsus ning hool, milles võrsuvad tulusad harjumused tõketena loomusundusele, nende peenenduseks ning ülenduseks ennastmäärava ning vaba inimsuse kõrgusteni. See meelsuslik alus on religioon — kultuurilise edenemise põhijõude, milleta pole kool kultuuri edasiviimise asutisena mõeldav”. Kogu koolitööd kandku teadvus, et töötatakse absoluutsele elule lähemale viiva ülesande kallal [10].

Kuid samas näeb Peeter Põld ühiskonnas valitsevat usulist kriisi, ta kannatab ühiskonna väärnähtuste all. Teda häirib rängalt

kasvav alkoholism, karsklaste ridade vähesus ning nende üldine pilamine, tuimus kõlbeliste ja pedagoogiliste aadete vastu, jäme-materialistlik saamaiaha, usu ning kiriku üle irvitamine jne.

Oma pikemas kirjutises “Usuline kriis” analüüsib ta nii ristiusu kui üldreligioosset kriisi, nimetades näiteks olulise kriisinähtusena haritlaskonna enamiku ükskõiksust kiriku ja kiriku-traditsioonide vastu. Eriti häirib teda näiteks ristiusu halvustamine ja pilamine ilukirjanduses, samuti “ulakused usu vastu, mis kergesti sündida võivad ja ei leia sealjuures sügavat ning üldisemat reaktsiooni” [11]. Elukommetelt on paljud jumalasõnakuulutajad amoraalsed, mis siis veel lihtsatest koguduseliikmetest rääkida. Eriti valusalt põeb Aatemees kõlb-luse puudujääke perekonnas ja koolis, pedagoogide hulgas. Ta on nõrдинud abordi laiaast levikust, samuti alkoholismi ja enesetappude kasvamisest, abielurikkumisest ja paljust muust.

Oma artiklis “Eesti riigi tulevik ja karskus” ta kirjutab: “Meil on viimaste aastate jooksul tõusnud oma kõrtsikultuur, mis meile hiljuti veel võõras oli: kabareed, ettekanded, orkestrid ja muud lõbustused peavad joovastavate allikate külgetõmbavust suurendama. Meid ei eruta see mitte hingepõhjani, et meie noored, kooliõpilased, endid ühel ja teisel põhjusel täis on joonud. Noorsoo kongressi puhul Viljandis ettetulnud alkoholiliste ülepiirimine kute pärast langesime meie küll kibedate etteheidetega noorte peale, aga ei löönud mitte kahetsedes endile vastu rindu” [12]. Kõik see kõlab väga aktuaalselt. Peeter Põld võitleb väärnähtuste vastu kogu oma jõu, autoriteedi ja veendumusega. Ta kirjutab, võtab sõna koosolekutel, tegutseb. Ta põleb.

Oma kirjutistes analüüsib ta väärtusi sügavuti, vaatleb teaduse, kunsti, spordi, tehnika, rahvustunde, sotsialismi jt. probleeme ning jõuab järeldusele, et on olemas iseseisev väärtusala, mis põhineb erilisel kogemusel — religioon. Selle kaudu leiab inimene mõtte oma elule, see teeb teda võimeliseks vastu astuma kõigile raskustele. Religiooni ei saa asendada millegi muuga ja temata ei saa inimene täielikult elada. Põllule on kristliku religiooni võiduleaitamine meie rahva elus kõige rahvuslikum küsimus. Usundis on Põllu viimane alus. Siit tuletab ta kõik vaated ja püüdlused. Selles leiab ta lahenduse meie aja segadustele.

10. augustil 1930 kodukihelkonna Jõhvi kirikus piiblipühal peetud kõnes, mis osutus tema jumalagajätukõneks, märgib Pee-

ter Põld jällegi suurt taganemist Kristusest. Kust tahetakse leida elu, õnne, rahu, mõtet ja juhti oma isiklikule ja kogu rahva tööle ja tegevusele? Teadus viib sihitusele, kus näeme igavest ringiratast. Kunst viib iginäljasele maitsmisele ja egoismile. Moraalil puuduvad mõõdupuud või need kõiguvad. Ja kasvatus ei tee inimest ümber niikaua, kui elu ja ümbrus ei ole ümber tehtud. Ainult usk ütleb, kuhu püüda.

Oma reisikirjaks soovis Peeter Põld sõnu, mis sisaldasid tema elu juhtumõtte: **temalt ja tema läbi ja tema poole on kõik asjad**. Ta oli kuni lõpuni **õpetaja**, aktiivne parandaja. Ma lõpetaksin tema sõnadega: "Meil jääb kahe vahel valida: kas oma täit jõudu töösse panna, või kõik minna lasta, nagu ta läheb. Sest hääst südamest ei anta meile midagi, vaid mis meie püüame, seda saame üksnes oma vaevaga kätte" [13].

KIRJANDUS

1. Erinnerungen aus der Schulzeit. Käsikiri saadud hr. Toomas Põllult.
2. Samas.
3. **A. Aret**. Peeter Põld, eesti hariduse teenäitaja. Tln., 1931, lk. 13.
4. Poja, hr. T. Põllu mälestustest.
5. **P. Põld**. Valitud tööd II. Tartu 1993, lk. 237.
6. **P. Põld**. Üldine kasvatusõpetus. Tartu, 1932, lk. 38.
7. **P. Põld**. Valitud tööd II. Tartu, 1993, lk. 241.
8. **P. Põld**. Üldine kasvatusõpetus. Tartu, 1932, lk. 41.
9. Samas, lk. 147.
10. Samas, lk. 42.
11. **P. Põld**. Usuline kriis. Tartu 1932, lk. 10.
12. **P. Põld**. Valitud tööd II, lk. 27.
13. **P. Põld**. Valitud tööd I, lk. 86.

PEETER PÕLD — EESTI NOORSOO KASVATAJAJD

Lehti Kai Põld-Sherlow

Peeter Põld oli veendunud, et igal isikul — vaatamata ta vaimsete või füüsiliste võimete ulatusele ja tasemele — on oma koht ja kutsumus Looja plaanis rahvastega. Sellest veendumusest kuulsime vestlustes kodus. Lähtudes sellest seisukohast võib Peeter Põllu enda kutsumuse algeid leida ta lapsepõlvest. Et tema ülesandeks oli saada kasvatajaks, sellest kõnelesid ja kirjutasid ta vennad ja õed.

Peeter Siegfried Nikolaus Põld sündis 12. juulil 1878 Jõhvi vallas Puru külakoolmeister Peeter Põllu ja ta naise Juliane kolmanda pojana. Peetri õed — kõik tast nooremad — on nende ridade kirjutajale mitmel puhul jutustanud, et vend Peeter oli mitmeti nende kasvataja ja õpetaja.

Helmi Põld oma mälestustes (mis kirjutatud oma lastele) tsiteerib Peetri õe Anna kirja: “Peeter oli ikka meie armsaim vend. Ta oli loomu poolest heatahtlik, ei narrinud ega kiusanud meid, oli hea seltsiline ja ema abistaja.”

Puru koolmeister Põld oli tugev, elujõuline mees; ta naine Julie seevastu oli väike ja habras, kuid väga töökas. Koolmeistri üheteistkümnelapselises peres olid neli vanemat last poisid. Suure majapidamise (koolmeistril oli kasutada koolitalu) ja lasterohkuse tõttu olid emal käed tööd täis. Kui ema vajas abi, oli poeg Peeter see, kes võttis üle lapsehoidja kohustused.

Isa kõneles meile, et koolipoisina kodus ta sageli õppis, imik süles. Mõnikord õpinguisse süvenedes ei märganud ta last enne mähkida, kui juhtus “uputus”. Helmi Põllu jutu järgi oli Peeter

see, kes talle õpetas imiku eest hoolitsemist ja mähkimist nende esmasündinu puhul.

Puru koolmeisteri peres hinnati kõrgemat haridust, eriti suunas lapsi edasi õppima ema Julie, kes tolleaegse naise kohta omas hea hariduse.

Peale algharidust Puru koolis saadeti poeg Peeter Rakvere linnakooli, kust mõni aasta hiljem ta viidi üle Narva.

Vend Rein kirjutab oma mälestustes vendadega ühisest kooliajast: “Aleksander oli kaks aastat vanem kui Peeter. Näiteks pidi Aleks geomeetria ülesannet lahendama. Korraga lendas raamat nurka ja Aleks karjus: ‘Ma ei saa sellega hakkama!’ Peeter tõusis ülesse, tõstis raamatu, istus Aleksi kõrvale ja seletas talle ülesande ära.” [---]

Narvas hakkas Põld juba teisel gümnaasiumiaastal kasutama oma loomulikku õpetajaannet, et vanematele oma koolitamist kergemaks teha. Tema eratundidel oli linnas hea kuulsus ja õpilaste arv kasvas kiiresti. Vend Rein kirjutab oma mälestustes: “Peeter teenis korralikku raha järelaitamistundidega vene perekondades — umbes sama palju kui tolleaegne keskmine ametnik. Nii pidas ta ennast ise üleval ja peale selle aitas ka õdesid.”

Meenub vestlusi isaga tema kooliaja kohta. Ta armastas eriti muusikatunde. Kooli kooris esines ta solistina kui poiss-sopran.

“Tollal ma unistasin, et must saab ooperilaulja,” jutustas isa, “kuid peale häälemurdmist olin oma võimetes pettunud ja jõudsin veendele, et muusika pole mu kutsumus, vaid meeldiv lemmikharrastus.”

Ometi mäletavad mitmed tema õpilased teda eriti lauljana. Ühega neist möödunud suvel vesteldes meenutas see “meie kooli” vilistlane: “Oli meie klassiõhtu. Mul on see veel elavalt meeles. Palusime, et ta laulaks. Ta laulis ‘Tule koju, armuke’ ja ‘Ei saa mitte vaiki olla’. See oli ilus. Peeter Põllul oli soe iseloom.”

Põld lõpetas Narva gümnaasiumi 1898. aastal. [---]

Siirdunud Tartusse, sattus noor Põld rahvuslikult elavamasse õhkkonda kui see oli tugeva venestuse surve all olevas Narvas. Uus ümbrus andis ta annetele ja võimetele soodsa arenemispinna. Ta astus Eesti Üliõpilaste Seltsi, millises organisatsioonis ta hakkas aktiivselt tegutsema. Seltsi koosolekuil ilmnesisid ta kalduvused kõnemeheks ja organiseerijaks. Vanematest tegelastest

mõjustasid ta rahvusliku ideoloogia arengut eriti Villem Reiman ja Jaan Tõnisson. [---]

Ka tol perioodil väljendas Põld oma tundeid laulus: kvartett — J. Kõpp, J. Laur, A. Simm ja P. Põld — käis koguni kontsertringreisidel mööda kodumaad. [---]

Põld lõpetas ülikooli teoloogiakandidaadi kraadiga 1907. a. Talle pakuti võimalust valmistuda professuurile, kuid ta oli otsustanud suunduda haridusalale.

Mäletan, kuis (olles umbes tosin aastaid vana) ma seisin isaga ta raamatukogus. Vaatlesin aukartusega ta usuteaduslike raamatute hulka ja imetlesin nende meeldivaid kõiteid.

“Mida sa soovitaksid mulle neist lugeda?” küsisin, andes mõista, et olen ju enam-vähem täisealine.

Isa suhtus mu lapsikusse küsimusse temale omase põhjalikkusega: “Sinu vanuses ei soovita ma sulle neist ühtegi. Suurem osa neid teoseid on mõjutatud teoloogia liberaalsest voolust, mis oli moes minu õpingute ajal ...” Nagu ma isa seletustest aru sain, ei hinnanud ta selle voolu seisukohti, mis osaliselt põhjustas ta loobumise kirikuõpetaja kutsest ning pöördumise pedagoogika alale. Siiski ei jätnud isa mind ilma raamatuta. Ta ulatas mulle ühe Fr. W. Foersteri teose, millest sai mu lemmikraamat paariks aastaks. Selle raamatu esilehelt leidsin autori isikliku pühenduse oma isale.

1908. a. veebruaris sõitis Põld Saksamaale ja Šveitsi, et tutvuda sealsete uuendusvooludega ja haridustegelastega. Sügisel kodumaale naasnud, abiellus ta rahvakooliõpetaja Helmi Einbergiga. Sellest abielust sündisid üksteist last, kellele lisandus üks kasulaps. Mäletan, kui kord tulime mingilt suviselt väljasõidult, kuulsin kedagi kõrvalseisjat küsivat: “On see mingi kool?”

1909. a. aprillis kinnitati Peeter Põld ENKS Tütarlaste Keskkooli juhatajaks. [---]

Tollal oli Põld kooli ideoloogia kandjaks. Töösse süvenedes otsis ta eesti hariduse aluseid ja sihte. Ühe olulise elemendina ta rõhutas rahvuslust, mis vajas emakeelt õppekeelena. Jõuallikana isiksuse arendamisel tugines Põld alati ristiusu põhimõtetele. Et noori vastavalt suunata, pidas ta vajalikuks võimalikult isiklikku kontakti üksiku õpilasega ja perekondliku õhkkonna loomist.

Vesteldes hiljuti sellel teemal ühe kaasvilistlasega ta mainis: “Õppisin meie koolis 1916–19. Põld oli direktor ja usuõpetaja. Ta oli soliidne ja sõbralik. Tal oli väga hea mälu, tundis meid kõiki isiklikult.”

Põld püüdis rakendada uusi ideid, mida oli omandanud oma õppereisil ja isiklikust kontaktist mitmete tolleaegsete kasvatus-teadlastega Lääne-Euroopas. [---] Alates 1920. aastast oli Põld ENKS-i esimees. Eesti Vabariigi sünnivalude aastal 1916–18 katkes meie koolis regulaarne töö ja direktor Põld sattus poliitiliste tormide keerisesse. [---]

Üks mulle põnevamaid isa jutustusi oli Maanõukogu laiali-ajamine punakaardi poolt. Isa tegi omale teed läbi ülesässitatud rahvamassi rahulikult lähedalseisjaid kõnetades, kuid kaugemal räusati ja visati kividega. J. Vilms isa kõrval sai kiviga pähe. Haavatud Vilmsi toetades suutis isa siiski rahvamurrust läbi tungida.

[---] Sõja kaotanud, lahkusid Saksa väed sama aasta novembris ja kohe astus tegevusse Eesti Vabariigi Ajutine Valitsus. Selles valitsuses oli Põld esimene haridusminister, kuid peagi määrati ta Tartu Ülikooli hooldajaks ja korraldajaks, millise töö katkestas enamlaste sissetung.

Mu masendavamaid lapsepõlvemälestusi on, kuis isa aitas meid lapsi tekkidesse mähkida ja suudles meid jumalagajatuks. Mu õde Anne oli tollal neljakuine. Ema hoidis teda süles kahe kokkuõmmeldud padja vahel. Oli detsembrikuu, kuid saaniteed veel polnud. Logistasime vankriga mööda lõrtsiseid teid kaks päeva, kuni jõudsime Viljandisse, kus peatusime direktor Variku kodus. Sinna tuli isa jõuluks meile järele ja viis meid Tallinna. Tallinnas astus ta väbatahtlikult kooliõpetajate roodu ja läks rindele. Mõne aja pärast saadeti rindele pliatsiga, nähtavasti põlvel rutuga kritseldatud teade, et reamees Põld kutsutakse uuesti ülikooli korraldama.

Seega asus Põld tööle, mis haaras Eesti haridusala laiemalt kui talle armsakssaanud kool.

Tegelikult olid esimesed ülikooli rajamise aastad ta elus kõige vaevarikkamad. Lõpmata arv koosolekuid, nõupidamisi, läbirääkimisi, suur kirjavahetus, igasuguste projektide koostamine ja arutlemine — kõik nõudis energiat.

Nende ridade kirjutaja on vahel väitnud, et hakkas Tartu Ülikoolis käima 7-aastaselt. Minu ülesandeks ülikooli minekul oli kanda kahe taldriku vahel sooja suupistet, mida ema isale saatis, kui viimane ei leidnud mahti koju sööma tulla. Kuldnööpidega mundris uksehoidja ülikooli peahoone kella all teadis mu tuleku põhjust. "Kui me samovari koosoleku vahel ülesse viime, küll ma siis selle toidu edasi toimetan," kinnitas ta mulle.

Päeval koosolekud ja öösi töö kirjutuslaua taga, kurnav öötöö — puhkust aga vähe. Põld ei säästnud end. Tollal kirjutas ta sõbrale, õpetaja Varikule Jõhvi: "Meie põleme kahest otsast."

Peale kuraatori-aastaid oli Põld üle töötanud. Talle sai selgeks, et pidi oma tervisega kokku hoidma, eriti et ta lapsed olid veel noored. Ta palus ülikooli valitsust end prorektori kohustustest vabastada. Ülikool tunnustas ta teeneid filosoofia audoktori kraadiga, esimesega, mille Tartu Ülikool eestlasele on andnud.

1925. aastal maalis kunstnik Paul Raud ülikooli ülesandel tolelaegset kuraatorit. Selleks sõitis kunstnik Viru randa Perjatsile, kus Põld suvepuhkust veetis. Kui portree oli peaaegu valmis, polnud kunstnik rahul. Ta kutsus kaksikvenna Kristjani nõule ja palus siis Põldu uuesti poseerida. Paul Raud väitis, et oli teinud vea, kui vaadeldes Põllu korrapäraseid näojooni oli pidanud teda kergesti maalitavaks isikuks. Töö jooksul ta avastas Põllu ilme mitmepalgelisuse. Maalitava ilme muutus nii kiiresti, et kunstnik ei suutnud seda tabada, mida tahtis ülikoolile esitada.

Nagu Põllu ilme, nii oli ka tema töö väga mitmepalgeline ja haaras erinevaid alasid. Mainida võiks neid, kus ta organiseerimisand ja veendumus jätsid sügavamaid jälgi. Juba koolipõlves oli ta ema suunanud teda karskusele ja tuðengipõlves sai tast veendunud karskustegelane. 1926. a. suvel korraldati Tartus tema juhtimisel 18. ülemaailmne karskuskongress. Ta oli Riigikogu liige ja kasutas seda positsiooni eesti hariduspoliitika suunamiseks. Kodulinna Tartus oli ta linnavolikogu juhatajaks. Ta oli Noorte Meeste Kristliku Ühingu esimees, sest kristlik noortetöö oli talle südamelähedane. Kristlasena tundis ta vajadust osa võtta oma koguduse tööst ja ka kirikupäevadest.

Ta oli pedagoogikaproffessor. Oma loenguid ja seminare valmistas ta ette hoole ja armastusega. 1922. aastast töötas õppe-

jõudude ettevalmistamiseks didaktilis-metoodiline seminar, mille juhataja oli Põld, olles ühtlasi kutsekomisjoni esimeheks.

Põld oli ajakirjanik ja kõnemees. Ta uskus oma kodumaa tulevikku ja püüdis sule ja sõnaga võidelda omaaegsete ühiskondlike väärnähetega vastu — nagu kasvav alkoholism, tuimus kõlblistes ja pedagoogilistes küsimustes, jämematerialistlik saamaima, usu ning kiriku üle ulaklik irvitamine. Oma veendeid võttis ta kokku kõnesarjas “Usuline kriis” järgnevalt: “Ma ei usu, et meie rahvas kaob . . . Minule on kristluse võiduleaitamine meie rahvaelus kõige rahvuslikum küsimus. Kristluses peituvad ammutamatud jõuallikad.”

Oma põhimõtete tõttu omas ta palju veende-vaenlasi, ehkki oli vaba isiklikest vaenlasist.

Põllu koorem oli suur. Meeleldi oleks ta tahtnud säästa aega selleks, kus lootis anda oma suurima panuse — tahtnuks süveneda teaduslikku töösse.

Helmi Põld kirjutab oma mälestustes: “Meenub veel, et P. P-l väga kahju oli, et tal nii vähe aega üle jäi kirjutamiseks. Kurtis tihti: ‘On nii palju asju läbi mõeldud ja osalt läbi töötatud . . . Kui saaks kuidagi kas mõneks kuuks, või pooleks aastaks vabaks, et saaks seda üles kirjutada . . .’”

Peale ta surma ilmusid ta loengute ja kõnede põhjal redigeeritult kolm teost: “Üldine kasvatusõpetus”, “Eesti kooli ajalugu” ja “Usuline kriis”.

Põld suri ootamatult, parimais tööaastais. — Näiliselt jäi ta töö pooleli. Peeter ja Helmi Põllu lapsed jäid Helmi Põllu kasvatada, kes temale omase vaprusena sammus üksi edasi. Oma lastele on Helmi Põld mitmel puhul öelnud: “Ma tänan Jumalat, et teie isa ei tarvitsenud kogeda eestlaste saatust Teise maailmasõja ajal. Teie pärast ta oleks tahtnud veel vähemalt 10 aastat elada, kuid need 10 aastat me saimegi elada rahu . . .” Oma mälestuskirjades lastele lõpetab Helmi Põld sõnadega: “P. P. elukaaslane 22-he aasta jooksul ja ta laste ema ei saa — tagasi vaadates kooskäidud eluteele — muud kui suurimas tänutundes ütelda: tänu Jumalale kõige eest!”

Põldude valik laste nimede suhtes oli vanuse järjekorras: Agu, Hele Mall, Lehti Kai, Peeter Amos, Mari Liis, Anne Reet, Toomas Jeremias, Ester Marta, Mai Mirjam, Helme Rutt ja Imbi

Kersti. Paraku on laste — eriti nooremate — mälestused oma isast väga piiratud ja katkendlikud.

Tütar Anne Reet, otsides mälestusteradasid jutustab: “Üks mu esimesi mälestusi on ajast, kui isa oli ülikooli kuraator, kuid mina ei osanud veel ‘r’ tähte hääldada. Rõõmsa uhkusega ma seletasin ‘minu isa on ülikooli kulat’, kuid mulle tehti selgeks, et see polnud hea sõna ... Isa õpetas mind laulma värsse mu lasteraamatutest. Näiteks avastasin hiljem, et meloodia Hindrey ‘Pambu Peedule’ oli võetud ooperist ‘Padaemand’ ... Isaga oli huvitav suvel matkata, kuid isa puhkuseajad olid alati nii lühikesed ... Üks mu mälestuspilte on mu nooremast õest, kes läks jonnist kangeks kui pulk, millist olukorda isa arstis, karistades teda — minu arvates — väga karmilt ... Kui olin haige reumaatilises palavikus, viidi mu voodi isa ja ema magamistuppa. Mäletan sellest haigusajast isa rahustavat hoolt ja hellust ... Isegi peale isa surma, kui olin kunstikool Pallase õpilane, kaitses mälestus isast mind kui kilp — nii mõnigi pommis boheemlane muutus hoopis viisakamaks, kui talle öeldi, et olen Peeter Põllu tütar”.

Poeg Toomas kirjutab: “Mäletan õiguspoolest vähe, sest olin isa surses 10-aastane. Mäletan kuidas poisina ühise söömalaua taga istudes isa silmad mind jälgisid ja tihti korrale kutsusid. Isa ei ole küll kunagi otse löönud, kuigi vitsaähvardus hõljus õhus mõnigi kord üsna kindlal kujul. Isa veendumus oli see, et ihulik karistus on tarvilik. Ema leidis, et kuigi tema on vastupidise vaatega, siiski põhimõtet tegelikult rakendab.

Isa armastas ka jalutada ja muidugi mitte üksi. Ajapuudusel tuli jalutuskäigud ühendada töökohale minekuga. Aga pühapäevadel liikus ka terve pere Emajõe kaldal või Toomel. Me jalutuskäikudel jutustas isa meile palju ... Isa oskas mitmeid laule väga kentsakalt ette kanda ja neile sobivaid viise leida. Meile lastele andis ta tihti uusi nimesid, mis olid naljakad.

Õhtupalvus oli kõige kindlam aeg, kus isa sai kohata. Vanim õde mängis klaveril saate. Isa ütles uute laulude puhul sõnad ette. Palve oli põimitud enamasti juba laulusõnusse või loodi vastavad värsid. Pühade aegu luges isa evangeeliumi ja sel oli väarikaim koht. Söögiajad algasid söömapalvega ja lõppesid tänuga Jeesusele ja vanematele.

Kui pühapäevadel ja puhkusajal tohtisime isa ta magamistoas külastada, siis sai palju nalja. Isa jutustas meile, laulis ja joonistas. Kui ta siis hommikukohviks alla tuli, võisid nooremad teha temaga võimlemisharjutusi.”

Mai Mirjam mäletab isa hommikul võimlemas. “Ma ronisin ta jalgade ümber ja laulsin ... Lehvitasin talle aknast, kui ta tööle läks, ta sammus alati kiiresti ... Ma võisin minna ta kirjutustuppa, kui vajasin paberit joonistamiseks — tollal hääldasin ‘pap-perit ja pliiatsit’. Isa andis mulle alati suured poognad ... Kui ta mõnelt reisilt tuli, tõi ta kingitusi ...”

Helme Rutt meenutab: “Õhtupalvuse ajal oli isa alati seal. Istusin tavaliselt isa süles ja nõjatasin ta lõua vastu, kuigi see mõnikord tundus karedana ... Mäletan ka, et isa mõnikord minuga pahandas ... Kui ta viimasel suvel Võsule tuli, tegin talle pärja sireliokstest. Ta küsis mult, millist raamatut ma tahaksin. Soovisin üht arstiteaduslikku raamatut, mille kaanel olid imikud, kuid isa kinkis mulle raamatu ‘Doktor Allwissend’”.

Ema on mulle mõnikord maininud, et isa tundis eriti headmeelt oma vanimast tütrest Hele Mallest. Ka mina austasin Helet kui noorem õde — minu arust oli ta tark ja ilus. Isiklikult pole ma aga kunagi tundnud, et isa oleks kedagi meist eelistanud. Kui vajasin isa, leidis ta aega minu jaoks. Ema seevastu oli sageli nii hõivatud, et tema tähelepanu saada oli raskem. Üks lemmik-harrastusi isaga oli meil ühine, mida ma ei mäleta, et keegi mu õdedest-vendadest oleks tollal jaganud. Isa armastas kasvatada lilli. Mind õpetas ta aednikuks juba enne kooliaega, niipea kui taipasin, milline oli taime juur, milline latv.

Väga raske oli meil lastena jälgida koduseid probleeme, mis ei puutunud otseselt meisse. Kui arutus isa ja ema vahel toimus vene keeles, teadsime vaid, et see polnud mõeldud meie kõrvadele. Isegi hääle toon nendes keskusteludes ei andnud võtit, milles asi seisis, sest emaga vaieldes isa sõbralik toon ei muutunud. Me ema oli tulise temperamendiga, kuid tuli ei lõkenda kaua, kui tal pole toitu.

Me kasuõde Nora oli Helest pisut vanem — ta oli ühtlasi meie emapoolne nõbu. Teismelistes aastates küsitlesin ema Nora suhtes. Ema ütles, et toidu või maiustuste jagamisel soovis isa, et Norale antakse kõige enne. Aastaid hiljem küsitlesin ka Norat,

kuidas ta end me suures peres tundis. Tal näis olevat raske vastata, kuid lõpuks lausus: “Kui ema või isa tulid koju, te kõik jooksite alati rüsinal vastu. Te trügisite, ise seda märkamata, minu jaoks nagu polnud ruumi.”

Peeter Põld suri 1930. aastal raskekujulisse tüüfusesse. Samaaegselt temaga olid sama tõvega haiglas ta abikaasa Helmi, tütreid Hele, Mari, Anne, Ester, Mai ja Imbi ning Helmi Põllu ema. Mõned päevad peale isa surma järgnesid talle igavikku tütreid Hele ja Mari. Viimane sarnanes, minu arvates, iseloomult kõige enam oma isale — alati abivalmis, rõõmus ja eriti nooremate perekonnaliikmete lemmik.

Mäletan selgesti, kuidas 31. augusti hommikupoolel mind kutsuti Ülikooli sisehaiguste kliinikusse, sest isa tahtis minuga kõnelda. Olin tookord ainuke ta vanematest lastest kohal, kes polnud tüüfushaige. Vend Agu oli Värskla laagris aega teenimas. Nagu mulle hiljem öeldi, teadis isa tollal juba, et tal tuleb lahkuda, kuid mina olukorra tõsidust sel päeval ei mõistnud.

Eraõde, kes isa põetas, luges isale pühakirja, kui ma palatisse astusin. Õde tõmbas mulle tooli isa voodile ligemale ja sosistas, et ma ise ei püüaks isaga kõnelda, vaid kuulaksin, mis tal on mulle öelda, siis ta jättis meid kahekesi. Isa kõneles minuga umbes 10–15 minutit sageli peatudes, et puhata. Siis tuli õde tagasi ja ütles, et haige olukord ei lubavat pikemat kõnelust.

Ma ei saanud isa raskest olukorrast aru seetõttu, et ta üldse ei kõnelenud endast — tal olid südamel kõik ta lapsed. Ütles eriti mulle, et olin tema murelaps, kuna mõni aasta varem olin haigestunud lastehalvatusse, mille tagajärgi kandsin. Lahkusin haigetoast lohutatult ja isa õnnistusega, teadmata, et see oli vaid päev enne ta surma.

Peeter Põld suri septembrikuu esimese päeva pealelõunal südame nõrkusesse sisemiste verejooksude tagajärjel. Täsurivoodi kõrvale toodi ta abikaasa Helmi, kes oli kõrges palavikus. Voodi jalutsis seisid Peeter Põllu õde Margarete ja surija kauaaegne sõber Jaan Tõnisson. Haige lasi omale hapnikku anda, et suudaks oodata vanimat poega Agu, kes pidi saabuma kella kahe paiku. (Agu saabumine hilines lõhkenud autokummi tõttu.) Peale kella kahte ei jõudnud surija enam oodata, vaid lükkas hapnikutoru kõrvale. Oli saabunud aeg järgida oma Issanda kutsele. Tädi

Margarete jutustas mulle, et isa oli lõpuni teadvuse juures ja suri rahus.

Massiivne graniitrist seisab praegu Tartu Pauluse kalmistul Peeter Põllu haual. Selgelt on loetav ristil Rooma 11:36. Selle ristikirja valis Peeter Põld omale eluajal: “Sest temast ja tema läbi ja tema poole on kõik asjad. Temale olgu au igavesti!”

1975. aasta suvel seisis üks ta tütar Kanadast vaikides isa risti ees. Hauaplatsi leidis ta hoolikalt korrastatult ja lilledega kaunistatult.

Ilmunud raamatus: Kool ja meie Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi Tütarlaste Gümnaasium 1906–1944, Kanada, 1976, lk. 29–38.

MÄLESTUSI PEETER PÕLLUST JA TEMA PEREKONNAST

Helmi Mäelo

[---] Mu endise koolijuhataja, Tartu ülikooli kuraatori ja pedagoogikaprofessori Peeter Põllu kodu asus Munga tän. 2, vanamoelises madalas ülikoolile kuulavas majas. See oli ülikooli kuraatori ametikorter. Majakese ees oli roheline, kõrgete puudega palistatud plats, kuhu a. 1928 püstitati Rootsi kuningas Gustav Adolfi ausammas. Ülikooli kirik ja peahoone ühel pool, Eesti Karskusliidu majad teisel pool nagu sümboliseerisid seda elutööd ja paleuslikku võitlust, mis hoovas sealt avalikkusse kahekümnendate ja kolmekümnendate aastate vahel.

Naiste Karskusliidust sinna oli vaid paari minuti tee. Juhatus neidki päevi, mil jooksin sinna enam kui kord. Helmi Põld oli Naiste Karskusliidu esinaine. Temaga oli ametlikkegi asjaõiendamisi, allkirjade võtmisi ja seisukohtade selgitamisi. Nendest asjaoludest tingituna elasin üsna lähedalt kaasa Põldude perekonna eluavaldustega, viibisin seal küll hommikuti, päeval ja õhtuti.

Peeter Põllu kõrgendatud hääletooni olin kuulnud koolipäevil, kuid ka hiljem koosolekute pingeliste võitlusmomentide ajalt. Ta võis seesmiselt süttida ja ägeneda. Sellistel kordadel tõusis ta hääle tooni võrra kõrgemaks. Olnuks üsna arusaadav, et suure lastehulga perekonnaisa kõrgendatud hääletooni kuuldunuks ka kodus. Nii tihti kui seal viibisingi, ei kuulnud ma seda kordagi. Hoopis vastupidi. Ta käitumine lastega avaldus helluses ja kannatlikkuses. Lapsed ei kartnud isa. Kui ta oli kodus ja istuti jõudehetkil koos saalis rohelisel plüüšsohval, kippusid lapsed rüsinale ta sülele. Ja kui palju neid mahtus istuma ta põlvedele! Õhtused kogunemised saali toimusid järjekindlalt enne puhka-

ma heitmist. Siis lauldi üheskoos õhtulaule. Ka teenijad ilmusid selleks pühalikuks silmapilguks saali.

Unustamatult on jäänud mu meelde 1927. a. suvi Elvas, kus kahe perekonna peale üürisime suvila "Villa Anna" Elva jõe läheduses. Selles kahekordses majas elasime nagu üks perekond, jaotasime ruumid nii, nagu oli sobivam. Helmi, kes oli majapidamisega töödega võrratult osav, võttis perenaisekoormuse enda õlgadele.

Oma elus olen näinud ja tundma õppinud kahesuguseid häid perenaisi. Ühed töötavad kõigi meeltega ja kasutavad iga hetke otstarbekalt, mistõttu nende ümber on puhtus ja kord. Töövahendid ja asjad pannakse sedamaid kohale, kasutatud nõud korrapäraselt riita. Teine osa häid perenaisi suudab mõtelda ainult ühele asjale — valmistatavale toidule. Töötamise ajal ta pillub vahendid kuhu juhtub, nii et köögis on varsti suur segadus, mis hiljem teeb koristamise vastumeelseks.

Helmi Põllu perenaiselik osavus kuulus esimeste liiki, ta oli köögiski töötades ikka heas tujus, tema ümber oli kord ja ta käed nagu mängisid valmistatava toiduga.

Kuna Põldude kõiki teenijaid ja abilisi ei olnud maal kaasas, oli meid suvilas paarikümne ümber. Bernhard viibis esimese poole suvest veel Tallinnas ja teiselgi poolel sõitis hommikuti linna ning saabus õhtuks tagasi. Ka Peeter Põld sõitis linnavahet, kuid oli rohkem oma aja peremees. Sel põhjusel ta aitas kodus raskemate tööde juures, käis piima järel ja kandis vett. Paarkümmend liitrit piima saime ülepäeviti minu õe talust Kenetskilt. See toodi Marguse poodi, mis asus Riia pool raudteed, "Villa Anna" aga asus Tartu-poolsel küljel, kilomeeter või enamgi maad jaamast, jõe ääres. Selle piimanõu kandmine polnud kerge, kuna teegi oli astumiseks liivane. Tihti oli piimanõuga kaasas ka päts värsket taluleiba või midagi muud kostiks.

Eestis valitses tollal veel eluvaade, et haritud mehele ei sobi kodused toimetused, need on naiste tööd. Peeter Põld sellest ei hoolinud. Ta oli juba oma emalt õppinud põhimõtte, et raskema töö sooritab see, kes on tugevam, et ükski töö ei häbista tegijat, küll aga võib tegija häbistada tööd. Nendest põhimõtetest kõneles ta ka oma lastele ja rakendas neid jõukohasteks ülesanneteks.

Mõlemad Põllud armastasid jalutuskäike. Koos lastega võeti neid ette kaugemale metsadesse. Isa-ema kandsid siis võileibade

ja jookide pakke. Lastel oli suurimaks lõbuks murul pikutades näpuvahelt süüa. Teiseks laste rõõmuks olid õhtused jooksmised ümber maja. Sellest võtsid osa kõik, kes jalul olid. Põld pidas jooksmist tervislikuks ka vanematele inimestele. Imbi ja Marja olid siis peaaegu ühevanused sülelapsed. Tihti jooksi, kummalgi emal oma laps süles.

Seda ilusat ühissuve varjutas lõpuks kurb sündmus. Meile tuli külla taanlane Dagmar P r i o r, kellega koos sõitsime Viljandisse ja Pärnusse, kus toimusid suured naiste koosolekud. Kui reisisit tagasi jõudsim, oli üks Põldude tütardest, 14-aastane K a i, raskesti haigestunud. Ta oli saanud kõrge palaviku, mis ei lahkunud. Ka kohale kutsutud arst ei mõistnud arvata tõsisemat haigust, vaid andis palavikuvastaseid pulbreid, ent paranemise asemel muutus haige järjest apaatsemaks. Peeter Põld istus siis ise tundide viisi oma haige tütre juures ja uuris tema seisundit. Kord katsetanud ta haiget ergutada jalasäärest kõditamisega, kuid märganud, et Kai seda ei tunne. Katsetamistel kuni näpistamiseni ei tundnud haige isa kätt. Isale oli sellest selge, et lapsega on juhtunud midagi tõsisemat. Siis kutsuti Tartust välja prof. dr. Aadu L ü ü s, kes oli hiljuti välismaal lastehaigustega tutvunud ja oli Tartu ülikooli lastekliiniku juhataja. Kaie külastades nimetas ta seda haigust lastehalvatuseks.

See oli vist esimest korda Eestis, mil kuuldi sellist haiguse nimetust. Samal suvel haigestus Elvas ka koolijuhataja T a u t s i üks poegadest kergemal kujul.

Juba järgmisel hommikul viidi Kai Tartusse. Tollal veel ei olnud sanitaarautosid ega ka Elvas taksiautosid. Jaama ees seisis pikavankriga voorimehed, millega suvitussaksad sõitsid. Tee “Villa Annast” jaama oli auklik, roopad sügaval liivas. Et haiget tütarlast õrnalt jaama küüditada, hoidis isa teda vankris oma kätel ja kandis sülega vagunisse.

Selle kurva sündmuse järele põgenesime “Villa Annast”, sest prof. Lüüsi arvates võis halvatuse põhjustada jõe vesi. Seal olime käinud endid pesemas ja suplemas. Ka Tautside pere asus jõe ääres.

Kümnelapselises perekonnas juhtub ikka, et mõni on haige. Külmetushaiguste ja nakkushaiguste perioodidel võib selline kodu jätta väikese haigla mulje. Selliseid pilte on mitmeid mu silmade ees.

Kuna Helmi ise töötas õpetajana, olid tal kodusteks abilis- teks lastekasvatataja, teenija ja vanaema ning abutiste jõududena pesunaine ja õmbleja. Nende söögitoa pika laua ümber kogunes seega üle paarikümnepealine pere. Teenijaid koheldi perekonnas üheväärsete liikmetena, kes istusid koos toidulauas. Enne sööma asumist ütles üks lastest toidupalve. Minu ristitütar Mai-Mirjam oli elav kui tulesäde. Ta ei läbenud oodata palve lõppsõnu, vaid toppis juba enne midagi suhu. Tema ümber oli ikka nurisemist. Söögilauas aitasid vanemad lapsed nooremaid. Külalise kõrvale oli sellise lastekarja üksteise võidu soovivaalduste häälitsemine nagu muusika, millega pidi paratamatult leppima. Ainult isa ja ema mõistsid kõiki neid hääli ja keeli.

Kui mõni lastest haigestus, sõidutati tema voodi vanemate magamistuppa. Seda olevat väga oodatudki! Nagu varemini vihjatud, seisis samas toas ka isa töölaud. Minu sammud sinna tuppa viisid siis, kui emagi oli haige, kus me siis ajasime omavahel vaikset juttu, mis "Peetrit ei seganud". Seal istudes juhtusin nägema neidki kordi, mil isa kohendas haige voodikest, pani tekki peale või seadis peaalust. Ka olen näinud teda laste mähkmeid vahetamas.

Mitmel korral nägin Põldu isegi põrandaid pesemas. Need olid juhud, mil teenijaskondki oli kas haigestunud või oli mõni nendest kohalt lahkunud. Üliõpilased olid teda kord tabanud välistrepi pesemiselt. See vana maja oli ühekordne, ärklitubadega, kuid tänavapoolne vundament oli kõrge: kolm või neli trepiastet oli väljaspool maja. Trepp ulatus kõnniteele, nagu oli tüüpiline tolleaegses vanas Tartus. Põld ei sallinud enda ümber räpasust ja koristamatust. Tolmuimejaid siis veel ei olnud, mispärast põrand iga päev pühiti üle märja lapiga. Söögituba puhastati tavaliselt õhtuti, et see hommikuks oleks korras, kuna teised ruumid jäeti hommikuks.

Kord olevat Põllult küsitud, miks ta ise selliseid ülesandeid täidab. Ta olevat vastanud, et kui tema naine ja teenijad võivad seda teha, miks siis mitte tema, kes on tugevam.

Peeter Põld oli esteet sõna kõige täiuslikumas mõttes. Ta ei nimetanud ennast selleks, nagu oli tollal kombeks, vaid elas nii tegudes, olekus kui ka välises olemuses esteedina. See oli ta loomus. Mu mälestusse on jäänud, et ta vahetas ülepäeviti puhta särgi ja krae. See oli probleemiks perenaistele ja nurisemiseks

pesunaistele. Tollal kanti valgeid targeldatud kraede ja mansettidega särke. Need pesti ja targeldati kodus. See oli igav ja ebatulus töö. Ka Helmi vihjas vahel "Peetri puhtusenarrusele". Põldu kohates jäi ikka pidulikkuse tunne, mis kiirgas ta olemusest.

Pühapäevahommikuti läksid Põllud suuremate lastega ülikooli kirikusse ja istusid seal parema tiiva ristpinkides. Nende laulmist kuulatas kogudus.

Helmi Põld oli mind juhtinud ühiskondliku võitluse teele ja tahtis minust kasvatada ka tõsikristlast. Märgates minu loidust kiriku vastu, ei unustanud ta kunagi küsimast, kas ma ei tahaks tulla pühapäeval nendega kirikusse. Ma võivat neid kirikuesisel oodata!

Tihti ma tõepoolest ei tahtnud oma vabade pühapäevade hommikuil kodunt välja minna, kuid raske oli ka ära ütelda. Nii sammusime kõrvuti ka kirikusse. Põld jälgis jumalateenistust lapseliku hardusega. Ta ei kritiseerinud ega nurisenud kesise-gi jutluse üle. Mõnel korral kuulsin Helmi suust jutluse kohta märkusi, kuid Põld vastas talle, et kirikusse ei minda õpetajat arvustama, vaid jumalasõna kuulama.

Kui Peeter Põld oli surnud, soovis Helmi, et tuleksin koos temaga armulauale. Sellest ettepanekust ma väga kohkusin, sest ma polnud leeripäevast saadik armulaual käinud. Otse palavikuliselt hakkasin juurdlema oma pattude üle. Neid kuhjus terve leegion mu vaimusilma ette. Kuidas julgen sellise koormaga astuda Jumala ette? Milliseid nendest peaksin andeks paluma?!

Ent Helmi Põllu soov oli tungiv ja ma läksingi. Kirikust väljudes olin aga õnnetum kui sinna minnes, sest tundsin enda olevat ühe patu võrra rikkama. Ma ei suutnud kirikus palvetada ega saanud ka lohutust.

Kuid ometi hakkasin sellest päevast alates enam tähelepanu pöörama oma hinge. Hiljem olen vabast tahtest koos Helmi ja tema lastega altari ees põlvitanud. Esimene, võiks ütelda, pealesunnitud armulaud näitas ometi tee eneses varjatud eksimustest vabanemiseks. Ma pole küll kaugeltki kõiki oma "leegione" võitnud, kuid olen saanud teadlikuks sellest teest, mida mööda astudes võib vabanemist leida. Kuid ma olen ikka jäänud nõrgaks kristlaseks, kes vajab tuge. Ma nõuan oma hingekarjaselt ausat eeskuju ja sõnade järgi elamist, siis jõuan ka mina oma usus püsida. Selles mõttes mõtlen tänumeeles tagasi Tartu ülikooli-

koguduse hingekarjastele Juhan Kõpule ja Jüri Kimmelile ning paguluses Aleksander Täheväljale. Mis puutub armulaua käimisse, siis olen arvamises, et see on sügav ja tõsine silmapilk inimese hinge puhastamiseks Jumala abiga, et see on vaid minu ja mu Jumala vahekord. Seepärast on mulle otse vastumeelt kirikliku statistika pidamine armulaua käijate üle, kiriku kantseleis sissekirjutamine ja oma kroonikeste ulatamine.

Põldude perekonna kõikumatu ja andumuslik usk ilmnes imetletava jõuallikana nende kõige raskemal katsumise päeval.

1930. a. suvel Võsu rannikule suvepuhkusele sõitnud perekond haigestus seal tüüfusesse. Suvila aastaid kasutamata seisnud kaevuvesi sisaldas sõja-aastailt pärinevaid tüüfuseidusid. Peaaegu samaaegselt haigestusid isa, ema, lapsed ja vanaema. Vanim poeg Agu viibis tollal sõjaväeteenistuses ja pääses seeläbi. Ta jõudis isa surivoodi juurde. Kogu perekonda raviti ülikooli sisehaiguste kliinikus Toomemäel. Isa ja ema lamasid teisel korral vastamisi tubades, lapsed ja vanaema alumisel korral suures palatis.

Suvised aja tõttu oli mu oma pere maal, mispärast sain loa haigete külastamiseks ka väljaspool külastamistunde. Käitusin arstide poole antud määruste kohaselt.

Helmi Põld lamas samas toas ja samas voodis, kus mõned aastad tagasi oli lamanud mu õpetaja Aino Hyppönen. Ka toa õde oli sama, kellega üksteist tundsin. Esimestel haiguspäevadel seisin ka Peeter Põllu voodi ees. Ta andis mulle oma rahaliste asjade korraldamiseks üldvolituse, millisele paberile oli ta viimne nimekirjutamine. Samale volitusele kirjutas ka Helmi alla. Viimased sõnad, mis Peeter Põllu suust on meelde jäänud, olid: "Kõik sünnib Jumala tahtmise järele!"

Oli päevi, mil ma haigeid külastasin mitugi korda, peamiselt muidugi Helmit. Ühel päeval, 1. sept., ütles Helmi, kellel enesel sel silmapilgul oli üle 40° palavikku, et nad olevat Peetriga jumalaga jätnud, et lahkumine olevat ju ajutine. Arvasin teda sonivat, sest ta silmad kiirgasid ja ta mõtted olid hüplevad. Seda kuuldes lahkusin toast, et õelt tõde kuulda. Ka temalt kuulsin sama. Peeter Põld olevat arstidelt nõudnud tõde. Seda kuuldes olevat ta palunud korraldada abikaasaga jumalagajätmist. Siis

sõidutatudki Helmi oma eluseltsilise voodi juurde ja nad ulatanud üksteisele käed ...

Olin vaevalt oma töökohta tagasi jõudnud, kui helistati haiglast. Peeter Põld oli surnud. Kuni sinna jõudsin, oli ta juba surnukambrisse viidud. Helmi juurde joostes nägin, et ta oli juba teadlik kurvast sündmusest, kuid kõrge palaviku tõttu ta vist ei andnud endale aru kaotuse raskusest. Seisin ta voodijalutsile toetudes ja nuuksusin, kuid Helmi trööstis mind, et lahkumine on ju ajutine.

Isale järgnes ka vanem tütar Hele-Mall, kes oli gümnaasiumi õpilane, andekas tüdruk ja avaldas kirjanduslikke kalduvusi. Mitmed ta luuletused olid ilmunud "Väikeste Sõbras". Siis surid Mari-Liis ja vanaema. Ka noorim tütar Imbi oli lahkumas. Ta oli juba kaotanud kõnevõime. Seda kuuldes palus ema end viia alumisele korrale. Seal suures palatis lamasid nad siis kõrvuti. Ühel silmapilgul ütles ema, et kui ka see laps kaob, siis on temagi jõud murtud!

Helmi enese palavik oli juba vähenemas, kriis näis olevat võidetud. Palavikust vabanev mõistus taipas selgemini kaotuste kohutavat koormat. Kuid tal ei olnud aega kurvastamiseks, sest kõrvalvoodikeses lamas väike Imbi. Ta pidi selle lapse elule tagasi võitma. Ema võttis kõik oma võimed kokku, et last kõnelema meelitada. Arst oli vihjanud sellele vajadusele. Imbi enesegi silmis nähtus ahastus, ta sai aru kõnelemisest, väänas huulekesi, kuid ei saanud vastata.

Siis ühel hommikul sinna minnes kuulsin rõõmsa uudise. Ma ei mäleta enam, kas oli ema jutustanud midagi lõbusat või oli laps ise näinud naljakat, kuidas järsku oli ta suure häälega naerma pahvatanud. Sellest olid ka ta keelepaelad vabanenud ja kõnevõime tuli pikkamööda tagasi. Kriis oli ületatud.

Peeter Põllust jäi päranduseks elukindlustussumma. Sain korralduse selle raha väljavõtmiseks ja kiiremas korras Peetri võlgade tasumiseks. Eesti haritlastel oli tollal tavaliselt võlgu. Õppereisid ja muudki erakorralised väljaminekud kanti isiklikul arvel. Pealegi oli Põllu helde käsi alla kirjutanud nii mõnelegi lootusetu vekslile. Jooksin siis pangast panka ja ostsin välja ta võlakohustusi. Unustamatult mäletan neid üllatavalt imestavaid pilke, millede osaliseks sain. Selline võlgade maksmise kiirus ja korrektsus ei olnud tavaline, kuid Helmi ei soovinud, et Peetri-

le usaldust näidanud allkirjade andjad hetkegi tunneksid hirmu nende kaela langeva võla pärast.

Munga tänava korter oli perekonna ametikorter, kust pidi lahkuma. Elukindlustussummast jäi sellevõrra üle, et see võimaldas uue kodu leidmisel esialgse sissemaksu. Uus kodu rajati Tiigi tänavasse ühe kivimaja kolmandale korrale. Kuni laste täisealisteks saamiseni oli Bernhard Mäelo nende ametlikuks hooldajaks. See oli kerge hooldajaamet, sest kaheksa lapsega lesk võitles tarmukalt oma eluraskuste ja pettumustegagi. Neid viimaseid kuhjus ta teele üsna ohtrasti. Kuid noortest Põldudest oli ainuüksi rõõmu!

Ilmunud raamatus: H. Mäelo, Elutegevuses. Mälestusi, Lund, 1961, lk. 136–144.

* * *

[---]

Välismaareisult tagasi jõudes saab Helmi Einberg võimlemistunnid ENKS tütarlaste gümnaasiumis kui moodsa rootsi võimlemissüsteemi tundja. Et koolil esialgu õpilaste ega klasside arv veel kuigi suur pole, võimaldub asjaajajal mõned nädalatunnid ka õpetajaametit jätkata. Rootsi võimlemissüsteem erineb tunduvalt vene süsteemist. Viimases tuntakse peamiselt sõjaväelist drilli, mis on tütarlastele igati võõras.

Kuid Kesktoimkonna asjaajaja kohustuseks on ka kõnelemas käia, asutatud seltse juhtida ja virgutamas olla. Süsteemiks kujuneb laupäeviti, pühapäeviti ja kroonupühadel kõnereisidel viibida. Aateline vaimustus, välismaal omandatud teadmised ja elav käsitlusviis teevad temast otsitud ja armastatud kõneleja. Kõikjal, kuhu ta kõnelema saabub, voolab rahvast kokku kaugelt ja ligidalt. Noor, tulihingeline ja vaimukusest sädelev aatevõitleja leiab erilise poolehoidu noorte seas, kes hulgaliselt karskusseltside ümber koonduvad.

Kui Eesti iseseisvuse alguses Helmi Põld juba oma järglasi rahva ette saadab, saavad needki veel osa tema aupaistest ja soojusest. Sõnavõttudes meenutatakse esimest naist, keda kõnelemas on kuuldud ja nähtud.

Rahvusliku ja aatelse töö juures kokku puutudes sigib sõprus ja armastus kahe noore võitluskaaslase vahel. 1907. a. teeb Peeter Põld Helmi Einbergile abiellumisetpaneku. Helmi kirjutab sel puhul: "Oli nähtud mitmesuguseid ja küllalt huvitavaid mehi. Mis aga Peeter Põllu puhul ikka jälle imestama pani, oli tema rahulik heatahtlikkus ja omakasupüüdeid hülgev andumus tööle oma kodumaa eest. Paratamatult kasvasid lugupidamine ja ka soojemad isiklikud tunded. Kui siis Peeter Põld esines abielu-ettepanekuga, oli esimeseks küsimuseks vaid: Kas olen mina küllalt hea sellise mehe elukaaslaseks?"

Otsustatakse abielluda 1908. aasta sügisel. Enne abiellumist sõidab Helmi Einberg veel kord Soome, et seal põhjalikumalt tutvuda Ally Trygg-Heleniuse laste karskustundide süsteemiga. See lastele karskusküsimuse selgitamise süsteem, mis on Ally Trygg-Heleniuse ainulaadne ja isikupärane meetod, on saanud kuulsaks ja leidnud tunnustuse kogu maailmas. Need, kes hiljem vabas Eestis on näinud Ally Trygg-Heleniust esinemas ja Helmi Põldu teda tõlkimas, teavad, kuidas nende mõlemate sädelevad hinged kokku kuuluvad ja hulki võidavad.

1908. a. sügisel abiellub Helmi Einberg Kosel, kus peigmehe vend õpetaja Harald Põld nad laulatab.

Varsti peale abiellumist jätab Helmi Põld võimlemistunnid, saades nende asemel õppetegevuse algkooli esimestes klassides. See töökoht kestab temal 1940. aastani, mil Vene okupatsiooni-võimud kooli juures oleva eraalgkooli likvideerivad ja Helmi Põllu ühte linna algkooli üle viivad. Õpetajana elab Helmi Põld oma tuhandete õpilaste mälestuses võrratu kujuna. Tema loomulik anne lapse hingeelu mõista ja tunda, tema suurepärase joonistamis- oskus, rahvuslik ja kristlik põhitoon kasvatajana, kuid eelkõige suur huvi lapse vastu on, mis sunnivad tema kui pedagoogi vastu tõsiselt lugupidamist tundma.

1911. aastal kutsutakse Peterburis kokku esimene ülevenemaaline karskuskongress, millest ka eestlased osa võtavad oma väljapanekutega näitusel ja kõnedega kongressil. Referaadiga sellel kongressil esineb Jaan Tõnisson, kuna Helmi Põld annab laste karskustunni.

Venemaal on tol ajal kuski Peterburi kubermangus karskus-kool kiriklikul juhtimisel. Selle kooli õpilased on toodud karskus-kongressile. Helmi Põllu tund lööb läbi. Talle jagatakse kiitust ja

tehakse ettepanek jääda töötama pedagoogina Peterburi. Teine ettepanek on asuda Leo Tolstoi asutusse Jasnaja Poljanasse.

Helmi Põld kasutab aga Peterburis saadud edu oma kodulinnas Tartus. Tä hangib Vene võimudelt loa laste kogumiseks pühapäevasteks karskustundideks. Seda lubatakse. Karskustunnid korraldatakse ENKS tütarlaste gümnaasiumis. Õpilasi koguneb kuni 500. Õpilased rühmitatakse vanuse järgi ja peale Helmi Põllu enese aitavad selles töös kaasa üliõpilased, eesotsas Karl Einbundi, Linda Kopluse ja teistega. See töö kestab Esimese maailmasõja puhkemiseni, mil igasugune vaba tegevus organisatsioonides keelatakse. Samuti keelatakse ka alkoholimüük üle kogu Venemaa.

1908. aasta sügisest peale sammuvad Helmi ja Peeter Põld käsikäes ideeliste võitlejatena eesti rahvuslaste ridades. Rahvusidee ja karskusidee kuuluvad ühte. Need mõlemad on eesti rahva tuleviku heaolu pandiks. Alkoholikapital, mis eesti rahva arvel tohutut kasu lõikab, kuulub võõrastele. Seega on karskustöö tegemine tol ajal suhteliselt kerge, see on mõistetav igale inimesele, eriti aga rahvuslikult mõtlevatele eestlastele, kes oma soojusega ka karskusidee eest võitlevad.

Palju komplitseeritumaks muutub olukord Eesti iseseisvuse ajal. Vene kroonu asemel saab nüüd alkoholitulud Eesti riigi kassa. See on alkoholi armastajatele suureks trumbiks, kes nimetavad endid tihti suurimateks isamaalasteks just sel põhjusel, et nad enim riigile maksavad. Viimaste motiividega esinejad ei arvesta moodsat sotsiaalhoolekannet, mis viletsusse sattunud üksikisiku on võtnud oma hooldusse. Rööbiti alkoholituludega riigile kasvavad ka sotsiaalala kulud.

Kuid palju kurvem olukord ilmneb endiste ideevõitlejate hulgas. Sõja ja muudel põhjustel on inimesed muutnud oma endisi veendumusi. Kui hakatakse endiste aatekaaslaste ridu koondama, on need jäänud üsna hõredaks. Eriti raskena mõjub Villem Reimani surm 1917. aastal. Jaan Tõnissoni ja mitmete teiste juhtivate tegelaste käed on kinni Eesti riigi ülesehitamise töödega. Otsesteks karskusliikumise taasülesehitajateks jäävad Helmi ja Peeter Põld. Nende esimeseks mureks on noorte tööjõudude juurdekutsumine.

Ka majanduslik olukord on raske. Kuid siin tuleb ootamata abi vanalt truult sõbralt Ally Trygg-Heleniuselt. Ameerika

soomlased on temale kinkinud 10 000 Smk. auto ostmiseks ringreisideks. See ideeline ja soojasüdameline inimene pole iialgi elus mõelnud enesele ega oma isiklikule mugavusele. Ta on alati jaganud rohkem kui tal anda oleks olnud. Saanud sellise kingi, mõtleb ta kohe eestlastele. Ta kirjutab Helmi Põllule: "Meil on Soomes head raudteed, teil aga Eestis on vaja karskustööd alustada. Saada nüüd noori meie tööga tutvuma!" Samaaegselt kirjaga on ta annetussumma üle kandnud Eesti esimese sõjaministri A. Hanko kaudu Eesti karskustöö alustamiseks.

Noori jõude otsivad Põllud oma endiste õpilaste hulgast. Nii sõidavad 1919. a. suvel esimesed vaba kodumaa esindajad Soome, Põhjamaade karskuskongressile. Esindusse kuuluvad Peeter Põld, Villem Ernits ja noortest Elli Kutsar-Aaslava, Lonni Eller-Orik ja Helmi Pett-Mäelo. Tütarldest jäävad Elli Kutsar ja Helmi Pett kogu suveks Soome, et kätte õppida vennasrahva keel ja põhjalikumalt süveneda karskusküsimusse. Kodumaale tagasi saabudes võtab asjaajaja kohustused enesele Elli Kutsar, kuna Helmi Petti peaülesandeks jääb organiseerimistöö.

Kooli ja perekonna ülesannete kõrval on Helmi Põld jätkuvalt kaasas ideelise võitluse rindel. Ta töötab karskusseltside Kesktöimkonna liikmena, üliõpilaste ja noorsoo karskustöö algatajana, Naiste Karskusliidu asutajana ja juhatajana, ajakirja "Eesti Naine" vastutava toimetajana ja rahvusvahelise sidepidajana.

1926. aastal juhatab ta Tartus Põhjamaade Valgelindi kongressi. Selle kongressi tulemuseks on Põhjamaade naiste alkoholivaba kultuuripüüdluste koostöö. 1939. aasta suvel juhib ta Eesti delegatsiooni rahvusvahelisel karskuskongressil Helsingis. Eelolevate raskete aegade aimus masendab siis juba meeolusid. Saksamaalt kohale ilmunud delegatsioon on kongressil Hitleri süsteemi poolt loodud valve all. Nad ei julge endid avaldada kuigi vabalt. Kõikide eest kõneleb juht, poliitiliselt truu hitlerlane.

Eesti rahva suhteliselt kõrge alkoholitarvitamine ja sellega kaasuvad sotsiaalsed pahed ja viletsus on H. P. südant ikka täitnud sügava murega. Kuigi oma elu raskused, eriti viimastel aastatel, peale Peeter Põllu, kahe tütre ja ema traagilist surma 1930. aastal, rõhuvad rängalt, ei löö need ometi maha seda tulihingelist naist, vaid tiivistavad veelgi intensiivsemalt mõtlema teistele. Ta jääb 8 lapsega leseks. Peeter Põld on talle haigena avaldanud oma mure, et talle veel 10 aastat antaks elada, et saaks kaasa aidata

laste kasvatamisel. Kuid seda ei anta! Noorim lastest on isa surma puhul 4-aastane. Peale vanema poja, kes viibib sõjaväes, on kogu pere raskelt haige.

On vaevalt teist haritlaste perekonda, kus nii ideelisel kui ka kristlikul alal valitseb täielik üksmeel. [---] Varsti peale Peeter Põllu surma organiseerib Helmi Põld Tartus kirikuõpetajate abikaasade palvetunnid, millest välja kujuneb selts "Kodu kodutuile". Sellel väikesel seltsil, mis vaevalt üldsusele tuntud, on suured inimarmastuslikud ülesanded. Seltsi mõtteks on leida üles koduta lapsi ja paigutada neid perekondadesse, kus valitseb terve vaim ja kristlik meelsus. Selts vahendab neid lapsi, ta hangib toetust selle mõtte pooldajatelt ja tasub väikest abiraha kasuvanematele. Seegi algatatud töö saab kesta vaid 1940. aastani.

1944. aasta põgenemispäevad lahutavad taas perekonna. Ema kuue lapsega pääseb Saksamaale. Ka siin põgenikelaagris organiseerib ja jätkab Helmi Põld koolitööd kuni emigreerumiseni Kanadasse. Samuti uuendab ta ideesidemeid nii Saksamaa kui ka Kanada karskete naistega.

Helmi Põld on suur eesti ema. Kogu töökoormuse kõrval, mis elu kestel on lasunud tema õlgadel, on ta elu andnud 11 lapsele. Harva leidub perekondi, kus lapsed nii sügava lugupidamise ja respektieriva austusega oma vanemate vaimseid püüdeid ja tegevust jagavad. Põldude perekondlik idealism, ühtekuuluvustunne ja kodune aus tõsikristlik meelsus on saladuse pandiks, mis püsib eeskujuna sellest perekonnast. [---]

Helmi Põllu enese poolt tagasihoidlikult kirja pandud elukäik on saanud lisandusi autori poolt üle kahekümneaastase koostöö tähelepanekute ja tõekspidamiste kogemustest.

Oma kirjapanekute lõppsõnas ütleb ta: "Kes suudab üles arvata, kui suur on Taevaisa arm! See otsatu arm Jeesuses Kristuses on ainuvõimeline avama kord väsinud rändurile Isamaja ukse Koju pääsemiseks. ..."

PEETER PÕLD

Hoia Ronk (Karl August Hindrey)

Ma kahetsen peaaegu, Peeter Põld vist küll kunagi kurjaks ei saa. Vihaseks. Ta võib küll kõlblist viha tunda, ta võib sügavalt “empört” olla, kuid isegi selle temperamentlikuks avaldamiseks on ta hingeliselt liiga peen. Ma kardan, et ta viimse närvi põlatagi ei saa, olgugi, et ta raskelt inimeses pettunud võib olla. Ta on nagu mõne suure usuisa, Buddha või Kristuse filosoofiline jünger headuse pärast. Mida ma maises elus mankoks pean. Sest üksteisele vastupidi töötavad energiad, isikutesse valatud, võivad küll sõjariistade-rahu pidada, peaksid aga alati viimseni võitlusvalmis olema. Ja see valmisolek on kõige sügavam ja mitte iialgi andeksandev vihkamine.

Inimene, kes oma teadust, oma tööd, oma arenemiskäiku kõige põhjalikuma tõsisusega võtab, on nagu kaunis pilt: sa vaatad teda liigutusega, aga tülli ei saa sa temaga minna. Ja rõõmus tüli südame põhjast on ju nii tervendav.

Aga mida hakkad sa inimesega peale, kes kõigest aru püüab saada, hukkamõistmiseks liiga haritud on ja sinu afektide peale mingisuguste teaduslikkude fiksatsioonidega vastab?

Kui ilmatu korralik ja ennasttaltsutav-süsteemaatiline ta on, seda näeb väikestest asjadest. Annad temale karikatuuride seeriat vaadata. Teine mees vaataks lõppu, keskelt ja hakkaks alles siis lähemalt silmitsema ja lugema. Peeter Põld võrdleb esimest pilti tekstiga, siis teist, siis kolmandat. Kõik korralikult kuni lõpuni. Ja siis, kui *pointe*’ini jõudis, hakkab naerma. *Notabene*, kui seal mitte juba varemini midagi naerda ei olnud.

Tema maailma kaissu võttev armastus võib sind temale mõnikord paariks minutiks võõrakski teha. Kord tuli kuskilt Peipsi äärest üks võhivõõras apteeker, kaebas oma häda, mis

kolmekümnerublalises puuduses seisis. Peeter Põld läks ja laenas selle raha enesele ja kohe temale. Ma olin juba siis — on tükk aega tagasi — natukene inimesetundja ja kahtlesin, kas see summa tagasi tuleb. Ei tulnudki. Siis lubasin ma enesele tähenduse, et lähemad sõbrad ikka ka teatav ühiskond on ja et see ettevaatamata on ning vaevalt selle organisatsiooni huvides, kui üks tema liikmetest enesele ja seega ühiskonnale kolmekümne rublaga haiget teeb, end teiste, elus liikuvate rühmituste vastu nõrgendades. Ja ma küsisin, kas ta teine kord veel niisugust asja teeb. Ta vaatas mulle lahkesti otsa ja vastas kindlalt: "Iseenesest mõista." Räägi veel niisugusega!

Nojaa — me võiksime küll kõik seda nooblit nõrkust elulõpuni kaitsta, aga seda vabadust tahaksime enesele jätta, meelega sisselööjatele oma arvamist suu sisse ära ütelda. Peeter Põld jätkaks ka selle tegemata. Uuriks säärase nähtuste sotsiaalseid põhjusi ja kirjutaks traktaate tulevaste põlvede kõlbluse täiuseks.

Ma takseerin, ta ei ela niipalju elule, kui ideele. Mulle liiga vähe. Sellepärast tervitan teiselt kaldalt. Ja ma tean, et ta sõbralikult ja aru saades vastu tervitab. See on ju tema elu pedagoogiline ülesanne, hoovav tema konsolideerunud isikust.

Ilmunud raamatus: Hoia Ronk, Kaasaegsed, Tartu, 1926, lk. 69–71.

PEETER PÖLLU KIRJU OSKAR KALLASELE

Oskar Kallas kuulus Jaan Tõnissoni kõrval Peeter Põllu lähedaste sõprade hulka. Neid lahutas kümneaastane vanusevahe (Oskar Kallas oli sündinud 1868. a.), ühendasid lähedased ühiskondlikud vaated ja rahvuslikud aated. Mõlemad kuulusid Jaan Tõnissoni "Postimehe" ringkonda, töötasid teatud perioodil koos "Postimehe" toimetuses, Peeter Põld 1905–1907 ja 1917–1918, Oskar Kallas 1903–1918. Mõlemaid ühendas 1906. a. eestikeelse hariduse edendamiseks asutatud Eesti Noorsoo Kasvatuse Selts ja seltsi poolt samal sügisel loodud tütarlaste gümnaasium, mille kandvaks ideeks oli rahvusliku kasvatuse järjepidevus läbi naiste hariduse ja kodude vaimsuse. Mõlemad kuulusid ENKS Tütarlaste Gümnaasiumi asutajate hulka ja olid selle direktorid, Kallas kohe kooli alustamisajal, s.o. 1906–1907, Põld 1908–1918. Mõlemad kuulusid Eesti Üliõpilaste Seltsi, üliõpilastena erineval ajal, kuid tegutsesid käsikäes EÜS-i vilistlaskogus, jagades ühiseid vaateid seltsi vaimsuse kujundamisel. Nii ei ole Peeter Põllu ja Oskar Kallase kirjavahetus, millel on eelkõige ametlik iseloom, kahe võõra inimese, vaid sõprade ja mõttekaaslaste kirjavahetus. Isiklikku on selles kirjavahetuses napilt, sest tartlastena puudus neil tavaliselt vajadus teineteisega kirja teel mõtteid vahetada. Peeter Põllu kirju Oskar Kallasele on säilinud siiski ainult kaheksa ja tõenäoliselt ei ole neid oluliselt rohkem kirjutatudki. Kummatigi on see sisukamaid Peeter Põllu säilinud kirjavahetustest. Juuresolevalt publitseeritud kirju säilitatakse Eesti Kirjandusmuuseumi Kultuuriloolises Arhiivis Aino ja Oskar Kallase fondis (KM EKLA f 186, m 72:2). Esimene kiri aastast 1902 on üliõpilase, EÜS-i esimehe kiri lugupeetud vilistlasele. Seejärel on pöördumiseks põhjust alles 1915. aastal, mil kirjavahetajaist on saanud kolleegid Tartu koolides. Järg-

nevad kirjad on seotud Kallase ja Põllu erinevate tööülesannete või ühiste muredega. Peale kaheksa kirja võib tinglikult kirjana käsitleda ka Gustav Matto kogus leiduvat P. Põllu kaaskirja O. Kallasele (13. IV 1918, KM EKLA f 291, m 10:24). See on napp kaaskiri Peeter Põllu poolt kirjutatud tervituskõnele Preisi prints Heinrichi vastuvõtmise puhul Tartus. Vastuvõtt kestis 45 minutit. Delegatsiooni, mis esindas eesti ühiskondlikke organisatsioone ja poliitilisi parteisid, kuulusid P. Põllu ja O. Kallase kõrval A. Jürgenstein, H. Luht ja E. Kuusik. P. Põllu kõnes on pearõhk eesti rahva soovil saada toetust oma sõltumatuspüüdlustele. Kõne käsikirjale on kirjutatud pöördumine: "Armas Kallas! Ole Sina ometi spiker! Mul on täna närviline südamevalu, ei ole enese pääle julge." Kallase kirjadest Põllule on teada ainult üks (15. III 1920), mis on säilinud koopiana Kallase kogus (f 186, m 48:27).

Üldse on Peeter Põllu kirju säilinud vähe ja enamik neist asuvad Eesti Kirjandusmuuseumi Kultuuriloolises Arhiivis. Erinevaist aegadest on kokku kirju 17 adressaadile. Nende hulgas on üsna vähe isiklikke sõnumikke. Valdavalt on tegemist informatsiooni vahetamise jms. ametialase korrespondentsiga, tegevusega organisatsioonides ja toimekondades, kaastöö hankimisega "Kasvatusele ja Haridusele", haridustöö korralduse küsimustega.

EKLA-s säilitatakse kirju järgmistele isikutele: 1 kiri J. Aavikule 20. I 1920; 17-lehene kirjavahetus EKS-iga, kus lõpuosa moodustab kirjavahetus P. Põllu Mälestamise Komiteega; 4 kirja M. J. Eisenile 22. XII 1921 – 12. IX 1925; 1 kiri R. Hanssonile 4. VI 1907; 1 kiri K. H. Hindreyle 13. VII 1913; 1 kiri J. Hurdale 23. XI 1903; 2 kirja A. Jürgensteinile 27. II 1919 ja 17. II 1920; 2 kirja Ellen Koppel-Vilbastele 11. II 1919 – 5. VIII 1920; 3 kirja V. Reimannile 22. V 1907 – 17. I 1917; 12 kirja J. Sisaskile 24. I – 4. II 1908; 3 kirja J. Sõsterile 20. II – 2. VII 1913; 2 kirja K. E. Söödile 25. V 1908 – 27. XII 1919; 3 kirja S. Talvikule 1908–1914; 1 kiri J. Tammele 28. II 1907; 1 kiri A. Tassale 28. X 1920; 1 kiri "Vanemuise" Seltsile 27. VII 1909.

Peale nimetatud kirjade on teada Eesti Ajalooarhiivis säilitatavad 31 Peeter Põllu kui Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi esimehe kirja aastaist 1907–1913. P. Põllu kirju leidub ka Tartu

Ülikooli fondis. Kuigi eelolevale loetelule on võimalik kindlasti mõningaid täiendusi teha, tuleb siiski nentida, et Peeter Põllu — kirjaliku kommunikatsiooni ajastul vastutavaid ülesandeid täitnud mehe — kirju on säilinud kummaliselt vähe.

Kirjad avaldatakse muutmata.

Rutt Hinrikus

Tartus, 27. küünlak. p. 1902.

Auustatud wilistlase herra!

Meie museumi¹ asi on praegus täiesti soigus. Möödaläinud wilistlaste koosolekul nimetatud museumi asjade konserwator wil! A. Thomson² on aja puudusel sellest ametist tagasi astunud ning S.[eltsi] liige Zernask³ asjade üle walwamise oma pääle wõtnud. Kuid töö toimetamiseks puudub temal juhatus ja juhtmõtted. Ülepea ei teata meil midagi museumi edendamiseks ette wõtta. Teie lubasite wilistlaste koosolekul lähemas tulewikus meie tarwis museumi põhjuskirja ja juhtmõtted üles seada. Sellepärast palun Teid nii lahke olla ja meile kõige vähemalt mõne wäikese näpunäite selles asjas anda, kui põhjuskirja ja juhtmõtete ülesseadmiseks Teil praegu aega ei peaks olema.

Auupaklikult

Peeter Põld, stud. theol.

E.Ü.S.ⁱ s.a. esimees

¹ 1901. a. valiti kolmest wilistlasest komisjon, kes koostas muuseumi põhi-kirja. 1903. a. tuuakse muuseum EÜS-i ruumidesse, muuseumi korraldajaks määrati A. Lüüs. O. Kallase ettepanekul anti 1909. a. 10 000 EÜS-i raamatut Eesti Rahva Muuseumi Arhiivraamatukogule, samuti anti ERM-ile üle käsi-kirjad ja teised kogutud materjalid.

² Alfred Oscar Thomson (sünd. 1866), farmatseut.

³ Joseph Zernask (sünd. 1867) õppis 1901–1903 ajaloo-keeleteaduskonnas (hist. fil.).

Tartus, 13. VI 1915.

Armas Kallas!

Svetšnikov⁴ kirjutas minule, et temal tahtmine oleks, senikui I. seksion õperaamatute ja lugemisraamatute nimekirja valmistab, asja üleüldiseks edasiajamiseks keskkooli programmi⁵ ja seletuskirja selle kohta I. lugemisel harutusele võtta, ja palub mind sellepärast temale neid puhtalt shapirografeerimiseks ja tutvustamiseks kätte saata. Ma ei ole seda veel mitte teinud. Olen haige olnud, anginas. Pean temale midagi wastama. Oleks väga hää, kui sellesse asjasse rohkem selgust saaks, sellep. kirjutan Sinule. Meie alakom(isjon) otsustas tööd veel mitte ära anda. Selle järele ei saa mina muidugi mitte teda edasi saata. Tuleks üleüldisel istumisel töökord kindlaks määrata, kes veel tööd jätkab või mitte. Kui tööd jätkata tahetakse päälegi esimesel lugemisel, siis peab ka meie kom. oma esialgsed kawatsused vähemalt progr. seletuskirja poolest sisse andma, kui ei tahe- ta, siis tuleb üleüldiseid koosolekuid lõpetada ja meie tööd ei lähe veel mitte üleüldise koosoleku kätte. Teata minule oma arvamise õige pea.

Terwitades Sind ja Sinu perekonda

Peeter Põld.

⁴ Svetšnikov oli koolide inspektor.

⁵ Eesti keele programmide väljatöötamisega olid seotud P. Põllu kõrval O. Kallas, J. Jõgever ja J. V. Veski. P. Põld töötas 1911–1917 emakeelse kooli õppekavade põhimõteteliste alustega ja hariduselu korraldamise printsiipidega. Selle töö tulemus on 1917. a. "Eestimaa koolivalitsuse ajutine korraldus".

EESTI AJUTINE
MAAWALITSUS

HARIDUSE-OSAKOND

19. sept. 1917 a.
TALLINN
TOOMPEA
No. 2051.

Armas Kallas!

Meie maawalitsuse üks esimestest sammudest peaks olema hoolt kanda, et Eesti keele õpetus kõikides koolides wõiks maksma hakata. Sellepärast oleks tungiwalt tarwis sellekohaseid õpejõudusid ette valmistada. Peaks kõigepäält Eesti keele kodukooli-õpetajate kursuse käima pandama, kus neid eksami jaoks ja nõudmiste piirides ette walmistataks.

Kas ei oleks Sa mitte nii lahke ja kawatseks niisuguste kursuste plaani ühes W. Grünthali⁶, A(a)wiku⁷ ja Jõgeweriga⁸ ja saadaks mulle siia Hariduse-osakonda. Arwan nimelt, et kursused umbes 2 kuud peaksid olema järgmiste õpeainetega: Eesti rahwa ajalugu 36 t., Kodumaa geograafia ja etnogr(aafia) 24 t., Eesti keele ajalugu 18 t., Eesti keele foneetika 18 t., grammatika 48 t., Eesti rahwaluule ja folklore 18 t., Eesti kirjanduse ajalugu 36 t., Eesti keele metoodik(a) ja praktiline õpetustöö 60 t. Kokku 258 t. Kursuste asukoht Tartu, algus 1. now. Lektorid Teie. Tasu lektoritele 12 rbl. tunnist. Maks. 20 osavõtjat à 50 rbl., muud sissetulekud maakassast.

Lahke terwitusega
Sinu Peeter Põld.

P.S. Soowiksin Teie otsust enne 25. sept. saada.

⁶ Willem Grünthal (Villem Ridala) (1885–1942), kirjanik, kirjandus- ja keeleteadlane. Õppis Tartu ja Helsingi ülikoolis. 1910–1919 Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi Tütarlaste Gümnaasiumi eesti keele õpetaja.

⁷ Johannes Aavik (1880–1973), keeleteadlane, keeleuuenduse algataja ja teostaja. 1912–1915 "Postimehe" toimetuse liige, 1914–1919 Tartus eesti, prantsuse ja ladina keele õpetaja.

⁸ Jaan Jõgever (1860–1924), keeleteadlane, 1909–1918 Tartu ülikooli eesti keele lektor, 1918–1924 eesti keele professor.

Tartus, 26. III 1920.

Armas Kallas!⁹

E.Ü.S.¹ juubeli kuludeks makstawa 550 marga asjas wõin teatada, et see summa terwelt pidusöögi ja muude korralduste pääle ära kulub, kuna alkoholi muretsemine täiesti nende eraasjaks jääb, kes teda tahawad tarwitada. Mil kujul nad seda saawad tegema, ei tea mitte lähemalt seletada, arwan aga et see nõnda peab sündima, et sellega mingisugust pahandust ja wäärtooni terwesse pidustusse ei tooda.

Minu isiklik arwamine pidu kohta on üleüldse see, et ta liiga "burshuilik", wanadest üliõpilaste traditsioonidest lahku-minewalt on kawatsetud. Nähtawasti on meie aja üliõpilasele "sich um den Groschen lustig machen"¹⁰ wõõras ja wististi ka wanas burshilaulus nimetatud "Gott den Freuden"¹¹, sellepärast see kulu, millest 550 m. ainult osa. Kardan päälegi, et sarnasel kujul pidu ühist meeletõusu ja tõsist waimustust pakkuda ei suuda, kuna paljudelgi wilistlastel, kes raha palga pääl elawad ja raskustega wõitlewad, et perekonda kallil ajal toita ja katta, mitte naljaks ei ole suuremaid summasid tuulde lasta ainult selleks otstarbeks, et kõik wäga "grandiöösne" saaks, nagu seda öeldud on. Ega meil E.Ü.S. ka mitte üksi raha ei nõua. Meil tulewad ka riigimaksud maksta ja kogukonna maksud — need tähendawad kõik tuhandeid markasid! Nendel põhjustel panin omaltpoolt koosolekul, kus asi harutusele tuli, ette 60000 marka maksimaalselt kulutada, kuna 200000 nõuti, ma ei löönud aga läbi ja wastu wõeti eelarwe 120000 marka. Ei ole aega olnud asjaga rohkem tegemist teha ja mõju awaldada, et pidukorraldus mõistlikum saaks, ehk ma oleks siis pidanud oma tähtsamad ülesanded kõrwale jätma: jõudu kõige jaoks ei ole, tunnen enese

⁹ Kiri on vastus Oskar Kallase pöördumisele 15. III 1920 EÜS-i 50 aasta juubeli kulutuste kohta, mille peamiseks mureks on: kas karsklasi sunnitakse alkoholi eest maksma.

¹⁰ End krosside eest lõbustada.

¹¹ Rõõmu jumal.

praegu kaunis väsinud ja pean sellepärast kokkuhoidlik olema enesekulutamises.

Mis karskusekapitalisse puutub, siis on J. Ploompuu¹² sellele 2000 margaga põhja pannud ja kesктоimkond lubab omalt poolt lisa. Wilistlaste käest wist palju ei saa, nõutakse ju maja hääks 1000 m. igalt ühelt (mis seni ainult üks ära maksnud), tuleb ju mitmesuguseid muid korjandusi sel puhul, tuleb ka naistel omalt poolt kulusid kanda (mitte toilette pääle), mis kõik ühest kaukast peab wälja maksetama. Tuleb jälle sama laulu juure: kui pidu korraldusel söögi ja joogi pääle nii palju peab kulutama, siis jääb muidugi asja waimline külg warju ja nõrgaks, nagu see kahjuks silmapilk nõnda sünnib.

Kahju, wäga kahju, et praegune elu wanemad mehed E.Ü.S.-ist nii kaugele wiinud, et neil tema jaoks aega ei ole. Oleks wõinud mõndagi mõtlematust ja pahandust sellega ära hoida niisugusel puhul kui 50-aastane juubel seda on. Praegu on see kõik juba hilja ja peab asjad minna laskma, nagu nad lähewad, lootuses, et üksiksammude juures mõistlik järelkaalumine wõidule pääseb.

Minu perekond on 17. II pääle jälle ühe liikme poolest suurem: sündis poeg¹³. Naene terwe.

Südamlikke terwiseid Sinule ja
Su abikaasale ning lastele

Sinu P. Põld

¹² Jakob Ploompuu (1872–1948), raamatukaupmees ja kirjastaja, töötas 1898–1899 "Postimehe" toimetuses, alates aastast 1900 raamatukaupmees Tallinnas ja põllupidaja Koitjärvel. Aktiivne karskustegelane.

¹³ Toomas Jeremias Põld, Helmi ja Peeter Põllu seitsmes laps.

Tartus, 5. novembril 1920.

Armas Kallas!

Arwan kasulikumaks praegusel ajal Sinu kirja mitte edasi anda. Olen ise küll väga kibe olnud kõikide alkoholismi awalduste üle. E.Ü.S.-i 50-aastaselt juubelpäewal olen isegi küsinud: kus on E.Ü.S. ise, kelle auupäewa pühitsetakse? Kuid teiselt poolt olen pidanud tunnistama, et Seltsi mitmed sõjaaastad olemas ei ole olnud, puudunud on kooskäimised, wastastikune kasvatamine, distsiplineerimine, püüete selgitamine. Mehed astusid, kõiksugustest oludest, eriti "frondi" koledustest ja warjukülgedest tulles, jälle kaua aja tagant Seltsiks kokku, ilma et enne oleksid natukenegi kokku laulnud.

Ja meie wanemad peame endid ise ka süüdistama, et meie liiga kõrwal oleme seisnud oma tasakaaluga ja eluküpsusega, mida noored nii tarwitsewad. Meil on küll oma wabandused: elu on meilt meie terve jõu nõudnud, kuid ka noortel on omad wabandused.

Nagu ma kuulen, olewat S(elts)is praegu protsess alganud, mis kindlamat korda, tagasihoidlikkust ja enese taltsutamist ka alkoholi suhtes nõuab. Loodan, et noored ise pahedest üle jõuawad.

Südamliku terwitusega
Peeter Põld.

TARTU ÜLIKOOLI
KURAATOR.

Tartu, 22. septembril 1922.

CURATEUR
de l'Université de Dorpat.**Armas Kallas!**

Wäga kahju, et selle “soeben”iga ja “bereits”iga meie kirjas Yen-nile¹⁴ niisugune vähe armas äpardus on juhtunud. Asi on nimelt see, et meie kantseleis kirja Koppelile¹⁵, mille pääle Sina oma telegrammides rekurreerisid, mitte ei olnud ja meie asjaga midagi ei osanud pääle hakata. Kui wiimati Sinult ärakiri tuli kantselei jaoks, siis tegi sekretär samal päewal wastuse ja tundis enese õigustatud olewat kirja “soebeniga” alata. Sinu kirja originaal oli rektor Koppelile koju saadetud, kust wiimane tema alles augustikuu lõpul puhkuselt tagasi tulles eest leidis. Rektor oli nimelt terve 2 kuud juuli algusest pääle ära. Tunnan aga igatahes enese kohustatud olewat Sinu eest seda lapsust andeks paluma, kuna mina tol puhul rektori kohuseid täitsin ja kirjale alla kirjutasin.

Mis puutub “Postimehe” artiklisse, siis on minule tema algupära tundmata. Lugesin ise omaks suureks üllatuseks seda kirjutust, mis ka minule mõnes tükis liialdatuna tundus.

Tegemist on praegu ikka õige rohkesti. Ei tahaks ja ei suuda kaua enam nõnda mitmekesiseid kohustusi kanda, tahaks enam kontsentratsiooni, mis enam rahuldab ja ka närwidele kasulik. Professori ametit pean praegu täies ulatuses: loen 3 tundi nädalas, annan 4 t. seminari õpetust. Pedagoogika kateedri asjad ja terwe keskkooliõpetajate ettevalmistus, mis weel õige puudulikult korraldatud, nõuawad tähelepanu. Olen ühtlasi keskkooliõpetajate kutseeksami komisjoni esimees. Kuraatori amet kestab endist wiisi edasi. Ei saa ütelda, et ülikooli korraldus lõpule oleks wiidud: ikka tuleb weel uusi õpejõudusid, uusi asutusi j.m. Prorektori asi on lahendamata. Kewade semestril pakkusin seda

¹⁴ *Soeben, bereits* — juba, praegu; nimi Yenn ~ Gunn[?] raskesti loetav, kirja asjaolud teadmata.

¹⁵ Heinrich Koppel (1863–1944), arstiteadlane, meditsiinidoktor, ühiskonnategelane, 1918. aastast Tartu ülikooli sisehaiguste professor, 1920–1928 rektor.

ametit Paldrockile¹⁶ selle tingimusega, et ta ühe kolmest suvekuust kohal oleks. Paldrock aga ei tahtnud oma sissetulekutest Kuresaare praksisest paari nädala kohta mitte loobuda ja keeldus. Ma rääkisin asjast Kõpuga¹⁷, kes nõusolekut avaldas (ta on juba perekonna linna toonud ja kolib ise ka warsti täitsa siia). Nüüd aga pretendeerib Paldrock Baueri¹⁸ kaudu kohale, on walmis "samadel tingimistel" kui tal kewade pakkumine tehti, nüüd ametit wastu wõtma. Mina pean aga seda enesele alandawaks ja Kõpule haawawaks, mispärast küsimus lahendamata seisab. Nii palju konfidentsiaalselt telgitagusest.

Üliõpilaste arw on meil praegu väga suur: umbes 3500. Ja wõib wiimati Eestile saatuslikuks saada, kui kool noortsugu mujale ei oska juhtida, kui waimlistele tööaladele, kuhu kõik ei kõlbagi ja kõik ei mahu nõnda, et igalühel luba oleks. Siin kestab wene "õiguste" mõju weel inertsit tõttu edasi.

Perekond on rahuloldawa terwise juures. Palun meie kõikide poolt Sinu omastele terwitusi edasi anda. Tänu Sinu abikaasale kaardi eest.

Sinu P. Põld.

¹⁶ Aleksander Paldrock (Paldrok), (1871–1944), arstiteadlane, meditsiini-doktor, sanitaarkindralmajor, akadeemik. Tartu ülikooli naha- ja suguhaiguste õppejõud 1895–1940.

¹⁷ Johan Kõpp (1874–1970), usuteadlane, ajaloolane, *dr. theol.* ja *dr. phil.*, usuteaduse õppejõud, hiljem alates 1916 professor, Tartu ülikooli rektor 1928–1937.

¹⁸ Heinrich Nikolai Bauer (1874–1927), pedagoog, 1911–1927 Tallinna Tütarlaste Kommertsgümnaasiumi direktor, 1921–1922 haridusminister.

Tartus, 20. mail 1926.

Armas Kallas!

Orrile¹⁹ kirjutasin wast nüüd, et nõus olen sügisel artiklit kirjutama, kuna praegu väga koormatud olen 18. rahwuswahel. karskuskongressi²⁰ eeltöödega. Pärast tahaksin natukene puhata. Palusin teda ühtlasi teatada, kui pikk soovitud kirjutus peab olema, sest suurema töö jaoks ei jätku aega: paluks niisugusel korral dir. J. Torki²¹ wõi kedagi teist asja oma peale wõtta. Tork on pooliti nõus.

Sa pahandad muidugi jälle, et meie eestlased nii hooletumalt wastame. Aga pead ühte silmas pidama: ei ole teist rahwast praegu ilmas, kus ühe käest nii palju ja nii mitmekordselt tööd nõutakse kui meil. Miljoniline rahvas tahab osa etendada küm-nemiljoniliste keskel kõigil aladel, tahab aga ise kõigepealt kõigil aladel oma ette elu elama hakata. Asutused kaswawad, mis selleks loodud, ja nõuawad järjest rohkem jõudu, kuid tegelasi kaswab nooremate hulgast wisalt juur(d)e. Asjaajamine igalpool pealegi väga keeruline, räägitakse küll lihtsustamisest, kuid tehtakse selle juures alatasa kõik komplitseeritumaks. Ühe käega antakse, kahega wõetakse. Ka ülikoolis ei ole tunnetki, et põhiseadusega²² mingit kergitust oleks tulnud. Esialgu tundub otse wastupidiselt, nagu oleks sellega tööd juurde tulnud: on tarwis mitmesuguseid täiendawaid määrusi, seletusi, millepärast komisjon komisjoni peal istub. Mis aga peaasi: asutus on liig mitmekesiseks ja laiaks paisunud, et alati täiendusi, ümberkor-

¹⁹ Tõenäoliselt William Orr, kes 1921. a. Ameerika YMCA (Noorte Meeste Kristlike Ühingu) juhatuses esindajana ja USA walitsuse juures oleva noorsoo kasvatusse nõukogu sekretärina külastas Tartut ja Tallinnat ja pidas loenguid kasvatusküsimustest. Ka 1922. a. esines ta Tallinnas loengutega. Kõnes oleva artikli kohta andmed puuduvad.

²⁰ 18. ülemaailmne ja 12. Põhjamaade karskuskongress toimus Tartus 22.–29. juulil 1926.

²¹ Juhan Tork (1889–1980), koolitegelane, 1909–1913 Tartus õpetaja, 1918–1919 ENKS Tütarlaste Gümnaasiumi direktor, aastast 1919 Tartu Õpetajate Seminari direktor, 1925. aastast ka Tartu ülikooli õppejõud.

²² Ülikooli seadus võeti Riigikogus vastu 29. V 1925.

raldust, uut kohandamist muutuwatele oludele wajab. Meie ehitame ikka alles oma riiki ja et Tallinnas kõik joones ei ole, et säälselge siht ja plaan puudub, siis tuleb ka meil selle tõttu asjata tööd juure. Mõtlesin ainult, mis annawad ülikooli walitsusele ja tegelastele ülesandeid kõik need eelarwete hüplemised, palkade ümberkawatsused, millest ikka jälle asja ei saa, koosseisude wähen damised jne.

Ja kui nüüd uute walimiste tagajärjel üksikute ringkondade huwipoliitika jälle pukki pääseb, kui need wõidumehed, kelle taga seisab kindel ringkond, mil oma üldsuse kulul rahuldatawad nõudmised — siis kestab see tants edasi.

Karskuskongressile oleks meil Sind küll väga tarwis. Kas pääsed? Tean ju küll, kuidas Sinule peale käidud ja kuidas Sind katsutakse intriigidega wääratada, aga ehk läheb ometi korda.

Sinule ja Sinu abikaasale paremad terwist soowides

Sinu P. Põld.

Tartus, 29. juunil 1928.

Armas Kallas!

Sa oled mind sagedasti mitmesuguste trükitud pedagoogiliste materjalidega Inglismaalt meelde tuletanud. Veel hiljuti sain "On leaving school". Südamlik aitäh! Ühtlasi palun lahkesti wabandada, kui alati ei ole tänuga reageerinud.

Istun praegu veel linnas. Lõpetan XVIII üleilm. karskus-kongressi protokollide rewiderimist, mis hiljaks jäänud ja mida meie praegu veel edasikestav trükitööliste streik ka wiiwitanud. Pidid küll teised selle asja tegema, kuid lõppude lõpuks on minu kaela jäänud, ja ma juba ei pääse sellest kui kongressi eest wastutaw isik. Perekont wiibib juba Kuresaares, kuhu "Postimehe" autoga otse oma õuest wälja sõites ta wiisin. Abikaasa ja lapsed (mõned) peawad wanne wõtma, sellep. walisime tänawu Kuresaare, kui waiksema koha. Arwan ise Kuresaarde 5. või 6ks juuliks pääsewat ja jään sinna wiieks nädalaks. Siis tuleb Tartus mõned loengud pidada ja Antwerpeni 19. üleilml. Karskuskongressile sõita (20–25. augustini). Abikaasa sõidab mul paariks päewaks Rootsi, kus 12. juulil XII Põhjamaade karskuskongr. algab. Laulupidule ma ei sõida: puudub aeg ja — raha.

Saadan Sinule masinal kirjutatud eksemplari oma Ungari kõnest, mis aga Eesti keele[s] on. Ühtlasi saadan ühe äratõmbe Tartu seminari juubeli albumis ilmuwast artiklist²³. Wõib olla, et saab Sind suwel Saaremaal näha.

Paremate terwitustega Sinule ja Sinu abikaasale

P. Põld

²³ P. Põld, Pilk õpetajate ettevalmistamisasutuste minevikku Eestis. Tartu Õpetajate Seminar 1828–1929. Tartu, 1929, lk. 1–9.

PEETER PÕLLUST KIRJUTAVAD

Jaan Tõnisson
Aulis Aret
Alfred Koort
Aleksander Elango
Hillar Palamets
Valve Rehema
Halliki Harro
Karl Laagus
Maie Tuulik
Maria Tilk
Lehti Kai Põld-Sherlow
Helmi Mäelo
Hoia Ronk
Rutt Hinrikus

TARTU ÜLIKOOLI KIRJASTUS

Tiigi 78
EE2400 Tartu